tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

İLETİŞİM YAYINLARI
TEMMUZ 1995 • CİLT 24 • SAYI 139
KDV DAHİL 125.000.- TL

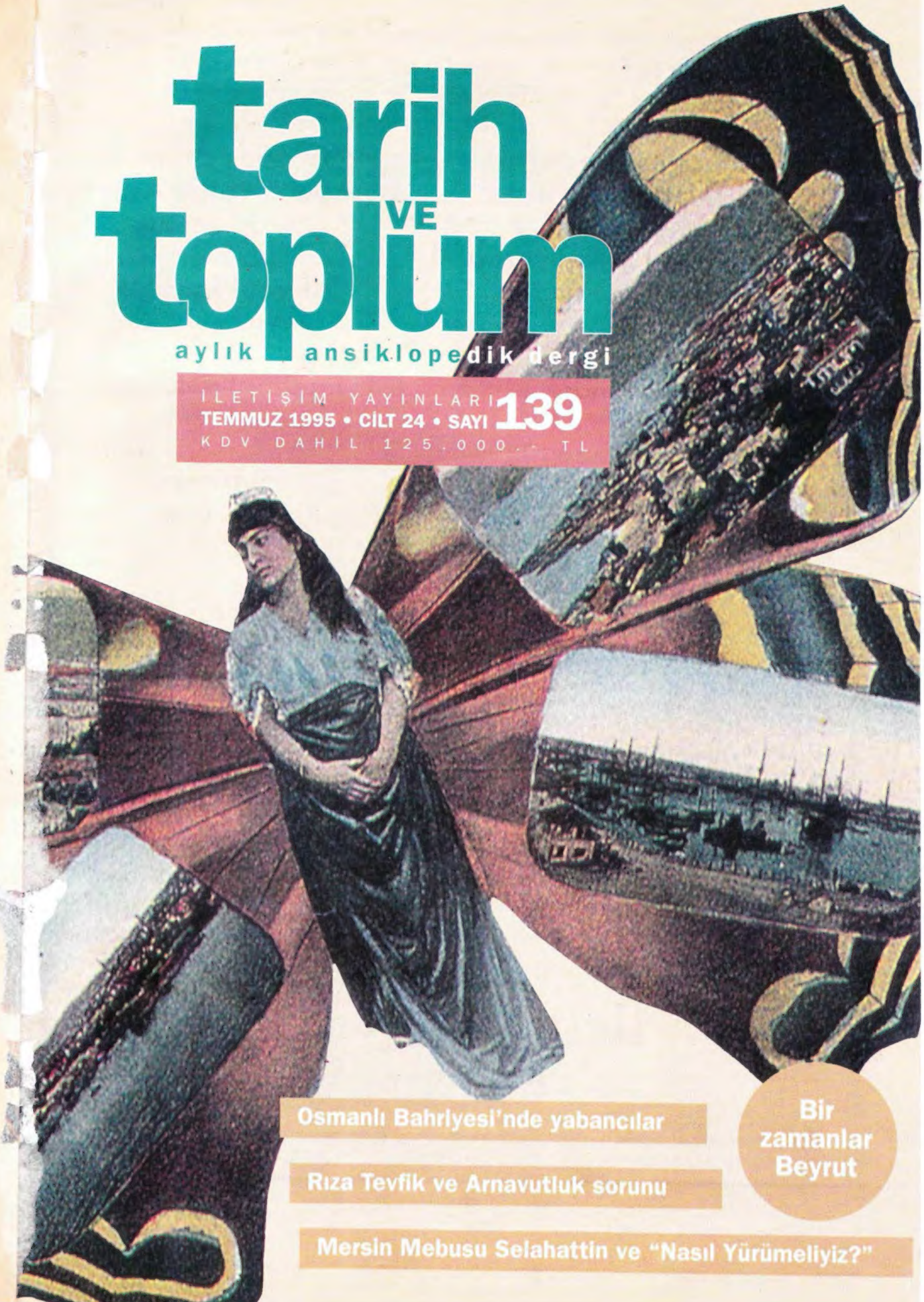

Osmanlı Bahriyesi'nde yabancılar

Rıza Tevfik ve Arnavutluk sorunu

Mersin Mebusu Selahattin ve "Nasıl Yürümeliyiz?"

Bir zamanlar Beyrut

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

TEMMUZ 1995 • CİLT 24 • SAYI 139

4 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Osmanlı Bahriyyesi İle Bir Sözleşme

5 *Abdullah Uçman*
Başkım Klübü'nde bir Konferans

16 *Kaori Komatsu*
Osmanlı Bahriyyesi'nde Yabancılar ve Gayri Müslimler

23 *Eser Tutel*
Eski Doktorlar... Eski Eczacılar...

30 *Emre Dölen*
Kartpostallarla Geçmişte Beyrut

38 *Turgut Akpınar*
Kanuni Döneminde Anadolu

43 *Can Etili (Ökten)*
Kol Bastı Havaları

45 *Zeki Arıkan*
Nicoara Beldiceanu

48 *Ahmet Demirel*
"Nasıl Yürümeliyiz?"

56 *Yavuz Selim Karakışla*
Emek Tarihinden Sayfalar

59 MERAKLISINA
M. Sabri Koz
Kitap Müzayedeleri

60 KONGRE/KONFERANS
Orhan Koloğlu
Orta Asya'dan Diloğlanları'na

62 KİTABİYAT
İlber Ortaylı
Tanzimat Döneminde Bürokrasi

Paşalar Şehri İstanbul

64 KİTAP DAĞARCIĞI

KAPAK: Bir Beyrut kartpostalından detay (Fouad Debbas)
ARKA KAPAK: Bir halk resminde Ayasofya Camii'nin içi. (Robert Anhegger Koleksiyonu)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Geçen ay "12 Eylül darbesinin unutulmaz hediyesi" olan Anayasa'da yapılacak değişiklikleri izlerken, "vatanın ve milletin bölünmezliği", "din ve vicdan hürriyeti" vb. üzerine neler dinledik... Ama gerek mecliste gerek dışarda süregelen konuşmaların, hele bir emniyet müdürünün söyledikleri üzerine yapılan tartışmaların bu kavramların doğru yerlerine oturtulmasına yardımcı olabildiğini söyleyebilir miyiz?

İşte bu sayımızda okuyacağınız iki ayrı yazı, tartışılan kavramlara açıklık getirecek nitelikler taşıyor. Abdullah Uçman dostumuzun Rıza Tevfik'in defterlerinden günışığına çıkardığı, filozofun Meşrutiyet döneminde Arnavutluk sorununa ilişkin verdiği konferans ile Ahmet Demirel dostumuzun yayına hazırladığı Mersin milletvekili Selahattin Bey'in (Çolak) İkinci Grup'un yayın organı *Tan*'da yazdığı "Nasıl Yürümeliyiz?" başlıklı yazılarında "vatan", "vatandaş", "bölünmezlik" vb. kavramlardan Kürt sorununa, düşünce özgürlüğünden, kişisel haklara, bireylerin devlet karşısındaki güvenliğinden, Anayasa'ya kadar birçok soruna cevaplar bulabileceksiniz. Sonra da "ne oldu bize" diyerek, bu kavramların özünü kavramaktan bîhaber insanların eskiden "milletin kâbesi" diye adlandırılan o çatı altında ne aradıklarına şaşıracak, siyasetteki bu "seviye kaybı"nın nedenlerini düşünmeye başlayacaksınız... İşiniz zor!..

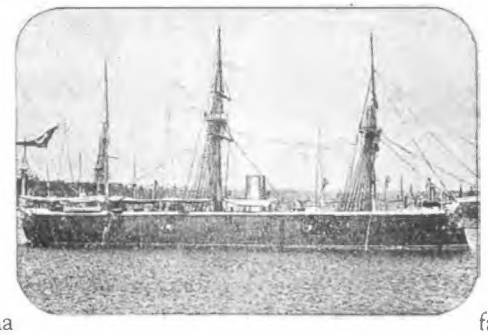

Dergi çıkarmak da zor ama yine de bu sayıyı hoşunuza gidecek yazılarla doldurduk. Geçmişi günümüze taşıyan iki önemli yazının dışında Japon araştırmacı Kaori Komatsu'nun "Osmanlı Bahriyesi'nde Gayri Müslimler" başlıklı yazısı, yıllarca Haliç'te çürümeye terkedilen donanmada önce İngilizlerle başlayan sonra da Almanlarla devam eden yabancı personel sorununu ele alıyor. Bir süre önce çevirisini yaptığı Schiltberger'in *Türkler ve Tatarlar Arasında* adlı kitabın birinci baskısı bir ayda tükenen Turgut Akpınar dostumuz bu kez ünlü Alman seyyah Hans Dernschwam ile Türkçe çevirisi yayınlanmış olan kitabını "Kanunî Döneminde Anadolu" başlığı altında yazdı. Akpınar'ın deyişiyle kitapta "Muhteşem Süleyman döneminde sefil Anadolu"yu bulmak mümkün. Bu sayımızda değişik konulu bir başka yazı da değerli sanatçı Can Etili'nin "Kol Bastı Havaları"nı anlatan yazısı. İzmir'den yazılarını esirgemeyen dostumuz Zeki Arıkan da geçenlerde kaybettiğimiz ve Türkçede "X-IV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar" çalışmasıyla tanınan Romen tarihçi Nicoara Beldiceanu'yu anıyor.

Bu ay orta sayfalarımızda yeralan "Kartpostallarla Şehirler" dizimizde Beyrut var. Dostumuz Emre Dölen'in himmetleriyle başlayan bu dizide daha önce İzmit yeralmıştı. Eser Tutel dostumuz da tatlı üslûbuyla bu kez eski eczaneler ile eczacıları anlatıyor. Geçen sayımızda başlamış olduğumuz "Emek Tarihinizden Sayfalar" bir hayli ilgi gördü. Yavuz Selim Karakışla'nın hazırladığı bu "köşemiz" devam edecek. Bu ay müzayede ve kongre haberleri de var. Sabri Koz dostumuz "Meraklısına" köşesindeki koltuğuna mevsimin son müzayedelerini anlatmak için oturdu. Orhan Koloğlu ağabeyimiz ise yine her zamanki eleştirel üslûbuyla, hiç kaçırmadığı kongreler ve sempozyumlar hakkında bilgi veriyor. Kitabiyat sayfalarımızda ise İlber Ortaylı'nın yazısı var. Neyse ki, dostumuz Ortaylı yazılarına başladı. Ahh, bir de Kitabiyat sayfalarının dışına çıkarabilsek... Bu arada Ortaylı'nın yıllardır aranan *İstanbul'dan Sayfalar* kitabının da yakında yayınevimiz tarafından basılacağını duyuralım. Artık Kitap Dağarcığı sayfası aksamıyor. Çünkü genç dostumuz Murat Koraltürk o sayfayı dolu tutmayı kendine iş edindi. Unutmadan, Koraltürk'ün hazırladığı *Tarih ve Toplum*'un onbir buçuk yılını kapsayan (önce onbir yıl demiştik ama yetiştiremediğimiz için bu yılın yarısını da dahil ettik) büyük dizininin yakında piyasada olacağını duyuralım. Geçen ay Sayın İhsan Süreyya Sırma'nın Sayın Turgut Akpınar'a verdiği uzun cevabı basmıştık. Birçok dostumuz bunun gereksiz polemiklere yolaçacağını bizlere iletti. Bu nedenle, bu sayıda Sayın Akpınar'ın kısa bir cevabını yayınlıyor ve konuyu noktalıyoruz.

Geçen sayımızda yeralan Tirebolulu H. Alparslan'ın "Trabzon ili Lâz mı, Türk mü?" yazısının transkripsiyonunu Gündağ Kayaoğlu ile birlikte yapan Sayın Sami Önal'ın adı sehven yayınlanmamış. Dostumuzdan özür diliyoruz.

Gelecek sayıda buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Kısa Bir Cevap

Tarih ve Toplum okuyucularının hiç olmazsa bir kısmı, benim iki bölüm halinde yayınlanan Yezidilik ve Yezidiler hakkındaki yazımı okumuşlardır.

İslâm Ansiklopedisi'nin orijinalinde Theodor Menzel tarafından yazılmış "Yezidilik" maddesini, Türkçe basıda İhsan Süreyya Sırma tarafından sözde ikmâl ve tadil edildiğini belirtmiş ve bu arada, Yezidilerin Melek Tavus'a önem vermedikleri, saygı göstermedikleri gibi fahiş bir yanlışlığa düşüldüğüne de değinerek, sözü duruma çok uygun düşen, merhum bilgin Orhan Şaik Bey'e ait, "Bu kadar büyük bir yanlışı bir Profesörün bile yapmayacağı" şeklindeki bir espriyle kapatmıştık.

Menzel, Bittner gibi bilginleri beğenmeyecek kadar mağrur zat, bu feci yanlışlığın kamuya duyurulmasından o kadar sarsılmıştır ki, yazımıza ancak aylarca sonra cevap verebilmiş ve tenkidimizin asıl konusu olan Melek Tavus'un önemi meselesinde tamamen haklı olduğumuzu itiraf etmek zorunluluğunu duymuştur. Fakat "çiti geçemeyen tavuk çırpınır" derler. Yazar da önce içine düştüğü durumun kabahatini ağır bir şekilde saldırdığı İslâm Ansiklopedisi ilim heyetine yükleyerek, işin içinden sıyrılmak istemiş ve aslında kendi yazdığı maddenin başka olduğu şeklindeki iddiasını ancak bizim tenkidimizden sonra ve aradan uzun yıllar geçtikten sonra şimdi ileri sürmeyi akıl etmiştir. Daha sonra saldırılarını bize çevirmiş, *Tarih ve Toplum*'un 138. sayısındaki yazısının başlığını bize tenkid adabı öğretmemeye yönelik gibi gösterse de kendisinin ne derece "âdâblı" olduğunu okuyucular önünde teşhir etmiştir. Hükmü onlar verecektir ve vermiştir. Onun yazısına bir Arap müellifinden naklen eklediği Melek Tavus hakkındaki yazısının ilk iki cümlesi içindeki Türkçe bozukluğunun ve benzerlerinin tenkidini bir tarafa bırakıyoruz fakat benim İslâmiyet'e hücum ve hakaret ettiğim gibi iftiraları acaba ne maksatla ortaya atmaktadır? Bunun, bazı "vâiz"lerin yaptığı gibi, cemaati bizim aleyhimize tahrik gibi bir amaçla yapıldığından başka açıklaması var mıdır? Böylelerini "Allah ıslah etsin" demekle yetiniyoruz.

Turgut AKPINAR/İSTANBUL

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

TEMMUZ 1995
CİLT 24 • SAYI 139
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Comeli Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58
ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. 425 36 00 - 425 20 71
İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 1.250.000.- TL
6 aylık: 625.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 72 $/yıl
Avustralya 84 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABİ**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 125.000.- TL

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

OSMANLI BAHRİYYESİ İLE BİR SÖZLEŞME

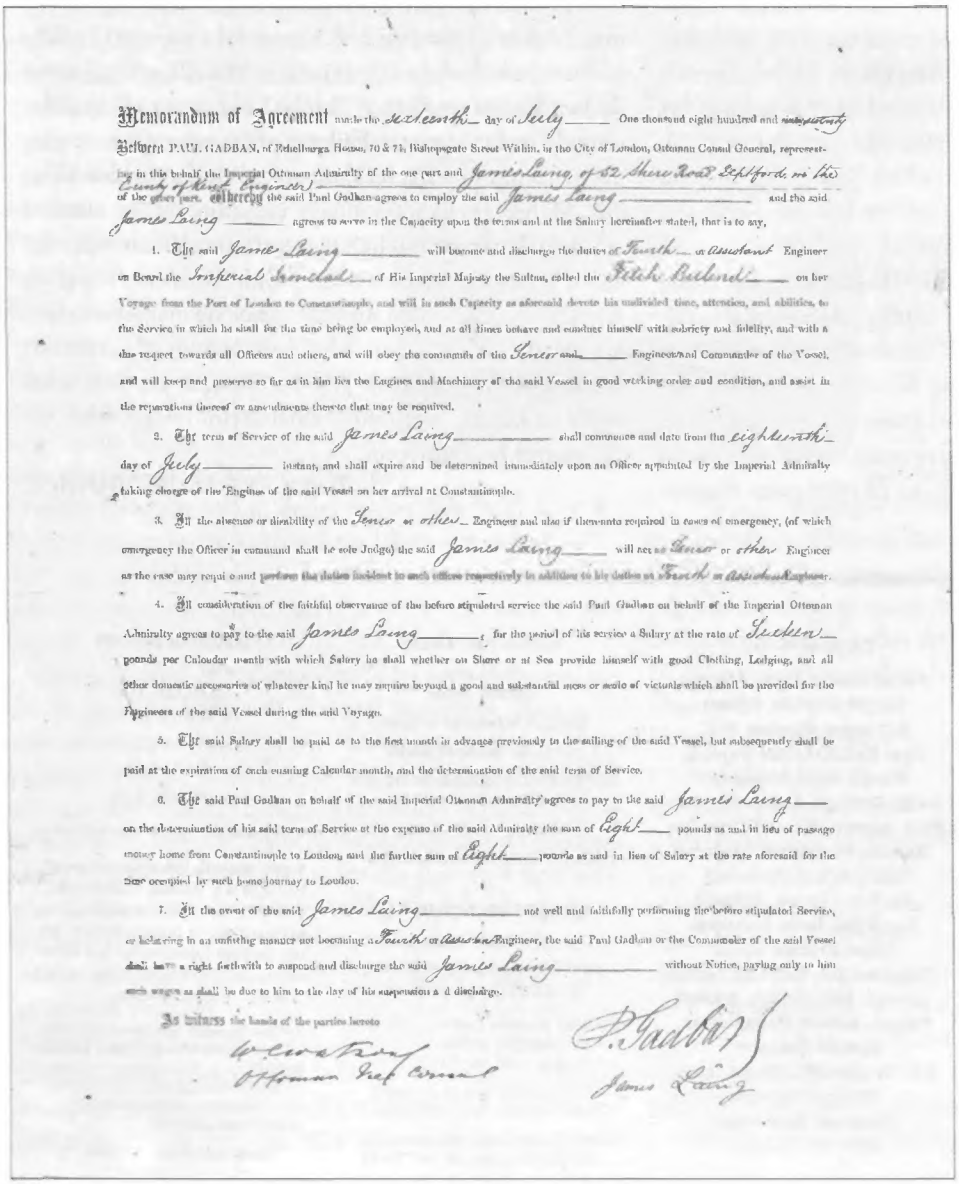

Memorandum of Agreement made the sixteenth day of July One thousand eight hundred and ~~ninety~~ seventy

Between PAUL GADBAN, of Ethelburga House, 70 & 71, Bishopsgate Street Within, in the City of London, Ottoman Consul General, representing in this behalf the Imperial Ottoman Admiralty of the one part and James Laing, of 52 Shore Road, Deptford, in the County of Kent Engineer of the other part. **Whereby** the said Paul Gadban agrees to employ the said James Laing and the said James Laing agrees to serve in the Capacity upon the terms and at the Salary hereinafter stated, that is to say,

1. The said James Laing will become and discharge the duties of Fourth or Assistant Engineer on Board the Imperial Ironclad of His Imperial Majesty the Sultan, called the Fetih Bulend on her Voyage from the Port of London to Constantinople, and will in such Capacity as aforesaid devote his undivided time, attention, and abilities, to the Service in which he shall for the time being be employed, and at all times behave and conduct himself with sobriety and fidelity, and with a due respect towards all Officers and others, and will obey the commands of the Senior ~~and~~ Engineer and Commander of the Vessel, and will keep and preserve so far as in him lies the Engines and Machinery of the said Vessel in good working order and condition, and assist in the reparations thereof or amendments thereto that may be required.

2. The term of Service of the said James Laing shall commence and date from the eighteenth day of July instant, and shall expire and be determined immediately upon an Officer appointed by the Imperial Admiralty taking charge of the Engines of the said Vessel on her arrival at Constantinople.

3. In the absence or disability of the Senior or other Engineer and also if thereunto required in cases of emergency, (of which emergency the Officer in command shall be sole Judge) the said James Laing will act as Senior or other Engineer as the case may require and perform the duties incident to such offices respectively in addition to his duties as Fourth or Assistant Engineer.

4. In consideration of the faithful observance of the before stipulated service the said Paul Gadban on behalf of the Imperial Ottoman Admiralty agrees to pay to the said James Laing, for the period of his service a Salary at the rate of Sixteen pounds per Calendar month with which Salary he shall whether on Shore or at Sea provide himself with good Clothing, Lodging, and all other domestic necessaries of whatever kind he may require beyond a good and substantial mess or scale of victuals which shall be provided for the Engineers of the said Vessel during the said Voyage.

5. The said Salary shall be paid as to the first month in advance previously to the sailing of the said Vessel, but subsequently shall be paid at the expiration of each ensuing Calendar month, and the determination of the said term of Service.

6. The said Paul Gadban on behalf of the said Imperial Ottoman Admiralty agrees to pay to the said James Laing on the determination of his said term of Service at the expense of the said Admiralty the sum of Eight pounds as and in lieu of passage money home from Constantinople to London, and the further sum of Eight pounds as and in lieu of Salary at the rate aforesaid for the time occupied by such home journey to London.

7. In the event of the said James Laing not well and faithfully performing the before stipulated Service, or behaving in an unfitting manner not becoming a Fourth or Assistant Engineer, the said Paul Gadban or the Commander of the said Vessel shall have a right forthwith to suspend and discharge the said James Laing without Notice, paying only to him such wages as shall be due to him to the day of his suspension and discharge.

As witness the hands of the parties hereto

W. Crawford
Ottoman Vice Consul

P. Gadban
James Laing

Osmanlı donanmasında yabancı personel çalıştırılması, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde başlar. Bu yıllarda özellikle İngiliz denizcilerinin fazla sayıda olması, o dönemde İngiltere ile imzalanan antlaşmaların getirdiği ilişkiler sonucunda olmuştur. Ne var ki, zamanla Almanya ile olan ilişkilerin artması, İttihat ve Terakki iktidarında donanmada çok sayıda Alman personelin görev almasına neden oldu. Sunmuş olduğumuz belge, 1870'te İngiltere'de James Laing adında bir çarkçı yardımcısının Osmanlı donanmasına ait "Fetih Bülend" gemisinde çalışmak üzere Osmanlı elçisinin temsilcisi Paul Gadban'la yapmış olduğu sözleşmenin metinlerini kapsıyor.
(Emre Dölen Koleksiyonu)

Başkım Klübü'nde Bir Konferans

ABDULLAH UÇMAN

Sultan II. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasî'nin kendisine vermiş olduğu yetkiyi kullanarak 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusân'ı süresiz olarak tatil etmesinden sonra, Meşrutiyet'i tekrar canlandırmak, Kanun-ı Esasî'yi yürürlüğe koymak, dolayısıyla müslim ve gayr-ı müslim bütün tebeanın kaybolduğu iddia edilen haklarını yeniden elde etmek amacıyla Osmanlı Devleti içinde ve dışında gizli cemiyetler kurulmaya başlanır.

Fransız İhtilâli'nin 100. yıldönümüne rastlayan Haziran 1889'da İstanbul'da İbrahim Temo, İshak Sükûtî, Abdullah Cevdet, Şerafettin Mağmumî ve Hüseyinzâde Ali (Turan) adlı beş Tıbbiyeli öğrencinin kurmuş olduğu İttihad-ı Osmânî Cemiyeti'nden başlayarak bu tür cemiyet ve dernekleri daha sonraki yıllarda diğer farklı grupların oluşumları takip eder.[1] Büyük bir kısmı değişik adlar taşısa da, genellikle Jön Türk yelpazesi içine giren bu gruplar, ortak

Rıza Tevfik

amaçlar için zaman zaman bir araya da gelirler. Meselâ Şubat 1902'de Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'ne 47 Türk yanında Arap, Rum, Kürt, Ermeni, Arnavut, Çerkes ve Musevi delegeler katılırken,[2] Aralık 1907'de yine Paris'te toplanan II. Jön Türk Kongresi'ne katılan gruplar arasında, bu sefer Bulgar, Arnavut ve Rum temsilciler dışında, Arap, Ermeni ve Yahudi delegelerin de yer aldığı görülür.[3] Bu gruplara göre, özellikle Kanun-ı Esasî'nin yeniden yürürlüğe konmasıyla mahallî idareler kendi kendilerini yönetebilecek yarı-bağımsız bir yapıya kavuşacaklar, bu şekilde Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan etnik grupların bağımsızlık istekleri de bir ölçüde törpülenecek, böylece "ittihâd-ı anâsır" yeniden sağlanmış olacaktır.[4]

Söz konusu grupların büyük bir kısmı II. Meşrutiyet'in ilânına kadar yurt içinde gizlice, yurt dışında veya merkezden uzak yerlerde ise açıkça faaliyet gösterirler. II. Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle birlikte bir yandan fırka, dernek, cemiyet ve klüp adı altında siyasî, ideolojik, ilmî-edebî ve kültürel amaçlı çeşitli cemiyetler kurulurken, bir yandan da daha önce

1 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 2.b., İstanbul 1987, s. 22; M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, C. I, İstanbul 1985, s. 174-175.

2 E.E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli** (çev. Nuran Ülken), İstanbul 1972, s. 83-84.

3 II. Jön Türk Kongresi'ne katılan gruplar arasında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet-i Meşrutiyet Cemiyeti yanında, Ahd-ı Osmanî Cemiyeti (Mısır), Londra'da Türkçe ve Arapça olarak yayımlanan **Hilâfet** gazetesi yazı heyeti ile birlikte Taşnaksutyan Ermeni Cemiyeti, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi ve Ermenice bazı yayın organlarının yöneticileri de vardır (bk. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 66).

4 Kemal Öke, "Jön Türkler", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul 1982, s. 54-55.

kurulmuş ve gizliden gizliye faaliyet gösteren gruplar ortaya çıkmakta gecikmezler.[5] Ancak, 24 Temmuz 1908 günü ikinci defa ilân edilen Meşrutiyet'in getirmiş olduğu serbestlik ortamının, Mehmed Âkif'in ünlü "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı manzumesinde son derece realist bir tablo halinde tasvir ettiğii gibi, kısa zamanda tam bir anarşi ortamına dönüşmekte olduğu da gözden kaçmaz.[6] İşte böyle bir ortam içinde, bir kısmı ihtilâli gerçekleştiren İttihad ve Terakkî'ye muhalif, bir kısmı ise siyasî veya ihtilâlci mahiyette, başta Ahrar Fırkası olmak üzere, Uhuvvet-i Arabiye-i Osmaniye Cemiyeti, Başkım Klübü, Ermenilerin Taşnaksutyan Cemiyeti, Fedakârân-ı Millet, Kürt Teâvün Klübü, Rum Cemiyet-i Siyasiyesi, Osmanlı İtidal Fırkası gibi daha birçok klüp, cemiyet veya fırka adı altında faaliyete geçen kuruluşla karşılaşılır.[7] Değişik gayelerle kurulan bu cemiyetler Meşrutiyet'in sağladığı kısmî serbestlik içinde bir yandan hükümetle ve hükümeti destekleyen İttihad ve Terakkî ile mücadele ederken, bir yandan da temsil ettikleri cemaat veya etnik grubun millî bağımsızlığı yolunda en büyük engel olarak gördükleri II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için çalışırlar.[8]

Kısaca açıklamaya çalıştığımız II. Meşrutiyet'ten sonraki bu karışık ortam içinde faaliyet gösteren gruplardan birinin de, Arnavut milliyetçilerinin kurduğu Başkım Klübü olduğunu görüyoruz.[9] Tarık Zafer Tunaya'nın"... ayrılıkçı bir ideolojinin eylem organlarıydı"[10] dediği Başkım Klüpleri'nin kesin olarak hangi tarihte ve kimler tarafından kurulduğu bilinmiyor. II. Abdülhamid'in son Mâbeyn başkâtibi Ali Cevad Bey fezlekesine, 24 Eylül 1908 tarihine ait olaylar arasında İstanbul'da bir Arnavut Başkım Klübü kurulduğunu kaydederken,[11] Tarık Zafer Tunaya 21 Şubat 1324 (6 Mart 1909) tarihine ait *Serbestî* gazetesindeki "Arnavut Başkım Klübü ve İsmail Kemal Bey" adlı bir yazıyı zikrederek, klübün kuruluş tarihini biraz daha geriye götürmek ister.[12] Ayrıca 18 Eylül 1324 (1 Ekim 1908) tarihli *Hukuk-ı Umumiye* gazetesinden bir başka haberi daha nakleden Tarık Zafer Tunaya, İstanbul'daki Arnavut Başkım Klübü merkezinin Sultan Mahmud Han türbesi karşısında bir "hâne-i mahsus" olduğunu belirtir.[13] Bu dağınık bilgiler dışında bazı kaynaklarda başka konular dolayısıyla sadece adı geçen Başkım Klübü'nün,[14] II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'da faaliyette bulunduğunu ve *Başkım-Besa* adıyla bir

Konferans metninin yeraldığı defterden bir sayfa.

5 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C. I, İstanbul 1984, s. 368-369.

6 "Bir de İstanbul'a geldim ki: Bütün çarşı, pazar Nârâdan çalkalanıyor, öyle ya... Hürriyet var!

.....

mısralarıyla başlayan ve daha sonra meşhur: Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük, Dinliyor kaplanmış etrafını yüzlerce hödük! Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak..

– Yaşasın!

– Kim yaşasın?

– Ömrü olan.

– Şak! Şak! Şak!"

mısralarıyla devam eden bu manzume ve bunun tahlili için bk. Mehmet Kaplan, **Şiir Tahlilleri** (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar), C. I, 4.b., İstanbul 1969, s. 152-157.

7 Ali Birinci, bu ortamda değişik amaçlarla kurulan cemiyetlere ait tam bir listenin bile çok zor hazırlanacağını belirttikten sonra, bunlar arasında "Azınlık Cemiyetleri" başlığı altında on tanesinin adını verir (bk. **Hürriyet ve İtilâf Fırkası,** İstanbul 1990, s. 25).

8 İsmet Parmaksızoğlu, "Otuz Bir Mart Vak'ası", **Türk Ansiklopedisi,** C. XXVI, s. 197.

9 "Başkım" kelimesi Arnavutça'da "birlik, ittihad" anlamına gelmektedir.

10 **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.I, s. 539.

11 **İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi,** II. Abdülhamid'in Son Mâbeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'in Fezlekesi (haz. Faik Reşit Unat), 2.b., Ankara 1985, s. 170.

12 **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.I, s. 539, 18 numaralı dipnotu.

13 **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.I, s. 539, 20 numaralı dipnotu.

14 Bunlardan bazıları için bk. Başkım Klüpleri tarafından Görice ve Elbasan'da açılan ilk mekteplerin kapatılmaları hakkında irade: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO. 289428; İtalya'nın Trablusgarb'a saldırısı dolayısıyla "Arnavut Başkım Klüpleri Merkez-i Umumisi'nin Beyannâmesi" (**Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.I., s. 547-548); **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları,** İstanbul 1987, s. 123, (Sina Akşin, **31 Mart Olayı,** İstanbul 1972, s. 114-117; **Tanzimat'tan Cumuhriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.I, İstanbul 1985, s. 202; Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası,** s. 25; Arnavutların Latin alfabesini kullanmak istemeleri dolayısıyla bk. Rekin Erem, **Elifbe'den Alfabe'ye,** İstanbul 1991, s. 142-143.

İbrahim Temo

de haftalık gazete çıkardığını biliyoruz.[15]

Üç-dört yıldır terekesinden çıkan siyasî, edebî ve kültürel mahiyetteki mektup, belge ve makalelerin büyük bir kısmını *Tarih ve Toplum* dergisi sayfalarında yayımladığımız Rıza Tevfik'in, torunu sayın Rıza Başikoğlu tarafından daha önce bize verilen evrakı arasında burada yayımladığımız konferans metninin bulunduğu küçük ebatta, sayfaları çizgili bir defter çıkmıştı. Rıza Tevfik tarafından Başkım Klübü'nde büyük bir ihtimalle irticalen yapılan bu konuşmanın dinleyiciler arasında heyecan uyandıran yerlerinde köşeli parantez içinde "Alkışlar!", "Samimi alkışlar!" veya "Sürekli alkışlar!" gibi ifadelerin de yer aldığı bu konferans metni, muhtemelen konferans sırasında tutulan notların daha sonra yayımlanmak üzere bu deftere kaydedilmesinden meydana gelmiş. İşlek bir yazıyla ve defterin sadece tek yüzüne kaydedilen metin, defterin 39 sayfalık kısmına yazılmış olup, defterin son tarafında 7-8 sayfalık bir kısım boş kalmıştır. Siyah ve mavi iki ayrı kalemle deftere kaydedilen bu metin, ihtiyatı yine de elden bırakmamak kaydıyla, öyle sanıyorum bugün için, Başkım Klüpleri'yle ilgili en hacimli belge durumunda görünüyor. Not alınırken atlanan birkaç kelimelik boşluk ve evrakın daha önce maruz kaldığı rutubet dolayısıyla sayfaların birbirine yapışmış olması yüzünden tamamen silinen ve bu yüzden karîneyle okunabilen birkaç kelime dışında, metinde herhangi bir eksiklik yoktur. Dikkatle okunduğu zaman farkedileceği gibi, konferansın irticalen verilmiş olmasından dolayı, bazı cümle düşüklükleri ile konuşma üslûbu gereği sık sık bazı kısa cümlelere de rastlanmaktadır.

Biyografisi dolayısıyla başka yerlerde olduğu gibi burada da kendisinin Arnavut kökenli bir aileden geldiğini iftiharla dile getiren Rıza Tevfik, İsmail Kemal[16] dışında, o yıllarda Arnavut milliyetçilerinin birçoğu gibi ayrılıkçılık yerine beraberliği savunmaktadır. Öteden beri olduğu gibi Arnavutların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının devam edeceğini, devam etmesi gerektiğini, ancak Arnavutlara kendi dil ve alfabelerini serbestçe öğrenebilme ve kullanabilme hakkının verilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Zaman zaman, Osmanlı Devleti içinde Arnavutların kimliklerini tam olarak bulamamaları, dolayısıyla yönetimi suçlamaktan da geri kalmayan Rıza Tevfik'in, o sırada merkezî yönetimin her meseleye karışmayıp yönetimle doğrudan ilgisi olmayan konulardan mutlaka elini çekmesi gerektiğini, yani bir bakıma bugün "yerinde yönetim" denilen "adem-i merkeziyetçilik"i savunduğu dikkati çekmektedir.

Bşata Tarık Zafer Tunaya olmak üzere Şerif Mardin, E.E. Ramsaur, Sina Akşin, Şükrü Hanioğlu, Feroz Ahmad, Orhan Koloğlu, İlber Ortaylı, Mete Tunçay, Zafer Toprak, yakınlarda Ali Birinci, Thierry Zarcone ve İsmail Kara gibi araştırmacıların titiz ve sabırlı çalışmalarıyla II. Meşrutiyet döneminin siyasî, sosyal ve ideolojik meseleleri büyük ölçüde aydınlığa kavuşmuş bulunmaktadır. 1908 yılı sonu veya 1909 yılı başlarında Rıza Tevfik tarafından Başkım Klüpleri'nin İstanbul şubesinde verilen bu konferansın metnini, herhangi bir müdahalede bulunmadan, söz konusu dönemle ilgili araştırmalara katkısı olur ümidiyle gerekli bazı açıklamalarla birlikte burada yayımlıyoruz.[17]

15 Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde (nr. 070/51-2) sadece 1 Kânun-ı sânî 1324 (14 Ocak 1909) ile 17 Kânun-ı sânî 1909 tarihli 8 ve 10 numaralı iki sayısı mevcut M. Fraşeri tarafından yayımlanan bu Türkçe-Arnavutça gazetenin ne zaman çıkmaya başladığı, kaç sayı çıktığı ve ne zaman kapandığı da belli değildir (ayrıca bk. Hasan Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928,** İstanbul 1986, s. 42; ancak burada verilen 1908 tarihi 1909 olacaktır).

16 1844'te doğdu, 1919'da İtalya'da sürgünde öldü. 1900'lerde bir vatan haini olarak önce Yunanistan'a, oradan Brüksel'e kaçtı ve Osmanlı Devleti aleyhine yapılan yayın faaliyetlerine katıldı. 1908'de Berat mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. İttihadçılarla ters düşünce Avrupa'ya kaçtı ve orada Arnavutluk bağımsızlık hareketini idare etti. 1912'de bağımsızlık ilân edilince, o da "millî kahraman" kabul edildi. Hâtıraları **The Memoirs of İsmail Kemal Bey** (London 1920) adıyla yayımlandı (ayrıca bk. A. Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler,** İstanbul 1945, s. 162-163, 316-317; E.E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli,** s. 78-80, 93-96; T.Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.I, b. 151). Rıza Tevfik gerek 1908-1909'da yayımladığı "Hapishane Hâtıraları"nda, gerekse 1948'de yayımladığı "Biraz da Ben Konuşayım" adlı hâtırâtında, her nedense Başkım Klüpleri'nden, Arnavutluk meselesinden ve İsmail Kemal Bey'in ihanetinden hiç söz etmez (bk. **Biraz da Ben Konuşayım,** İstanbul 1993).

17 Metindeki bazı önemli dipnotlarının açıklanmasında yardımlarını esirgemeyen muhterem arkadaşım Doç.Dr. Ali Birinci'ye, Başbakanlık Arşivi'nden konuyla ilgili belgenin temininde yardımlarından dolayı arkadaşım Doç.Dr. İdris Bostan'a teşekkür etmek istiyorum.

بسا باشقیم

Besa-Başkım *gazetesinin iki başlık klişesi*

Muhterem efendiler!

Bugün ilk defa olarak Başkım Klübü'ne geliyorum. Bu benim için bir vazife idi. Bundan sonra daha muntazam geleceğim. Muhterem arkadaşım Temo Bey[1] olsun, Derviş Hima Bey[2] olsun, hakkımda azîm teveccüh gösterdiler.. Yirmi, yirmi üç seneden beri eski dostlarız. Aramızdan eksilen adamlara rağmen iki üç kişi beraber bulunmakla bahtiyarız. Anlıyoruz ki, hürriyet-perverlik nihayet muvaffak olur. Bugün burada zât-ı âlîlerinize arzedeceğim bir mesele var. Bu mesele de şimdiki halde zamanımızı işgal eden bir meseledir ki, en ziyade Arnavutlar'a taalluk eder. Şunu da arzedeyim ki, bendeniz an-asıl Arnavut Mehmed Efendi'nin oğluyum. Babam Gega Arnavutları'ndandır.[3] Onun babası Ahmed Durmuş'tur. Dürüşt-i ıttırad ile muttasıf idi. Bölükbaşı idi. Benden daha dürüşt bir Arnavut olmaz zannederim (Sürekli alkışlar). Deme oluyor ki, fâtiha-i kelâm olmak üzere söyleyeceğim sözler, çetin kayalıklarda yaşayan bir milletin evlâdı gibi olacaktır (Alkışlar). Bugün memleketimizde lisan meselesi nâmıyla azîm bir mesele var. Öyle bir meseledir ki, yalnız biz Arnavutlar'a değil, cümle anâsıra taallûku vardır. Lîsan meselesi şu haysiyetle min cihetin bir mesele-i siyasiye, bir mesele-i içtimâiye, bir mesele,i fenniye olmaktan kutulamıyor. Bendeniz şurada safha ile kısaca sarih ve vâzıh olarak tetebbû edeceğim. Hakikatın ne olduğunu, politikanın ne olması lâzım geleceğini arzedeceğim. Evvel-emirde içtimâî bir nokta-i nazardan memleketimizin heyet-i umumiyesini teşkil eden millete bakılırsa gayet alaca, hakikaten birbirine benzemez birçok unsur-ı muhtelifeden mürekkeptir. Bunda esbâb-ı tarihiye var. Bunu tetebbû etmek faidelidir. Bu tertipsizliktir ki, bazı siyasî adamlar kendi kendilerine mahsus bâtıl bir nazariye ile tabiatın cereyân-ı aslîsini değiştirmek isterler ki, bütün hederdir (Samimi alkışlar). Evvel-emirde bu müddeâya sebep öteden beri bu memleketlerin fütûhat neticesinde bu hâle gelmiş böyle bir ..... *olmuş.

Muhterem efendiler!

Kurûn-ı ûlâda ve vustâda en büyük bir mesele-i ictimâiye harb ve darb idi. En çetin bir surette bir muharebe idi. Hattâ muharebe ki nasıl bilirsek öyle idi. İlim üzre cihad, yahut ticaret müsabakası değildi. Pılaçka[4] idi. Yağmacılık idi. Yağmacılıkla gösteriş bir muharebenin ilham ettiği bil-cümle haksızlıklarla bir muharebe idi. Binaenaleyh nereye vâsıl olmuş ise, galip olan kavmin kendilerinden daha çok kibar, medeniyete mazhar olmuş birtakım akvâmın döküntülerini mağlûp etmişler, retîme-i esarete almışlardır. Şu tertibin zarureti icabınca iki türlü kavim vardı. Siyasette hukuk-ı medeniye-i hakikiyede olsun böyle bir müsâvât olamadığı için bir memlekette iki fırka vardı. Bilhassa biri millet-i hâkime haysiyetiyle yaşayan galip fırka, diğerleri de kendi haysiyet-i siyasiye ve istiklâl-i millîlerini kaybetmiş mağlûp olan kavim idi. Eski zamanların tertibât-ı ictimâiyesine nazaran vâki olan tekâmülât dahi bu iki fırka arasındaki farkı, uçurumu örtememişti. Vaktim olsaydı eski Yunanîler'den bahsederdim. Eski Yunanîler Eflatun zamanındaki tiranlar altında idi. Bütün âlem mağlûp; en aristokrasi âyândan mürekkep bir hizb-i kalîlin elinde, taht-ı idaresinde bulunurlardı. O zaman mağlûp olan kavmin hiçbir hukuku yoktu. Demokrasi zamanlarında dahi bir ehemmiyetli fark var ki, mağlûp olan kavmin bir hukuku yok, galip gelen kavmin her yerde tahakküm eden kavmin efrâdına ale't-tesâvî tevzî edilmiş bir hakk-ı hâkimiyet idi. Lakin bundan öteki ahali mahrum kalırdı. Demokrasi mağlûp olan kavmi tanımamakla şimdikinden mümtaz idi. Mağlûp olan anâsır-ı sâireye Latince "Plebs",[5] Yunanca "Plebes" derlerdi. Fakat bugünkü mânâsıyla değil. "Pelisos"[6] tabirinde, "demos"[7] tabirinde galip gelen akvâmın gayrı dahil değildi. Şimdiki halde bütün zamanımızın gerek ahvâl-i ictimâiye ve siyasiyesi, âdâtı, elsinesi, edyânı, hâlin mâziye irtibât-ı tabiîsiyle dünkü bugüne sebeptir. Bugünkü dünkünün neticesidir. İşte bu hâlimiz, öteden beri tarih-i siyasîmizin gösterdiği üzre maîşet-i içtimâîmizin bir neticesidir. Pekâlâ böyle devam edegelmişiz. Yakın zamana kadar. Şunu da unutmamalıyız ki, galip kavim ile mağlûp olanlar arasında hissiyâtı itibariyle de bazı uygunsuzluklar, münasebetsizlikler teessüsü bu uygun-

(*) Deftere not alınırken boş bırakılmış.

BESA

BAÇKIM

Konstantinople

Çemberli Taş, Vezir Han, No 60

suzlukların zamana tahakkümü pek tabiî bir şeydir.

Her yerde mâlûm olan bir hakikatı arzediyorum. O da şudur: Bir rejim, bir sûret-i idare behemehal onun taht-ı idaresinde bulunan bir milletin ahlâkına tesirden hâlî kalamaz. Galip gelen kavim kendisini şerîf addederdi. Şerâfet yumruk kuvvetiyle olur bir mesele idi, medeniyet-i hakikiye ile değil. Biz İstanbul'u zaptettiğimiz zaman Bizantinler de birkaç devr-i medeniyet geçirmişlerdi. Şüphesiz bunlar korkak adamlardı, düşkün adamlardı. Kadın gibiydiler. Bir hayli muvaffakiyâttan sonra gelen rehâvetten dolayı bahtiyar yaşamışlar. Fevkalâde sanâyî–i nefîseleri terakkî etmiş, hasâil-i merdâneden, fazâil-i askeriyeden eser kalmamıştı. Biz yendik, fakat onlardan fikren daha medenî olduğumuzu hiçbir sûretle iddia edemezdik. Zira Ayasofya Camii'ni yapmak için ulûm ve fünûn lâzım, hendese lâzım. Yalnız ahlâken, mizâcen kötüleşmişlerdi. Bir de bizi başka sûretle yenmişlerdi. Biz yumruk kuvvetiyle yendik, onlar yaşayış itibariyle yendiler. Bizde olmayan şeylerle yendiler. Hüküm kavînin idi. Biz galip idik, fakat onlar ma'rifet itibariyle bize fâik idiler. İstanbul Bizans olmaktan kurtulamadı. Şimdiye kadar politikasında, siyasette, idare-i maslahat politikasında takip ettiği yol bile yine Bizans'ın keşfidir. Onunla ölecek olan Bizans dem-i ihtizârında bin sene Bizans idare-i maslahat politikasıyla yaşayabildi. Biz bu usûlü bunlardan aldık. Bu envâ-ı mürâdifâtı ki memleketimiz o fütûhâtın neticesi, vârisidir. Şunu bildikten sonra asıl meselemize gelebiliriz. Galip millet şerâfetini iddia ederdi. Mağlûplar da bir nefret, belki gizli bir kin de besleyebilirlerdi. Fakat biz Avrupa ile muhât olduğumuzdan mağlüp olan halk terakkî etmiş bulunduğu için hukuk-ı siyasiyelerini sefil olan halk kan, can bahasına alabilmişlerdi. Biz Avrupalılarla bu ehliyetsizlikle bittabi birçok başka ve fakat kucak kucağa, başbaşa yaşayan iki millet devam ettiremezdik. Bu zaruretlerden münasebât-ı beyne'd-düveliye mütalâa icab ederdi. Bittabi bu zarurâtın kâffesi bir muhassıla teşkil edince memlekette de artık tâkat kalmayınca biz de onların indinde memlekette de artık tâkat kalmayınca biz de onların indinde meşhur olan usül-i idareyi kabul etmeğe mecbur olduk. Meşrûta bir hükümet tesis ettik. Zaten kahhâr bir istibdâdın altında başlayan idare yavaş yavaş kuvâ-yı hükûmet yed-i vâhideden yavaş yavaş ahz olunarak istibdâdı tahdid etmek, hükümet-i şahsiyyenin timsâli kim ise ona dur demek suretiyle de santralizasyona[8] kalb olunur. Bu bir tekâmül-i tabiî neticesi olmuştur diyebiliriz. O hâle geldikten sonra, her inişin bir yokuşu var. Tabiî birçok mesâil meydana çıkacaktı. Bazı kimseler bunun ne gibi netâyisi tevlîd edeceğini tabiî kable'l-vukü düşünmüşlerdi. Herkese müsâvâten verilecek hürriyetten hizmetkârı addolunan millet-i mahkümeden bir dırıltı çıkmak ihtimali vardı. Kendi hukuk-ı mukaddeselerini muhafaza edecekler. Bu .... *ettiğimiz zaman lisan meselesi, edyân-ı muhtelife meselesi, kilise meselesi, milliyet meselesi de çıkacaktı. Bunlar icab-ı hal iktizâsıdır. Güneş nasıl doğar doğmaz herkes kendisini görür. Bundan hem korkumuz yoktur. Bunu inkâr etmek meşrutiyeti inkâr demektir. Pek az zaman geçtiği halde bugün kendimizi doğrudan doğruya bu meselelerin tamam orta yerinde görürüz.

Tabiîdir ki, herkeste hüsn-i niyet tasavvur ederiz. Alelhusus Arnavut kavm-i necîbinin hüsn-i niyetinden hiçbir zaman şüphe etmeyiz. Devlet-i Osmaniyye en zaif, en dermansızlığı zamanında ihmal ettiği halde bile silâhlarıyla Avrupa'nın kararını tebdîl ettiler. Haklı haksız bıraktılar. Ve hükümet-i Osmaniyye'den ayrılmadılar (Alkışlar). Binaenaleyh bu cihetleri arzetmekten maksadım bir meselede izhâr-ı hakâyık içindir. Ne derlerse desinler Arnavutlar'ın merdâneliği, haysiyet-i hissiye, milliye ve kavmiyyesi öteden beri parlak bir şahittir. Sokullular... Şiirde, edebde olsun, sanatta olsun, Yeniçeri Ocağı'nda olsun, bunların yüzde kırkbeşi bizdendir. Bu cinstendir. O halde biz bu meseleleri korkmadan mevki-i müzakereye koyabiliriz, kimse bize suiniyet isnad edemez. Hiç böyle müzevirâne iftiralara kat'iyyen ehemmiyet vermeyiniz. Arnavutlar'ın istikameti müsellemdir. Mazarratta müşâriktirler. Netâyici hizmettir. Bir Arnavut kapısı bile kapısının önünde olur. her zaman hissiyâtını feda ederler. Tabiîdir ki, yalnız Arnavutlar'a bu imtiyâz-ı mânevîyi, şu haysiyeti veren nedir? Arnavutlukları'dır. Biz isteriz ki muhafaza etsinler. Şüphesiz ki

(*) Deftere not alınırken boş bırakılmış.

biz burada muhtelif anâsırdan her hangisi olursa olsun bunların hakkında müsellem, makbul ve muteber olan hukuku Arnavutlar'dan kimse esirgeyemez. Öyle mütenâkız bir kanun bulursak onu tükürmeğe biz hazırız. O halde lisan işi herkes tarafından kurcalandığı halde bu seylin önünden biz de kurtulamazdık. Şüphesiz bu da bize şâmil olan bir mesele-i siyasiye ve ilmiye idi. O halde biz bakalım avâmın mahalle kahvesinden farkı olmayan büyük meclislerdeki ukalânın düşündükleri doğru mudur? Değil midir? Bakalım fen ne diyor? Tesadüfî olarak milletler arasında vukû bulan kargaşalıklardan milletler arasında bir tertip, bir nevi tasnif vukua gelir. Tasnif var, tasnîf-i fennî var. Biz eski zamanlarda eski feylesoflardan en meşhuru olan Aristo'yu alalım. Aristo'nun zamanında hayvanâtın tasnifine bakarsak biz güleriz. Sûret-i zâhiresine bakılırsa yarasayı kuş, denizde yaşadığı için balinayı balık tanımaklığımız lâzım gelir. Arnavutlar'ın da Araplar'dan geldiğine dair saçma bir rivâyet vardır. Bu da yarasadan kuş gelmek gibidir. Eski kurûn-ı vustâ iskollastik kitaplarını karıştırırsak bir nesil görürüz ki, hepimizi Hazret-i Âdem'i getirir. Âmennâ. Ama ben sorarım bu farklar nereden zuhûra gelmiş; görürsünüz ki Arnavutluk ....* ondan sonra Atarlar'dan, Afrasiyan'dan, Omerus'tan Sâm bin Nuh'a kadar varır. Sam da Arap'tır. lisan hasebiyle etimolojik fikri de verir. Arnavutlar vaktiyle Arabistan'ın bilmem hangi çöllerinde bulunuyorlarmış. Darılmışlar, sonra ayrılmışlar. Epir kıtasını[9] gelip işgal etmişler. Sonra dargınlıkları bertaraf olunca çöldeki kardaşları olan urban kendilerini davet etmişler. Onlar da demişler ki: "İnne aleynâ ârun neûd".[10] Bu da akide şekeri gibi ağızlarda erimiş. Arnavut'un bu kadar biçimsiz bir kıyafete girdiğini hiç bilir misin! Merdâne imişler, tükürdüğümüzü yalamayız demişler. Pekiyi bunu böyle demesek de Hûşenk'tendir[11] desek, Farisî'den alsak, o nokta-i nazardan tetebbû edersek, Arnabud olur ki merdânelikleri yoktur, cesur değildirler demek çıkar. Bunlar martavaldır, zırvadır efendiler. Te'vil bile getirmez (Alkışlar).

Bugün bir lisan ilmi var. O hale göre lisan bugün kelimelerin edevâtını, lâhikalarını hazf edersek asıl kelimenin cezrini, sülâsisini, rübâîsini alıyor, emsâlini tahkik ediyor. Onların arasında maânî-i müşterekeyi arıyor. O mânâ üzerine iyi bir fikir hâsıl ediyor. Müştâkâtını, kıyâsını arar, o kıyâsî üzerine bir fikir peyveste ediyor. Ondan sonra sade lisan ile kalmıyor, sair lisanlar ile de bir kıyâsî hâsıl ediyor. O kıyâsî de budur. Diğer taraftan etnografik hakâyıkını da karşılaştırıyor, mitolojisine de bakıyor, oradan da bir fikir çıkarıyor. Âdâtına, oyununa, muzikasına bakıyor, hepsinin verdiği fikirle, şahâdetlerle hakâyıka dest-res olur. Bu tedkikattan anlaşılıyor ki, Arnavut'un Araplıkla münasebeti yok. Arnavutlar'ın dahil olduğu şube ile Araplar'ın dahil olduğu şube arasında azîm farklar var. Arab'ın dahil olduğu şûbe-i mühimme Sâmi'dir. Bu şûbede Araplar, Yahudiler, İbrânîler, Fenikeliler (Heylikler de olabilir) bu gibi akvâmlar var. Arnavutlar'ın dahil olduğu şûbe-i azîmede "Hindû-Avrupan" denilen Almanlar, İngilizler, Latinler... ile bir münasebet var.

Başkım Klüplerinin açtığı okulların kapatılmasına dair belge (T.C. Başbakanlık Arşivi)

Lisanın tahlîlen mütalâası Arap elifbâsı, grameri ve Arnavutlukları kat'iyyen birbirine benzemiyor. Avrupa'da fevkalâde şöhret kazanmış olan en büyük âlimlerden ilm-i lisan hocası Oxford Dârülfünunu profesörü Max Müller[12] bunların arasında kat'iyyen bir münasebet, bir râbıta bulamayan, bulamadığı için umumen insaniyetin menşei bir noktadır dememişlerdir. O farazî kalmıştır. Arnavutlar ne imiş, Arnavutlar plazinimlerden Yunan-ı kadîmin tekelinden evvel Epir kıt'asının asıl tâbii olan akvâm sahipleri idi. Sonra Yunan medeniyeti Anadolu civarındaki adalardan teşekkül ederek Fenikeliler'le karışarak şimdiki Ployunus kıt'asını istilâ etmişler. Arnavutlar da oradan çekilmişler. Hattâ Arnavut lisanında "zos, zot: Allah" demek, bunların müddet-i medîde bir arada yaşadıkları, harb ettikleri, kız alıp verdikleri de sabit olmuştur. Fakat öteden beri istiklâlini sever bir millet imiş, dağlık tarafına çekilmiş, bir kısmı Skumbi nehrinin öte tarafına kalmış, münasebette bulunmuş. Vadide kalanlar toprak ile uğraşmış. "Ar": tarla, toprak demektir. Latinler hücum ettiği vakit dağlıklara çıkmışlar. Orada müddet-i medîde tavattun etmişlerdir. Ondan dolayı cesur, çetin bir kavim olmuşlardır. Bunun emsâli pek çok yerlerde var. Dağlık yerlerde sâkin ahali çetin, cesur olurlar. Kilikya'da Ermeniler, İskoçya'da İngilizler, Dürzîler orada çetin birer hayat çektikleri için çetin bir kavim olmuşlardır.

(*) Deftere not alınırken boş bırakılmış.

1930'lu yıllarda Arnavutluk'ta bir Bektaşi dervişi (üstte). 1900'lü Yıllarda Tiran'da bir çiftçi (altta)

Bir hakikat-ı tarihiyye varsa, o da Arnavutlar'ın en eski Avrupalı bir millet olmasıdır. Arnavutluğun Arab'a karîb olduğunu ispat edecek bir delil yoktur. Belki ticaret için Arabistan'a gitmiş olabilirler. Fakat bir cemm-i gafîr değil, belki bir kişi, beş kişi. Burada bir milleti diğerinden efdal veya muhakkar görmek fikrinde değiliz. Bizim burada menâfi-i içtimaiye ve siyasiye ve medeniyemiz itibariyle anâsırın kâffesi Osmanlı'dır. Mâmâfih biz hiçbir kimsenin şerâfetini tahkir, tenkîs etmek fikrinde değiliz. Yalnız onu da göstermek isteriz ki, eğer aristokrasi şerâfet ne olduğunu bilmek, an'anâtını muhafaza etmek, istiklâlini. hürriyetini sevmek ise şüphesiz ki Arnavutlar en hürriyet-perver ve en kahraman bir millettir diyeceğiz. Yalnız bize yanlış bir yafta yapıştırılmış. Biz onu ehemmiyetle telakki etmeyebilirdik. Fakat onun altına bize bir tasma da geçirmek isterler. Arnavut, Arap hepimiz Osmanlıyız. Fakat Osmanlılar'ın da türlüsü var. Biz Arnavut cinsinden olan Osmanlılardanız (Şiddetli alkışlar).

Bakalım lisanımız Arapça'ya mı? İngilizce'ye mi? Rumca'ya mı benzer? Ben o lisanı o kadar iyi bilmem. Çünkü İstanbul'da büyüdüm. Fakat öğreneceğim. Arnavutça'da bir "te" var. Bu İngilizce'de de vardır. İngilizce'nin teşekkülâtına benzer. Arnavutlar Hıristiyanlara benzer demiyorum. Cinsiyet başka, din başkadır. Asıl olan cinstir. Siz dininizi değiştirebilirsiniz. Hıristiyan iken İslâm olabilirsiniz. Lâkin çehrenizin vaziyetini, hutut ve cephenizi değiştiremezsiniz. Ben kafanızı ölçtüğüm gibi Arnavut olduğunuzu anlarım. Bu böyle olduğu gibi isimlerin önünde de bir "te" edatı var. İngilizce'de de vardır. Meselâ: "te vertéte, la verité, la véritata".[13] Asıl lisanın anâsır-ı ulâsı olan bir binaya nisbetle taşı tuğlası gibi olan kelimât-ı anâsır-ı ulâsı olan bir binaya nisbetle taşı tuğlası gibi olan kelimât-ı mahsusa tamamiyle başka bir biçimde, başka bir çırpıda başlamıştır. Latince'de "ku vatis"[14] derler. Arnavutça'da "ku vetè" derler. Rakamlarda da müşâbehet vardır. Beş bin seneden beri bu böyledir.

Teşekkül etmeden, Latin lisanı Fransızca olmadan bu hısımlık vardı. Araplar'dan ayıralım maksadıdır denilirse fende böyle bir zevzeklik yoktur. Fransızlar Arnavutlar'la muhâbere etmişler, Türkler'den Arnavutları ayıralım, bizim akrabamızsanız geliniz! Türkler'den, Araplar'dan ayrılıp beraber olalım. Biz bugün âdeta bu meseleyi fennî bir nokta-i nazardan mütalâa ettiğimiz zaman nebâtiyyundan bir âlim gibi elimize hiç görmediğimiz bir çiçek alırız. Eşkâline, tüveycine,[15] tohumuna, yapraklarına vesâiresine bakarak bildiğimiz bir familyeye ithal edebiliriz. Görürüz ki tohumu ikiye ayırabiliriz: "Zülfilkateyn"dir[16] deriz. Başka bir çiçeği tedkik ederiz: "Ferâyişe"[17] familyasındandır deriz. Lisan için de böyledir. Lisan meselesi vaktiyle böyle mühim bir fen değildi, "Colonisation"[18] meselesi bu-

nu hâsıl etti. Papaslar lisan öğrenmişler, lisanları birbirine kıyâs etmek hatırlarına vârid olmuş, ondan "ilm-i lisân vücuda gelmiştir. Bugün anlıyoruz ki, bizim vaktiyle "şalgam" zannettiğimiz şey başka bir şeydir, şalgam değilmiş. Bugün hangi âlime sorarsanız müttefikan söylerler ki, Arnavutça Arapça ile kat'iyyen alâkadar değildir. Etnografi-gümân yerde esâtîr-i kadîmeleri lisan itibariyle, âdât ve ahvâliyle, bütün kâffe-i husûsâtı vechen mine'l-vücûh bir itibarı, bir münasebeti yok. Meseleyi böyle anladıktan sonra âkil olan adamlar için mesele hallolunmuş demektir. Fenne, mantığa iktidâ edeceksek bu mesele hallolunmuş demektir. Bütün bir milletin hissiyâtını, telâffuzunu, birçok ihtiyacâtını en ince ihtiyacâtını başka bir kalıba uydurmak ne kadar güçtür. Meselâ kendiniz bir başkasının kundurasını giyebilir misiniz? Nasıl olur da Arap kelimesini Arnavut lisanına uyduracaksınız. Uyar uyar ama, Hasan'ın külâhı Mehmed'e ne kdar uyarsa. Yani maskara edersiniz (Alkışlar).

1930'lu yıllarda Arnavutuk'un başkenti Tiran'da bir pazar ve köylüler.

Ortada bir Arnavutça var. Kendi telaffuzuna, ihtiyacât-ı tabiiyesine tevâfuk eder bir lisan bulmuş. Bunu bulanlar Naim,[19] Sami Bey,[20] Vasa Paşa,[21] Hoca Tahsin[22] merhumun himet-i müşterekeleri gayet tabiî, gayet kolay bir elifbâ icad etmeğe kâfi gelmiş. Bu icad edildikten sonra bir hayli kitaplar basılmıştır. Binâenaleyh Arnavutlar'ın temeddününe bu keşf–i mühim hizmet eder. Bunu kimse kaldıramaz (Samimi alkışlar).

Siz bir ikinci Arnavutça icad etmiş olacaksınız. Arnavutça'nın Müslümancası, gâvurcası (Gülümsemeli alkışlar). Bu fena. Zira ne yapmış olacaksınız. Yabancı lisanın elifbâsını zeniasına, yani rûh-ı lisanına tevâfuk etmeyecek. Separatisi[23] hâsıl olacak. Bize ayrılacaksınız sözünü isnâd eder ki, kendiniz separetise hizmet etmiş olacaksınız. Zevzeklik edeceksiniz (Alkışlar). Ne olacak, neticede Müslüman zannederek Amerika'da yalnız İngilizce, Fransa'da Fransızca okuyup yazan Müslümanlar yokmuş gibi iki lisan yapacaksınız. Birisi ilelebed terakkî etmemeğe mahkûm olacak, diğeri terakkî edecek. Sekiz yüz senedir Türkçe imlâmız yok. Maskara gibi bir imlâ. Kimse birbirinin yazdığını anlamaz. Hükûmet imlâyı tertib etmek için alelade çengeller gibi birtakım harfler, işaretler icad ediyor. Birçok da mühim adamlar orada toplanmışlar abesle iştigal ederler. İçinden çıkmak ihtimali yok. Ermenice manzûme-i efkârı alsanız iki ayda okur yazarsınız. Acayip bu mazhariyet nedir? Ermenice'de birçok harfler var. Her türlü esvâtı, hurufâtı rabt ve kayd edebilirsiniz. Demek oluyor ki Arap elifbâsı Ermenice'den daha muvâfık gelmemiştir. Ermenice'yi gâvurca bir lisandır derseniz konuşmam (Gülümsemeli alkışlar). Hurufât işarettir, temâsildir. Esvâtın hususiyâtıyla beraber edâ eder. İşte meselenin künhü, temâsildir. Esvâtın hususiyâtıyla beraber edâ eder. İşte meselenin künhü, ruhu buradadır. Kavânîn-i tabiiyyenin akıntısına, dikine karşı giderek kimse muvaffak olmamış. Alacasına bir şey yaparsanız, yardım etmek, kurtarmak istediğiniz Müslüman Arnavutları terakkîden mahrum edeceksiniz. O halde siz bize zarar etmiş olacaksınız. Müslüman olanlar bundan zarar görecekler. Bu, hakikat-ı eşyaya taban tabana zıttır. Müslümanlar geri kalacak, Hıristiyanlar terakkî edecektir. Lisanın kendine ait hurufâtı, eşkâli, esvâtı vardır. Arapça lisanına şeref vermek isterseniz birtakım çengeller ilâvesiyle Arnavutça'ya uydurmak istersiniz. Zaten icad edilmiş, hazır lisan var. Bu külfete ne lüzum vardır. Buna kimse muvaffak olamaz. Birisi eğri büğrü bir şey yapar fakat, sekiz yüz senelik bir tecrübemiz var. Hâlâ da bir imlâmız yok. İşte böyle olur. İşte biz mâziden ve etrafımızdan lâzım gelen ders-i ibreti alırız. Bendeniz her zaman hükûmete söyledim, Arnavut arkadaşım Şahin Takî Bey,[24] Müfid Bey,[25] Necib Draga Bey[26] de hazır idiler. Maarif nâzırı –ki lisan ilmiyle bile meşgul olmuştur– ona da anlattık, makbul oldu zannederim. Fakat hasbe'l-icab bir oportünist,[27] bir idare-i maslahat politikası vardı ki buraya giremez. Bizden daha kavî olan esbâb-ı hâriciyeye bakmalı, yoksa dahilde böyle bir kaidenin tatbikine lüzum yok. Ben hiçbir lisan öğrenmeyeceğim, Fârisî öğreneceğim. Türkçe öğrenmeyeceğim, öğrenmezsem beni asabilir misiniz; memuriyet vermeyeceksin, mebus yapmayacaksın. Onu da istemem, ne yapacaksın? Binâenaleyh bu bahisten sonra hükûmetin bu gibi hususi işlere karışması hikmet-i hükûmet itibariyle doğru mudur? Değil midir? Salâhiyet-i mahsusası, hududu nedir? Siz bilirsiniz, bu en mühim meseledir:

Bizim itikadımızca bugün hikmet-i hükûmet behemehal şunu iktizâ eder ki efrâdın gerek infirâden, gerek ictimâen yapamayacağı bir şeyi hükûmet

acaktır. Hukuk-ı şahsiyyeyi kurtarmak, bir kimseyi yangından kurtarmak, bunu biz yapamayız. Kimse kimseyi dinlemez. Binâenaleyh hükûmet zaten bu hukuk-ı şahsiyeyi muhafaza etmek için mevcuttur. Eğer onu yapmayacak olursa hükûmetin hiç lüzumu yoktur. Bu daireden çıkarsa, parmağını çıkarırsa hükûmetin parmağını ısırarız. Bize ise o haddi bildirmekle muvazzafız. Bir hükûmet o dairede bulunursa kat'iyyen muvaffak olur. İcrâyı adalet eder. Ne lisanla okuyacağınızı, nasıl yazı yazacağınızı bilmem ne salâhiyetle sorar. Ve ne derece muvâfıktır. Eğer kendine böyle bir hak ve salâhiyet verirse o zaman Yemen kahvesi mi, şekeri mi istersiniz, bunu da tanzim etmesi lâzım gelirdi. Bugün kazandığımız hakk-ı législativi[28] tahdid demektir. Efendiler! Hükûmetin kanunlar tanzim etmesi gayet mahdut olmalıdır. Pirinç ekmek için kanun olamaz. Pirinç ekmek için, yemek yemek için başka kanunlar var. Hükûmetin kat'iyyen salâhiyeti haricinde ....* ile severiz. Hükûmet böyle şeylere karışırsa mevdû olan vazifede tekâsül eder. Hükûmet ale't-tesâvî icrâ-yı adalete çalışmalıdır. Yoksa filânın kıyafetine karışırsa o hükûmet istibdad etmiş olur. Tarihe bakarsanız bundan evvel Rumlar'ı fark etmek için hükûmet kanunlar yapmıştır. Sen böyle fes giyeceksin, böyle giyineceksin. Kimine eşeğe binmeğe müsaade eder, kimine yayan gitmesine. Misâl-i meşhur, Hilye sahibi Hakânî[29] merhum siyer-i peygamberî hakkında sûret-i mahsusada bir manzume yazmış. Hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûna ihbârda bulunur. Edirnekapısı'ndan İstanbul'a kadar gelmeğe mecbur olurmuş. Bu büyük eserine karşı herkesin teveccühünü kazanmış. Efendisi çağırmış, "Dile benden ne dilersen" demiş. "Aman efendim, ihtiyar olmuşum. Yürüyemem. Bir dâye müsaade ediniz" demiş. Düşünmüşler, teşrifâta mugâyirdir denilmiş. Divanyolu'nda bir ev vermişler. Eşeğe binmeğe bile müsaade etmemişlerdir. İşte hükûmet eskiden sûret-i mahsusada böyle işlere karışırdı. Bugün hükûmet hakikaten meşrutiyet-perver bir hükûmet olmak isterse bırakmalıdır, bu gibi işlere karışmamalıdır. Meydan-ı rekabeti açık bıraksın. Asker göndersin zalimlere. Yoksa anlamadığı işlere de burnunu sokarsa karga olur, murdarlıktan çıkamayız.

Meslek icâbâtındandır. İşte bu radikalizmdir[30] ki iyi tercüme edemiyorlar. Yani hükûmetin vezâifini lâyıkıyla tahdid etmektir. Fakat milleti hükûmetin vezâifine karıştırmak değildir. Çünkü hükûmetin vezâifi tahdid olunmazsa istibdâda muhayyer olacağı gibi millet hükûmetin vezâifine karışırsa anarşiye gider. İkisi de bizce merdûddur. Karışırsa ne yapar. Şüphesiz birtakım münasebetsizlikler zuhûra gelir. Bizim kavmimiz dağlık ahalisi, vâdi ahalisi ekseriya okumak yazmak bilmezler. Maksad-ı aslî bunları nimet-i ilm ve ma'rifetle hisse-mend etmektir. Nimetini vermeden tefrikaya düşürmektir. Hükûmetin maksadı bu mudur? O kadar fena bir meslek tasavvur edemeyiz. Bu noktadan başlarsa esas maksad ilim öğrenmek iken birbirini tepelemeğe kalkacaklarsa hâsılı yanlış, âdi düşüncelerle böyle fenalıklar husûle getirir. Meydan-ı münakaşa serbest olmalıdır. Arnavutlar yek-vücud oldukları halde necîb bir kavmi parçalamak istemektir ki bâtıldır. Arnavutlar unutmamalıdır ki Arnavut bir türlüdür. İtikadlarına hiç karışmayız. Herkes vicdânen rahat olmalıdır. En büyük hürriyet de budur. Din, vicdan hürriyetidir. Bir Arnavut Müslüman, yahut katolik, ortodoks olmakla Arnavutluk'tan çıkmış olmaz. Bunlar birtakım hukuk-ı mukaddesedir ki hükûmet onları ele alıp da politikaya ithal ederek bir şey çevirirse o vakit müzevir bir hükûmettir. Biz böyle bir hükûmeti yıktık. Biz istemeyiz. Eğer isterse o nimet-i irfandan hisse-mend etsin, adamlar göndersin! Herkese kendi kavmine göre nasihatlar verilsin. Hissiyât-ı mukaddese-i milliyelerini i'lâ etsin, hükûmetten bunu temenni ederiz. Fakat hissiyât-ı mukaddese-i diniyyeleri murdar bir siyasete âlet etmek cüz'iyyetlik politikasıdır (Alkışlar). Biz bunun aleyhindeyiz. Bendeniz öteden beri Meclis'te, açıldığı zaman, ben bu şeyleri söylediğim zaman, dinsizdir, imansızdır dediler. Ben ne isem Allah bilir. Allah'a cevap vermekle mesulüm. Dinde papas güruhu yoktur. Biz istiyoruz ki, bu hissiyât-ı mukaddese hükûmetin elinde âlet-i şer ve fesad olmasın. İyi anlamalı. İftiradan korkmam. O kabiliyeti hâizim. Ben söz anlatacağıma eminim. Bir orta yerdeki meselenin birkaç vücûh ile ihtimal tahlilini gösteriyoruz. Meselâ: Riyaziyede üç meçhullü bir muâdelede böyle yaparsanız, böyle olur deriz. Şu iki suret seni fena yola getirir. İhtimal ki başka bir münasebetle hallede-

Tiran'da halkın gittiği bir mahalle kahvesi.

mediğin bir mesele var. Sen ise İpokritçe hallederim zannedersen gaz ile, zeytin yağıyla yangına gitmiş olursun. Arnavutlar'ı tefrikaya düşürmek iyi değildir. Arnavutluğun pek çok cilvekârları vardır. Avusturya, İtalya, Hıristiyan, Bulgaristan, Yunanistan ki bu hükûmetler adamlar tayin etmişlerdir. Onlar orada cilvekârlık ediyorlar. Benimsemek istiyorlar. Arnavutlar'ı kurtaracak politika, milletini, Arnavutluklarını anlatmak, tanıttırmaktır. Eğer sen bu politikayı yapacaksın, Yunanistan da bu politikayı yapar. Bugün her tarafta milliyet teslim edilmiş olduğu halde sen niçin bu sâdık, kahraman, kabadayı milleti parçalamak istiyorsun. İşkodra'da[31] bir evdeki iki kardeşten biri Hıristiyan, biri Müslüman oldukları halde pekalâ yaşıyorlar. Arnavutlar Müslüman olsun, Hıristiyan olsun, birbiriyle geçinirler. Bir dırıltı olmadıkça birbirini kesmek istemezler. Büyük babaları bir şarkı söylese hepsi birden iftihar ederler, hissiyâta garkolurlar. Zira aynı tabakadan gelmişlerdir. Lisanları bir, âdâtı bir. Yalnız bu renk gibi bir şeydir. Bir müselles mavi, kırmızı olmakla müselleslikten çıkmaz. Biz temenni ederiz ki bütün cihan Müslüman olsun. Lâkin Anadolu'da rengârenk tecellîler görüyoruz. Sünnîsi var, Şiîsi var, Yezidîsi var.. Var, var, var...

Bu tefrika kifâyet etmezmiş gibi diğer taraftan en ziyade kavî, yek-vücud bir milleti tefrikaya düşürmek ne kadar yanlıştır. Alelhusus Rumeli'de. Buna tarihte misal var mıdır? Vardır: Tepedelenli'yi[32] tepeleyelim derken Yunan İstiklâli'ni[33] husûle getirdik. Arnavutlar demir kazık gibidir, onu kurcalamağa gelmez. Bu suiniyetle değil, eski zamandan kalma Bizans politikasının neticesidir. Bizanslar muhtelif anâsırı bir yerde kullanmak usûlünü pek iyi bilirlerdi ve kullanmışlardır.

Yani bir hükûmet-i kırtasiye icad etmişlerdi. Eski Latinler: "Parçala, ondan sonra ezersin!" der. Ben bu idare-i maslahat politikasının en aleyhtarıyım. Esbâb-ı mûcibesini bilen bir adam şüphesini, icad-ı maslahat politikasını pek muzır olarak atar. Siz bir dikiş makinesinin kullanmasını bilirsiniz, gördüğünüze göre hareket edersiniz. Şöyle çevireyim dersiniz. İşte bu cehâletin en güzel tecellîsidir. Ona itibarım yok. Milletin hukuku var. Hükûmet bu işe karışamaz. Karışmayacaktır. Bakınız evet isteriz derler. Evet efendim diyor. Hâsılı her işte olduğu gibi bunda da bir idare-i maslahat politikasıdır gidiyor. Karışmayız diyor. Böyle politikada ihtimâlâtı ya şöyle, ya böyle. Burada madem ki Arnavut kulübünde bulunuyoruz, arzedeceğim bir iki şey var ki, en ziyade bu gibi mesâil-i hâzırada çekinmekliğimiz lâzım gelen şey bir meseleyi diğer meseleye sıvaştırmamaktır. Muvaffak olmak için maksadınızın zıddını takip ederler. Türlü türlü şeyler söylerler. Siz hulûs-ı kalbinizi nasıl ispat etmek mümkün ise, her zaman ispat ediniz. Ondan sonra elimizde bir kanun vardır. Bu Kanun-ı Esasî'miz her hakkımızı muhafazaya kâfildir. Bütün hükûmet-i meşrûta o kanun üzerine dayanır. Siz hulûsunuzu Arnavutlar'a şâyân olduğu üzere açık götürünüz! Hükûmet yakalar bizi asker alır. Bizden vergi alır. Biz ise istediğimiz gibi yazar, istediğimiz gibi okuruz. Biz tekâlifte herkesten evvel hazırız. Arnavutlar'ın bu hukuk-ı mukaddeseyi istihsalde, kazanmakta herkesten evvel gayreti geçmiştir. Binâenaleyh kimse aleyhinde yürüyemeyiz. Bugün size bunu yapacaksın diyemezler. Siz Türkçe öğreniyorsunuz, Türkçe okumak için bir hakk-ı mahsus var. Mebus olabilirsiniz, fakat size niçin Fransızca okuyorsunuz diyemez. Bir ceza tertibi mümkün müdür? Lisan-ı resmîmiz Türkçe'dir, ondan mesulüz. İsterseniz Çince de okuyabilirsiniz. Yalnız beni mebus, memur yapmazsınız. Asker olacağız, Türkçe bilmediğimiz için tokat yiyeceğiz. O vakit görüşürüz. Sonra bir büyük nasihat kalır. Arnavutlar'a gider misiniz? Yazar mısınız? Bu hakikatı anlatınız ki, üç beş adamın eline yuları verip de mukadderâtını onun keyfine tâbi etmek yanlış bir şeydir. Beyhude birçok kan dökülür. Arnavutlar'ın çakmakla oynamağa hevesi vardır. Bunun lüzumu yoktur. Evvelâ Arnavutuz, Arnavut Arnavut'tur. Farklar pek azdır. Konya Türkçesi ile Kayseri Türkçesi'nde olduğu gibi. Fakat Arnavutlar'ın türlüsü var. Müslimler Müslümanlığı muhafaza etmelidir, Hıristiyanlar Hıristiyanlığı. Onların bizden büyük müdâfii var. Hükûmeti aradan çıkarmalı, biz kozumuzu kendimiz pay ederiz. Biz böyle tecrübe ederiz. Yani bunları ikaz edebiliriz. Bir noktada din ile milleti bir tutmak bir uçurumdur. Bir Arnavut'un Müslüman olmasıyla Arap olması lâzım gelmez. Tatar Müslümandır, fakat Arap değildir. İslâmiyet'e hizmet etmiş adamlar arasında çoğu Acem'dir. Beyzâvî,[34] Fahreddîn Hâzî,[35] Buhârî[36] o da Tatar'dır. Mutlaka ne hizmet-i diniyyede, ne hizmet-i siyasiyede insan olmak için Arap olmak lâzım değildir. Arap'ta da Ermeni'de de var. Bu noktaları bulunduğunuz yerde izah etmelisiniz. Ve hükûmetin nereye kadar salâhiyeti var diye öğretmelisiniz. Binâenaleyh hükûmet kat'iyyen oraya geldiği gibi biz kendi işimize bakarız. Sonra böyle olursa üçüncü bir hükûmet araya çıkar. O tokat atar. Hükûmet yollarımızı yapsın, mektepler açsın. Yoksa lisan bahsi bizim bileceğimiz bir şeydir. Birisi Arapça istiyor. Bunu gürültüye boğmamalı. Yazsın, tecrübe etsin bakalım ne yapacaktır. Hükûmeti oraya sokmamalı. Bu hükûmetin başına belâ açmaktır. Hükûmet bardak gibi bir şey değildir. Onlar da bizim gibi adamlardır. Cihet-i fenniyesini bilmez, olabilir ki kamiyet yapacağım der göz çıkarır. Bilâkis suinetice verir. Hem Arnavutlar'ı soğutur. Hâsılı Bizans politikasını takip eden Arnavutlar'ın kalbinden sadakati kim çıkarır. Arnavutça söyleriz. Meydan açık, o vakit görürüz biz burada esir değiliz (Alkışlar). Herkes haysiyyet-i kavmiyyeyi muhafaza edecek, bunu sade biz söylemiyoruz. Arap da, Ermeni de, Rum da söylüyor. Biz Türk olmayız. Türk olmak mümkün değildir. Bir defa Türkler'i Türk etmelidir. Ama onlar Arap hurûfunu istermiş. Kim sen etti. Bırakınız Müslümanca yazsınlar. Ben bildiğim gibi yazarım. Sen benden zabit, asker, memur alırsan, Türkçe'yi şart kılarsan. ben o harflerle o zaman Türkçe'yi de öğrenirim. Hükûmetin burada işe müdahale etmeğe mahal bile yoktur.

Sonra sizin lisanınıza ait birçok şeyler, kitaplar var. Bunlardan haberdar olmalısınız, kütüphaneler teşkil etmelisiniz. Her ne tetebbû ederseniz fennî bir sûrette tetebbû etmelisiniz. Arnavut lisanı hangi şubedendir. Onları yalnız fen dairesinde davranırsanız pek çok istifade edersiniz. Zira müfteri adamlar çoktur. Size nefret ilka ederler. Halbuki bir insan haysiyetini, cinsini bilirse ilim o adamı denâete, hıyanete sevketmez. Biz bundan eminiz. Herkes bilir, Arnavutlar'ın lisanın meziyyâtı ahvâl dolayısıyla lisan meselesi hakkında söyleyecek sözler bunlardır. Hü-

Hükûmete demeli ki müdahale etme. Ortada bir elifbâ var. Bunu ortadan kaldırmak hükûmetin elinde değildir. Yalnız diğer bir biçimsizini icad eder. Etsin. Öz lisan meselesi budur. Yalnız bize itidal lâzımdır. Fazla sinirleriniz var. Kanımız sıcaktır. Boş tehevvür lâzım değil. Bulunduğunuz yerlerde nasihat etmelisiniz.

Bu işi anlayan adamlara bıraksınlar. Miting yapmak lüzumu yok. Bunu bir âlim yapar. Bu meselede bir âlimin sözü, hükmü nâfiz olur. Parmağı batırmadan birbirini öldürmeğe teşvik edilmiş oluruz. Mitinge lüzum yok. Yalnız delege mebus göndersinler demeli hiç hâcet yok. İşkodra'ya İslâm'dan bu kadar, Latin kısmından şu kadar delege göndersin. Bu adamlar meseleyi halleder. Çünkü biz Arnavut'uz, Arnavutça yazacağız.

NOTLAR

1 Asıl adı İbrahim Edhem Murad olan ünlü Jön Türklerden İbrahim Temo. Henüz Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenci iken 1889'da dört arkadaşıyla birlikte İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurdu. Hatıralarının ilk baskısı Romanya'da yapılmıştır: **İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemât-ı Vataniye ve İnkılâb-ı Milliye Dâir Hâtırâtım** (Mecidiye 1939). Kitabın ikinci baskısı ise **İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları** (İstanbul 1987) adıyla yayımlanmıştır. Kızı Sema Ferhat'la Ali Gümüş'ün yaptığı konuşma için bk. **Tercüman** gazetesi, 20 Aralık 1984.

2 Asıl adı İbrahim Naci. Ohrili olup 7 Temmuz 1897'de yazılan bir mektupta Tıbbiye'nin sekizinci sınıfında olduğu belirtilmektedir. Gençliğinde ateşli bir ihtilâlci ve Arnavut Başkımcısı olan Derviş Hima, 1908'den sonraki faaliyetlerini önce Arnavutluk'un muhtariyeti, daha sonra bağımsız bir Arnavutluk için sürdürdü. Ancak Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasından sonra 1929'da sefalet içinde öldü. **Devr-i Hürriyette Zindandan Bir Sadâ** adlı 15 sahifelik bir risalesiyle **Makber-i Ahrâr** (Cenevre 1901) adlı diğer bir eseri kaynaklarda zikredilir (geniş bilgi için bk. A.B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele,** İstanbul 1959, s. 202, 550; ayrıca **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**'nda bir fotoğrafı yer alıyor: s. 101).

3 Arnavutluğu doğu-batı istikametinde ikiye ayıran Skumbi ırmağının kuzeyinde oturanlara verilen ad. Arnavutluk'un güneyine Toskalık, burada otSuranlara da Toska denirdi (bk. K. Süssheim, "Arnavutluk", **İslâm Ansiklopedisi,** C.I, s. 573-592; "Arnavutlar", **Türk Ansiklopedisi,** C. III, s. 368-372). Rıza Tevfik ailesinden bahsettiği çeşitli yerlerde daha çok Hoca Mehmed Tevfik Efendi adıyla tanınan babasının aslen Gega Arnavutlarından olduğunu, büyükbabası Debre-i Bâlâ'lı Bölükbaşı Ahmed Durmuş'un ise Yunan halkının istiklâl mücadelesi sırasında bir ihanete uğrayarak 1838'de Cuma-i Bâlâ'da öldürüldüğünü söyler (bk. **Feylesof Rıza Tevfik,** İstanbul 1328, s. 6; Abdullah Cevdet, "Doktor Rıza Tevfik Bey", **Nevsâl-I Millî,** İstanbul 1330, s. 37).

4 Arnavutça'da "yağma" demek.

5 Roma'da "halk yığını, ayak takımı, avam" anlamında kullanılan bir tabir.

6 "Plethos": Çokluk, sürü, yığın, kalabalık.

7 "Halk".

8 "Merkeziyetçilik."

9 Yunanistan'ın kuzey-batı bölgesi.

10 Buradaki ibarenin aslında şöyle olması gerekiyormuş: "Ârun aleynâ en-neûd", yani "Geri dönmek bizim için ardır, utanç vericidir!" (Bu hususta bize bilgi veren arkadaşım Dr. Zülfikar Tüccar'a teşekkür ederim)..

11 Hüşenk: Firdevsî'nin **Şehnâme**'sine göre İran'ın ilk hükümdar sülâlesi olan Pişdâdiyân'ın ikinci hükümdarı.

12 Max Müller (1823-1900). Eserleriyle dilbilim, mitoloji ve dinî konulardaki araştırmalara büyük ilgi uyandıran Alman dil bilgini. En ünlü eseri, yayıma hazırlanmasını üstlendiği 51 ciltlik **The Sacred Books of the East**'tir (1879-1904).

13 "Hakikat".

14 "Nereye?"

15 "Çiçek tacı".

16 "İki çenekliler".

17 "Kelebeğimsi bitkiler".

18 "Sömürgeilik".

19 Şemseddin Sami'nin ağabeyi Naim Fraşeri (1846-1900). Hakkında daha geniş bilgi için bk. K. Süssheim, "Arnavutluk", **İslâm Ansiklopedisi,** C. I, s. 580; Kristo Fraşeri, **Histoire d'Albanie** (Tirana 1964, s. 154-155).

20 Şemseddin Sami (1850-1904). İlk Türk romanı sayılan **Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat** (İstanbul 1872) adlı eseri ve asıl **Kamus-ı Türkî** (I-II, İstanbul 1901), **Kamus-ı Fransevî** (İstanbul 1882) ve **Kamusü'l-a'lâm** (I-VI, İstanbul 1888-1898) adlı lügatlarıyla tanınan ünlü dil bilgini ve edebiyatçı (hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Akün, "Şemseddin Sami", **İslâm Ansiklopedisi,** C. XI, s. 411-422; a.y., "Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri İle Şemseddin Sami", **Temel Türkçe Sözlük,** C. I, İstanbul 1985, s. VII-XX).

21 Pasko Vasa (1826-26 Haziran 1892). Ünlü Arnavut milliyetçisi. İtalyanca, Fransızca, Almanca, Türkçe ve Arnavutça eserleri bulunmaktadır.

22 Abdülhak Hâmid'in hocası olan Hoca Tahsin Efendi (1813-1881) için bk. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri** (2.b. İstanbul 1969, s. 1833-1838). Hoca Tahsin Efendi'nin ölümü dolayısıyla Abdülhak Hâmid'in yazdığı ünlü mersiye için bk. **Hep yahut Hiç** (haz. İnci Enginün), İstanbul 1982, s. 55-62.

23 "Seperati": Ayrılma, ayrılıkçılık.

24 Şahin Takî (Kolonya-Arnavutluk 1867 - ?). Mülkiyelidir. 1901'de II. Abdulhamid idaresine karşı çalışmalar yapmak üzere Avrupa'ya kaçtı. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Görice mebusu seçildi. 1911'de Arnavut isyanında önemli rol oynadı. Balkan Savaşı'ndan sonra Sırp tabiiyetine geçti (geniş bilgi için bk. Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,** C. III, Ankara 1968-1969, s. 459).

25 Ergiri mebusu.

26 Üsküp mebusu.

27 "Fırsatçı".

28 "Kanun yapma hakkı".

29 Hakanî (? - 1606). Divan şehri. **Hilye-i Hakanî** adıyla şöhret bulan hilyesi birçok defa basılmıştır (bk. "Hakanî Mehmed Beğ", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,** C. IV, İstanbul 1981, s. 21). Eser, **Hilye-i Saadet** adıyla yeni harflerle de yayımlanmıştır (haz. İskender Pala, Ankara 1991).

30 "Temelden değiştirme taraftarlığı".

31 İşkodra: Arnavutluk'un kuzey-batı kesiminde Shkoder ilinin merkezi.

32 Tepedelenli Ali Paşa (Tepedelen 1744-Yanya 1822). II. Mahmud devrindeki isyanıyla (1820) tanınan Yanya mutasarrıfı (geniş bilgi için bk. M. Cavid Baysun, "Ali Paşa" (Tepedelenli), **İslâm Ansiklopedisi,** C. I, s. 343-348).

33 1821 Yunan İsyanı hakkında daha geniş bilgi için bk. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** C. IV, İstanbul 1972, s. 104-106.

34 Beyzâvî (1189 - 1286). Tanınmış Kur'an müfessiri, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakîhi. Ünlü tefsirinin adı **Envârü't-tenzil ve esrârü'tte'vîl**'dir (daha geniş bilgi için bk. C. Brockelmann, "Beyzâvî", **İslâm Ansiklopedisi,** C. II, s. 593-594; Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** C. VI, İstanbul 1992, s. 100-103).

35 Fahreddin Râzî (1149-1209). Meşhur kelâm bilgini ve din felsefecisi. Felsefeyle dinî an'aneleri uzlaştırmaya çalışmıştır. Ünlü eserleri arasında **Şerhü'l-İşârât** (İbn Sînâ'nın **İşârât** adlı eserinin şerhi), **el-Mebâhisü'l-maşrıkiyye** ile **Münâzaratü'l-allâme Fahreddîn** bulunmaktadır (bk. J.H. Kramers, "Râzî", **İslâm Ansiklopedisi,** C. IX, s. 645-646).

36 Buhârî (810-870). Hadis imamlarının en büyüğü. **Câmiü's-Sahîh** adlı hadis kitabı Müslümanlarca **Kur'ân-ı Kerîm**'den sonra en güvenilir kaynak kabul edilir ve "kütüb-i sitte" diye tanınan altı hadis kitabının en ünlüsüdür. Eser, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi** adıyla Ahmed Naim ve Kâmil Miras tarafından şerhedilerek on üç cilt halinde Türkçe'ye de çevrilmiştir (bk. Kasım Kufralı, "Buhârî, **İslâm Ansiklopedisi,** C. II, s. 771-772; M. Mustafa el-A'zamî-Yusuf Şevki Yavuz-Salim Öğüt, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C. VI, İstanbul 1992, s. 368-376).

1896'da Osmanlı Bahriyyesi'nde

Yabancılar ve Gayri Müslimler

KAORİ KOMATSU

Burada okuyuculara sunulan belge, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Bahriyyesi'nde görevli yabancıları ve gayri müslimleri gösterir bir listedir. Bu liste, II. Abdülhamit'in iradesi üzerine Bahriyye Nezareti'nde hazırlanmış ve 17 Muharrem 1314 (28 Haziran 1896)'de dönemin Bahriyye Nazırı Bozcadalı Hasan Hüsnü Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun'a sunulmuştur.[1] Belge, nitelik olarak bir benzerine rastlanmamış olmasından dolayı önem taşır.

Osmanlı İmparatorluğu altı yüzyıllık tarihi içinde, üç kıtaya yayılmıştır. Bu topraklar Akdeniz, Karadeniz, Ege Denizi, Kızıldeniz ve Basra Körfezi gibi önemli suyolları ile çevrilidir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu bu suyolları üzerindeki trafikte önemli rol oynamaktaydı. 1538'de Osmanlı donanmasının Preveze'de müttefik Hıristiyan armadası karşısındaki zaferi Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde Doğu Akdeniz üzerindeki egemenliğini pekiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu başarısının arkasında güçlü devlet örgütünün ve donanmasının önemli payı vardır.[2] Çok iyi bir biçimde örgütlenmiş olan Osmanlı Bahriyye teşkilatı da bu örgütlenme içinde idi.[3] Osmanlı Bahriyyesi'nin en önemli özelliklerinden birisi ise, personelinin gayri müslim, gayri Türk karakteridir.

Osmanlı Bahriyye teşkilatı, Kaptan Paşa'nın idaresinde iki ana bölüme ayrılır. Biri donanma, diğeri ise Tersane-i Amire'dir. Her iki kurum da Müslümanlar tarafından yönetiliyordu. Ancak donanmada görevli denizciler ile tersanelerde görevli mühendis ve işçilerin arasında başta Rumlar olmak üzere çok sayıda gayri müslimler bulunmaktaydı. Orta Asya kökenli Türklerin denizciliğe merakı çok uyanmamıştı. Barbaros Hayrettin Paşa, Piri Reis gibi deniz kahramanları devri, Osmanlı tarihinin parlak bir sayfasıdır ama uzun sürmemiştir. 17. yüzyıldan sonra Kaptan Paşa olanların çoğu denizci olmayıp, bürokrat kökenli idi. Osmanlı Bahriyyesi'nin bu özelliği, devletin yükselme ve başarı döneminde herhangi bir sorun yaratmamıştır. Fakat Batılılaşma döneminde, çeşitli ulusları egemenliği altında tutan Osmanlı Devleti'nin bu ulusların karşı hareketleri ile sarsıldığı dönemde sorunlar ortaya çıkmaya başlar.

19. yüzyılda Balkanlar'da ulusculuk ile yaşanan ayaklanmalar sürecinde, 1821'de Mora'da Rumlar ayaklanır. 1829'da bağımsız Yunan Devleti kurulur. Bu gelişme, Ege ve Doğu Akdeniz'deki Osmanlı egemenliği karşısında rakip olarak yeni bir gücün ortaya çıkması anlamına da gelir. Diğer yandan Osmanlı topraklarında çok sayıda Rum bulunmaktaydı. Bu gelişmelerden, daha önceleri çalışanlarının önemli bir bölümünü Rumların oluşturduğu donanma da olumsuz yönde etkilenir. Özellikle donanmanın, Yunan donanması ile savaş zamanında Rum mürettebatın güvenilirliği tartışılır. 1835'te yapılan deniz erlerinin gayri müslimlerden celbi sırasında Rumların çoğu oturdukları yerlerin dışına çıkarılmıştır. Ertesi yıl, 1836'da ise Müslüman olmayan ahaliden hiçbir deniz eri alınmamıştır. 1837'de donanmaya Rumlar dahil olmak üzere 1491 gayri müslim celb olunmuş. Ancak 1845'e kadar olan dönemde donanmaya gayri müslim personel

---

Kaori Komatsu **The Toyo Bunko**'da araştırmacıdır. Bu Makalenin Japonca aslı **Orient**, Vol. 36, No. 2, (Tokyo 1994), 180-206'da yayınlanmıştır.

anmamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bahriyye örgütünde gayri müslimlere ilişkin belirli ve net bir politika izlemediği görülür. 1847'de Hıristiyan tebaanın donanma ve tersanelerde çalıştırılması hakkında devlet adamları ve kurumları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkar. Bu konuyu olumsuz karşılayanlar arasında Osmanlı Bahriyyesi'nin eskiden olduğu gibi gayri müslim unsurlara dayanması halinde, yetişmiş olan müslim denizcilerin daha da artamayacağı düşüncesinde olanlar vardı. Bunun karşısında Bahriyye Nezareti, gayri müslim personele olan gereksinimi ve yokluğu halinde donanmanın ve tersanelerin hiçbir iş yapamayacağı görüşünü savunur ve onların istihdamı üzerinde ısrarla durur. Buna karşı olan görüşleri ise Bab-ı Ali ve Meclis-i Vükela savunur. Sonuçta 1850-51'de gayri müslim tebaanın Bahriyye'ye alınması, fakat donanmaya değil, yalnızca tersanelerde usta ve işçi olarak istihdamı kararlaştırılır.[4] Böylece Osmanlı Bahriyyesi, donanmadaki insan unsurunun en önemli kaynağını yitirir.

Yunan isyanı ardından 19. yüzyılda Osmanlı Bahriyyesi'ne büyük etki yapan bir diğer gelişme ise çağdaşlaşma, başka bir deyişle Batılılaşmadır. Sanayii devriminden sonra teknolojinin hızlı ilerlemesi gemi inşaatı ve denizcilik teknolojisinde de büyük değişikliklere neden olmuştur. Artık ahşap ve yelkenli gemilerin devri sona erer. Çelikten ve buhar gücü ile işleyen gemilerin devri başlar. Bu gelişme, Osmanlı Bahriyyesi'nin eski, çağdışı kalmış bilgi ve donanımıyla kavranamaz. Bu açıdan Osmanlı Bahriyyesi için batı teknolojisinden yararlanmak dışında başvurulabilecek bir çare yoktur. Bu amaçla ülke dışından nitelikli personel getirilir. Önceleri özellikle gemi inşaasında bazı İtalyan mühendislerden yararlanılırsa da Osmanlı Bahriyyesi'nde gerçek anlamda yabancıların varlığı III. Selim ve II. Mahmut döneminde başlar. Osmanlı Bahriyyesi'nde yabancıların etkisi ve varlığı, Osmanlı Devleti'nin dış politikası paralelinde bir yol izler. Batılılaşma döneminin başında Osmanlı Bahriyyesi'ndeki yabancıların çoğu Fransa, İsveç veya Amerika Birleşik Devletleri yurttaşıdır.[5] Tanzimat döneminde, Osmanlı Bahriyyesi'nde İngilizlerin etkinliği artar. Ancak II. Abdülhamit zamanında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gücünü yitirmesi ile İngilizlerin etkinliği azalırken Almanların etkinliği artar. Osmanlı Bahriyyesi'nde Almanların etkisi Jön Türkler döneminde daha da artmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam eder.

Osmanlı Bahriyyesi'ndeki yabancılar düşünüldüğü zaman, hemen ay-

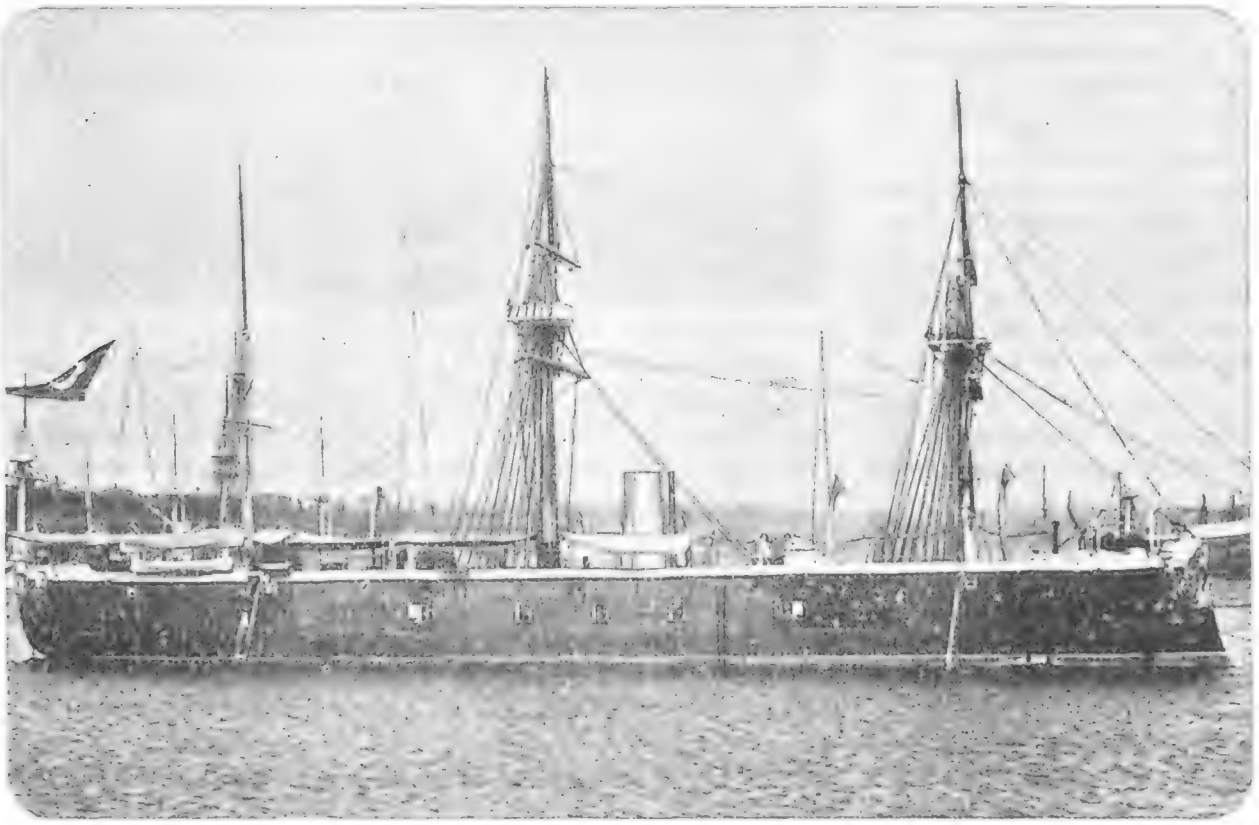

Donanmaya ait Hamidiye Fırkateyni (İletişim Yayınları Arşivi)

Geçen Yüzyılın sonunda Haliç'te Osmanlı donanmasına ait bir gemide bahriye erleri (İletişim Yayınları Arşivi)

nı dönemde çağdaşlaşma girişimleri içinde bulunan Japon Bahriyyesi'nin durumu da dikkat çekicidir. Japonlar, bahriyyelerine yabancıları sadece öğretmen olarak kabul etmişler ve asıl faaliyetleri kendileri yapmışlardır. Amaç, bir an evvel batı teknolojisini öğrenip Japon deniz subaylarını ve mühendislerini yetiştirmekti. Bu amaca kısa bir süre sonra ulaşılmıştır. Buna karşın Osmanlı Bahriyyesi'nde de yabancı öğretmenler getirilerek eğitime başlanmış, ancak Osmanlılar gereksinim duydukları savaş gemileri, silahları ve diğer şeyleri de kendileri yapmaktansa yabancı ülkelerden alma yoluna gitmişlerdir. Bunun doğal bir sonucu teknolojik olarak dışarıya bağımlı olan Osmanlı Bahriyyesi'nde yabancı teknik adamlara gereksinim zorunluluk halini alır. Dolayısıyla teknolojik yetenek de gelişme olanağı bulmaz.

Osmanlı Bahriyyesi'nde asker sivil çok sayıda gayri müslim görev yapıyordu.[6] Fakat bu gayri müslim görevlilerin miktarı, etnik kökeni, görevi ve diğer bilgileri içeren bir araştırma yoktur. Yalnızca *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'ndaki yazısında Saffet Bey, Osmanlı Bahriyyesi'nde 18. yüzyılın sonlarına doğru gemi ustalarının % 95'inin, aylıkçı denizcilerin % 75'inin, topçu ve gemici erlerinin % 50'sinin Hıristiyan olduğunu belirtir.[7] Osmanlı Bahriyyesi'nde üst kademede görev yapan yabancılara ilişkin olarak ise, daha çok bilgi bulunmaktadır. Bu kişilerin, Osmanlı Bahriyyesi'nin ıslahı için yazdıkları ve resmi makamlara sundukları raporlar arşivlerde mevcuttur.[8] Bazılarının yayınlanmış anıları da vardır.[9] Tanzimat'tan sonra çok sayıda geldiği söylenilen İngiliz subayları, mühendisleri ve çarkçıları hakkında arşiv belgeleri ise oldukça dağınık bir biçimde bulunmaktadır.[10]

1890'dan itibaren yayınlanmaya başlayan Bahriyye Salnamelerinde de gayri müslim ve yabancılara ilişkin detaylı bilgi verilmez. Bahriyye mensuplarının listesi başlığı altında, Bahriyye Nezareti ve bağlı bazı kuruluşlar, bahriyye ve tersanelere ait asker ve siviller hakkında sırasıyla adı, görevi, rütbesi, göreve başlama yılı, terfi yılı, nişanları, yöresi (yabancıların ise uyruğu), eğitim durumu ve diğer bilgiler verilir. Bahriyye'de görevli gayri müslim ve yabancıları gösteren 1896 tarihli liste ile karşılaştırıldığında, listede bulunan "maaş" ve "milliyet" kalemlerinin salnamede bulunmadığı, yalnızca nişan kaleminin bulunduğu anlaşılır. Milliyet kaleminin önemi, yabancıları belli etmesidir. Buna karşın Osmanlı tebaası olanların ise Müslüman olup olmadıkları. Hangi milletten oldukları ise ancak kişilerin taşıdıkları isimlerden hareket edilerek tahmin edilmektedir. Bu yüzden net bir sonuca da varılamaz. Salnamede sivil memurlar olarak yalnızca subay ünvanı taşıyan-

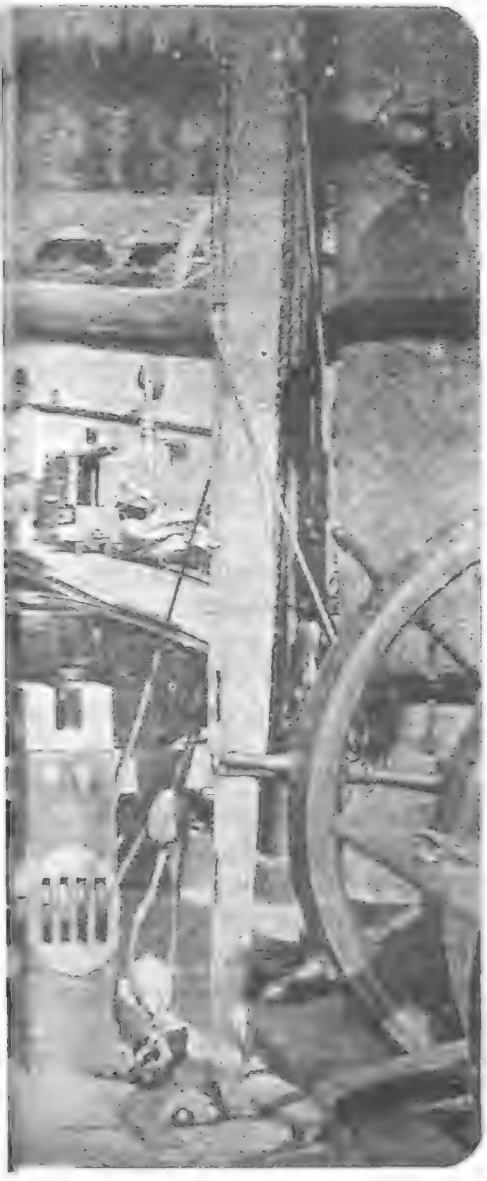

lar belirtilmektedir. Salnamede bulunmayan gayri müslim ameleler ise listede yeralmaktadır. Salnamede, II. Abdülhamit zamanında bahriyyede çalışan yabancıların çoğunu oluşturan, dışarıdan getirilen savaş gemilerinin monte edilmesi için birkaç ay sözleşme ile gelen yabancı firma mühendisleri de gösterilmemektedir. Bu bağlamda 1896 tarihli liste, salnamede olmayan bahriyyedeki gayri müslim ve yabancılara ilişkin bilgi içermesi açısından çok değer taşır.

Listenin değerlendirmesini yapmadan önce hangi amaçla hazırlandığı üzerinde durmak gerekir. Belgede listenin düzenlenmesine ilişkin "irade ve ferman buyurulduğu" söylenir. Ancak ne amaçla düzenlendiği belirtilmez. Diğer yandan ne daha önceki döneme, ne de daha sonraki döneme ait benzer istatistiksel kayıtları içeren bir belgenin bulunmamış olması da bunun alışıldık bir uygulama olmadığını düşündürür. Böyle bir listenin 1896'da hazırlanmış olmasının nedeni ve gerekçesi, bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin ve Bahriyyesi'nin içinde bulunduğu durumu değerlendirmeyi zorunlu kılar.

1896 yılı, Osmanlı Devleti'nin iki önemli olay arasında kaldığı bir tarihtir. 1894 ve 1895'de Ermeniler ayaklanırlar, Osmanlı Devleti bu hareketi bastırır. Batılı ülkeler ise özellikle İngiltere, Osmanlı Hükümeti'ni şiddetle kınar.[11] 1897'de Osmanlı Devleti için 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan 20 yıl sonra girdiği ilk savaş olan Osmanlı-Yunan Savaşı patlak verir. Dolayısıyla savaşın hemen öncesi olan 1896 yılı, Yunanlılar ile ilişkilerin oldukça gerginleştiği bir dönemdir. Bu koşullar altında listenin hazırlanması ile ilişkili olarak iki neden ileri sürülebilir. Birincisi, Ermeni olayları başta olmak üzere Osmanlı Devleti içinde alevlenen uluscu ve ayrılıkçı akımlar ve insan haklarının korunması gibi bahaneler ile iç politikaya karışmak isteyen yabancı devletlere karşı, resmi dairelerde özellikle ordu ve bahriyyedeki gayri müslimler hakkında açık bilgiler edinmek istenmesi. İkincisi, patlak vermesi beklenen Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında önemli rol oynayacağı düşünülen donanma içinde Rumların varlığından duyulan endişedir.

Hükümetçe güdülen bu iki amacın dışında, Bahriyye Nezareti açısından düşünülürse, listenin hazırlanmasına ilişkin bir diğer amaç da ileri sürülebilir. Sultanın iradesinde sadece bahriyye hakkında bilgi istenildiği takdirde, Tersane-i Amire'ye de aynı uygulamanın yapılmış olduğu görülmektedir. Demek oluyor ki Bahriyye Nezareti bunu kendi isteği ile eklemiştir. Amacı ise iki hafta önce kendisi tarafından yazılan 11 Haziran 1896 tarihli tezkeresinden öğrenilir.[12] Bu tezkerede Bahriyye Nezareti, bütçe sıkıntısından dolayı Tersane-i Amire memurlarına ve işçilerine aylardır maaş ödenemediğini açıklamaktadır. Bunun üzerine 20 Haziran'da 50.000 Osmanlı lirasının Maliye Hazinesi'nden tahsis edilmesine ilişkin irade-i seniyye çıkmıştır. Nitekim Bahriyye Nezareti, sultana karşı kendisinin ne kadar haklı olduğunu göstermek için özellikle yüksek maaş alan yabancı mühendislerin durumunu açık rakamlarıyla bildirmek istemiş olsa gerekir.

Anılan liste üç parçadan oluşmaktadır. Biri Bahriye Nazırı'nın arızası, diğer ikisi de bununla birlikte sunulan cetveldir. 28 Haziran 1896 tarihli Mabeyn-i Hümayun tezkeresinde Da'ire-i Bahriyye'de çalışan gayri müslim ve yabancı memurların isimlerini, maaş miktarlarını, görevde geçen sürelerini, yabancı olanlar arasında sonradan Osmanlı uyruğuna geçen varsa isimleriyle tarihlerini ve buna dair yapılmış olan resmi işlemleri içerir bir defterin düzenlenmesi hakkında irade-i seniyyenin çıktığı görülmektedir. Bunun üzerine Bahriyye Nezareti, hemen harekete geçerek, iradede emredilmemiş olan Tersane-i Amire'ye de aynı incelemeyi yaptıktan sonra iki cetveli, 29 Haziran'da sundu. Cetvellerin taşıdıkları başlıklar "Da'ire-i Celile-i Bahriyye ve Şu'ubatında Müstahdem Gayr-i Müslim Me'murin-i Askeriyye ve Sa'irenin İsimleri ve Tarih-i Duhul ve Nasblarıyla Tabi'iyyet ve Milliyetlerini Mübeyyin Defterdir"[13] ve "Tersane-i Amire'de Ka'in Top ve Çekiç ve Torpido ve İnşaat ve İ'malat Fabrikalarında Müstahdem Amele-i Ecne-

Tablo. 1. Osmanlı Bahriyyesi'nde Yabancılar ve Gayr-i Müslimler (1896)

	Tabi'iyet	Sayı	II. Abdülhamit döneminden önce alınan	II. Abdülhamit döneminden sonra alınan
Dâire-i Bahriye	Yabancı	6	2	4
	İngiliz	1	1	0
	Alman	2	1	1
	Fransız	2*	0	2
	İtalyan	1**	0	1
	Gayr-i Müslim	65	14	51
	Rum	33	8	25
	Yahudi	13	3	10
	Ermeni	18	3	15
	Bilinmeyen	1	0	1
Tersâne-i Âmire	Yabancı	25	6	19
	İngiliz	11	5	6
	Alman	9	0	9
	İtalyan	1	1	0
	Kara Dağlı	4***	0	4
	Gayr-i Müslim	37	19	18
	Rum	15	6	9
	Yahudi	0	0	0
	Ermeni	22	13	9

* 2 Fransızdan biri 1312'de terkin olmuştur.

** 1305'te terkin olmuştur.

***Bir Karadağlı, bir Rum, bir Yahudi ve bir Ermeni'den oluşmuştur.

biyye ve Amele-i Da'ime"dir.[14]

Listede Bahriyye Dairesi'nde görevli Wods (Woods) ve Hofe (Hopfe) adlı iki yabancı paşa yeralır. Hopfe Paşa, Alman asıllı olup 1307 (1891/92)'de Osmanlı Bahriyyesi'ne katılmıştır. Aylık maaşı 14.445 kuruş 39 paradır. Woods Paşa ise İngiliz asıllı olup Osmanlı Bahriyyesi'ne katılma tarihi yazılı olmamakla birlikte, 1300 (1884/85)'de tümamiralliğe yükseldiği kayıtlıdır.[15] Woods'un aylık maaşı 10.000 kuruştur. İngiliz danışmanlar, 1840'da ilk olarak Bay Walker'ın çağrılmasından beri Osmanlı Bahriyyesi'nde bulunuyorlardı. Bu durum, II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin soğumasına karşın sürer.[16] Ancak Osmanlı Bahriyyesi'nde "Yaveran-ı Hazret-i Padişah" ünvanıyla görev yapan danışmanların her dönemde genellikle bir kişiden, en çok iki kişiden oluştuğu görülür. Öte yandan II. Abdülhamit zamanında Osmanlıların "yeni dostu" olarak gittikçe itibar kazanan Almanya'dan da 1884'den itibaren danışmanlar gelmeye başlar.[17] Almanlarla ilişkilerin güçlendiği dönemde dahi danışman sayısında önemli bir artış olmamıştır. II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Bahriyyesi'nde yabancı danışmanların faaliyetleri durgunluk gösterir.[18] Bunu nedeni Sultan Abdülhamit'in dış politikası gereği yabancı danışmanları ülkede çalıştırmayı uygun bulmamasıydı.[19]

Osmanlı Bahriyyesi'nde danışman paşalar ve tersanedeki mühendisler dışındaki bütün yabancılar sivildir. İngilizlerin toplam sayısı (askeri mühendislerle birlikte) 11'dir (bkz. Tablo 1). Sir Edwin Pears İngiliz danışmanların Abdülhamit döneminde etkinliğini yitirmesini "Bir zamanlar Tersane-i Amire'de 200'den fazla İngiliz mühendis görev yapıyordu. Fakat Abdülhamit'in tahta çıkışından üç yıl sonra bu sayı yarım düzineye inmiştir" biçiminde ifade eder.[20] Woods da anılarında çarkçıların çoğunun İngiliz olduğunu söyler.[21] Ancak buna ilişkin istatiksel bilgiler bulunmamakla birlikte, Osmanlı Bahriyyesi'ne ait muhasebe kayıtlarından bazı bilgiler edinmek olanaklıdır. Örneğin 1866/67 yılında yabancı çarkçılara verilen maaşların kaydedildiği defterde 60'tan fazla yabancının varlığı saptanmaktadır.[22]

9 Ocak 1870 tarihli bir belgeden ise Tersane-i Amire'de sürekli statüde 128, geçici statüde 37 olmak üzere toplam 165 İngiliz ustanın çalıştığı saptanmıştır.[23] Bu belgelerden de anlaşıldığı gibi 200 kişi olmasa da Tanzimat'tan sonra Osmanlı Bahriyyesi'nde bir hayli İngiliz çalıştığı anlaşılmaktadır. II. Abdülhamit döneminde daha önceden göreve alınan 5 İngiliz'e ek olarak 6 İngiliz daha göreve alınır.

II. Abdülhamit zamanında 1886-1889 yıllarında bir çelik fabrikasının yapımı planlanır. İngiltere'den yüksek kapasiteli fırınlar sipariş edilir.[24] 1890-1894 yılları arasında ise büyük topların yapımı için İngiltere'den çelik fırınları satın alınarak yerleştirilir.[25] Listede anılan 6 İngiliz'den 4'ünün bu amaçlar için Londra'dan çağrılmış mühendisler olması olasıdır. Listede gösterilen 9 Alman'ın 6'sı 1304 (1888/89)'te göreve başlamıştır. Bahriyye Nezareti, 1886'da Almanya'dan 6 kıta torpido istimbotu sipariş etmiştir.[26] Bu istimbotlar 1889-91 yılları arasında birer, ikişer İstanbul'a ulaşır.[27] Bu Almanların 4'ünün torpidobotlarla gelen ustalar olduğu sanılır. Diğer yandan Kundak

ve Top Fabrikası ve İmalat Dökümhanesi'nde görevli Almanların da bu sırada yine Almanya'dan satın alınan Krupp topları nedeniyle bu firma tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilmiş olabilir.[28]

Anılan listeye ve eldeki bilgilere göre II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Bahriyyesi'nde görevli yabancıların durumu şu görünüme sahiptir. Osmanlı Bahriyyesi'ndeki yabancılar genellikle, donanmanın ıslahı ve teknolojik ilerlemesine katkıda bulunmak üzere uzun zaman kalıp danışman, hatta öğretmen olarak hizmet verenlerden çok gemi, silah, makina gibi dışarıdan sipariş edilen araç gereçlerin kullanımı için çağrılan ve ülkede kısa süreler bulunan kişilerden oluşuyordu. İngiltere'nin siyasi nüfuzunun sona erip Almanların etkisinin adım adım artmakta olduğu dönemde, bahriyyede de aynı gelişme gözlenir.

Tablo. 2. Dâ'ire-i Bahriyye'de görevlere göre tabi'iyet

Görev	Toplam	Yahudi	Rum	Ermeni	
Tabib	16	7	3	5	1 (Alman)
Eczâcı	14	2	12		
Cerrâh	2		1	1	
Eczâcı Mu'âvini	5		4	1	
Cerrâh Mu'âvini	8	3	5		
Diş Tabibi	1				1(bilinmeyen)
Timârcı Mu'âvini	2		2		
Müşâvir	2				2 (İngiliz ve Alman)
Tercümân	1	1			
Musikâr	1				1 (İtalyan)
Çarhcı	1				1 (Fransız)
İnşâ'iye mühendisi	1		1		
İngiliz Lisanı Mu'allimi	1		1		
Fransız Lisanı Mu'allimi	1				1 (Fransız)
Ebniye Kalfası	1		1		
Mimâr	1		1		
Liman Dâ'iresi ve İdâre-i Mahsûsa v.s.	12		2	10	

Osmanlı Bahriyyesi'nde görevli yabancıların dışında önemli bir unsuru oluşturan gayri müslimlerin dahil oldukları etnik kimlikleri ile yaptıkları işler arasında yakınlık vardır (bkz. Tablo 2). Bahriyye Dairesi'nde çalışan gayri müslimlerin çoğu sağlık görevlisidir. Yahudiler tıp doktorlarının büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Eczacıların çoğu ise Rum idi. Ermeniler, Liman Dairesi ve İdare-i Mahsusa'da kâtiplik yapıyordu. Özellikle başta İdare-i Mahsusa'nın muavini olmak üzere bu kurumda 7 Ermeni görev yapıyordu. Tersane-i Amire'ye gelince. Burada Rumlar'dan çok Ermeni vardı. Amele arasında hiç Yahudi yoktur. Tersane'deki gayri müslimlerin hemen hepsi gündelik ücretle çalışan usta ve işçilerden oluşuyordu. Gerek Bahriyye Dairesi'nde, gerekse Tersane-i Amire'de gayri müslim olmasına karşın, yüksek mevkileri işgal eden bir tercüman, bir inşaat mühendisi dışında geriye

Osmanlı Donanmasına ait "Muin-i Zafer" korveti (İletişim Yayınları Arşivi).

kalanların hepsi sağlık görevlisi idi. Ücretler açısından gayri müslimler arasında farklılık görülmez. Ancak aynı işi yapan yabancılar ise daha yüksek maaşlar alıyordu.

Belgeden anlaşıldığı üzere II. Abdülhamit döneminde gayri müslimler geçmişte onlara verilen önemi yitirmişlerdir. Donanma personeli olarak da tamamen görev dışı kalmışlardır. Tersane-i Amire'de ise sadece yabancılara yardımcı olma konumundadırlar. Osmanlı Devleti batıda "Ottoman Turkey" olarak tanımlanır. Fakat bu ifade tam olarak doğru değildir. Çünkü Osmanlı Devleti sadece Türklerin devleti olmayıp, çok sayıda millet ve dinsel gruptan oluşan bir devletti. Osmanlı Devleti'ne Türkler tarafından yönetilen devlet de denebilir mi? Bu da doğru bir ifade değildir. Osmanlı Devleti'nin üst sınıf yöneticilerinin etnik olarak Türk olduğu da söylenemez. Devşirme sistemi genelde Balkanlar'daki Hıristiyan çocuklarına uygulanıyordu. Ama bunların Türk olmamakla birlikte, devşirildikten sonra İslamlaştırılıp dil ve kültür bakımından Türkleştirildikleri de bir gerçektir. Nitekim Osmanlı Devleti, etnik ve dinsel bakımdan çok çeşitlilik gösteriyordu. Bir imparatorluk haline gelirken, bu çok çeşitli etnik ve dinsel grupların türlü özelliklerinden yararlanarak kendine özgü bir yönetim sistemi geliştirmiştir. Osmanlı Bahriyyesi'nin gayri müslim, gayri Türk karakterinin klasik dönemdeki katkısı bunun önemli bir göstergesidir Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan yarı çok uluslu bir imparatorluk donanmasından "Osmanlı Bahriyyesi"nden, bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin "Deniz Kuvvetleri"ne uzanan süreçte II. Abdülhamit dönemi, Osmanlı Bahriyyesi'nde değişimin amaçlandığı ve bu yönde çaba sarfedildiği bir dönemdir. Osmanlı Bahriyyesi'nde görevli gayri müslim ve yabancıları gösterir 1896 tarihli liste bu duruma ışık tutar nitelikte önemli bir belgedir.

NOTLAR

1 Belgenin orjinali için bkz., **B.O.A. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı,** 143-54.

2 Tadashi Suzuki, **Osman Teikoku,** (Osmanlı İmparatorluğu) Tokyo 1992, s. 174.

3 Osmanlı Bahriyesi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,** 3. bs. T.T.K. yay., VII. Dizi-Sa. 16, Ankara 1988.

4 Bkz. Ali İhsan Gencer, "Harp Gemilerine Papaz Tayini Meselesi", **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları,** Türkiye Denizciler Sendikası yay., Eğitim Dizisi, nr. 2, İstanbul 1986, s. 86-101.

5 Gencer'in araştırmalarına göre, III. Selim döneminde Osmanlı Bahriyesi'nde görevli 3 Fransız, 7 İsveçli ve 1 de İtalyan (Venedikli) uzman sayılabiliyor. Bkz. Ali İhsan Gencer, **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretİ'nin Kuruluşu (1789-1867),** İ.Ü.E.F. yay., nr. 3250, İstanbul 1985, s. 49. Diğer yandan Osmanlı Devleti 1830'da Amerika Birleşik Devletleri ile Dostluk ve Ticaret Antlaşması yapar. Bunun üzerine Henry Eckworth Osmanlı Bahriyyesi'nde ilk Amerikalı gemi inşaat mühendisi olarak İstanbul'a gelir. Eckworth ülkesine dönünce ise yerine Poster Rhodes getirilir. bkz. Ali İhsan Gencer, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika", **Gencer,** (1986), s. 33-47.

6 Bkz. **Uzunçarşılı,** (1988) ve **Gencer,** (1985).

7 Safvet, "1205'de Donanmamız", **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası,** Sene 4, Sayı 22, (1 Teşrin-i Evvel 1329), s. 1375.

8 Örneğin İngiliz uzman Sir Baldwin Walker'ın Bahriye Mektebi için yazdığı ıslahat önergesi için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Belge nr. E. 4788.

9 Osmanlı Bahriyyesi'nde görev yapmış yabancıların anıları içinde başlıcaları şunlardır. Hobart Paşa, **Yadigar-ı Hayatım,** çev. Mehmed Aziz Giridi, İstanbul 1304. Sir Henry F. Woods, **Türkiye Anıları: Osmanlı Bahriyyesi'nde 40 yıl 1869-1909,** çev. Fahri Çoker, Sir Adolphus Slade, **Türkiye Seyahatnamesi ve Donanmasıyla Yaptığı Karadeniz Seferi,** çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1945. Aynı eserin bir diğer çevirisi **Kaptan Paşa,** çev. Osman Öndeş, İstanbul 1973.

10 Yabancı mühendisler ve çarkçılar ile yapılan sözleşmelerin suretleri Deniz Arşivi'nde bulunmaktadır, bkz. Şura-i Bahri Bölümü, 18b.

11 Ermeniler 8 Ağustos 1894'de Sasun'da ayaklanırlar. Bu isyanda çok kişinin ölmesi batılı devletlerin tepkisine neden olur. Osmanlı Devleti'ni Ermeni Katliamı yapmakta suçlarlar. 26 Ağustos 1893'de Osmanlı Bankası olayı meydana gelir. bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** VIII. Cilt, 2. bs. T.T.K. yay., XIII. Dizi-Sa. 16, Ankara 1983, s. 126-145.

12 Deniz Arşivi Mektubu Bölümü, 773/102. İçeriği için bkz. Kaori Komatsu, "19 seikimatsu no Osman Kaigun" (19. Yüzyılın Son Yarısında Osmanlı Bahriyyesi), **Toyogakuho,** cilt 73, sayı 1-2, (Ocak 1992), s. 151.

13 Bkz. Belge I.

14 Bkz. Belge II.

15 Woods, 1869'da Kaymakam rütbesiyle Bahriyye Mektebi'nde öğretmenlik ile göreve başlamıştır.

16 Osmanlı Bahriyyesi'nde görev yapan İngiliz danışmanlar sırasıyla şunlardır. Sir Baldwin Wake Walker (1838?-45?), Sir Adolphus Slade (1849-1865), Augustus Charles Hobart-Hampden (1867-1886), Sir Henry Felix Woods (1869-1909).

17 Alman danışmanlar, Starcke (1884-1891), Von Hofe (1892-1902).

18 II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Bahriyyesi için bkz. Komatsu, "19 seikimatsu no Osman Kaigun" ve aynı yazarın "Abdülhamit Nisei Jidai no Osman Kaigun (1878-1897) (II Abdülhamit Döneminde Osmanlı Bahriyyes (1878-1897)", **Ochanomizushigaku,** say 36, (Mart 1992).

19 Afif Büyüktuğrul, **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması,** cilt 3, İstanbu 1983, s. 253.

20 Sir Edwin Pears, **Life of Abdul Hamid,** New York 1917, s. 186.

21 Woods, **a.g.e.,** s. 153.

22 Deniz Arşivi Muhasebe Bölümü, 580/19.

23 Deniz Arşivi Şura-i Bahri Bölümü, 53B/42A-47A.

24 Komatsu, "Abdülhamit Nisel Jidai no Osman Kaigun (1878-1897)", s. 41.

25 Komatsu, **a.g.m.,** s. 41-42.

26 Deniz Arşivi Şura-i Bahri bölümü, 275/32A

27 Almanya'dan sipariş eden torpidobotolar[illegible] İstanbul'a varışları haberleri için bkz. **Ceride-Bahriyye,** No. 10, (Ekim 1889), 21 (Nisan 1890), 43 (Ocak 1891).

28 Osmanlı Bahrıyyesi'nde Krupp toplarının satın alınması konusu için bkz. Komatsu, **a.g.m.,** s. 38-40.

Yarım Yüzyıl Önce, Beyoğlu'nda

Eski Doktorlar... Eski Eczacılar...

ESER TUTEL

Çocukken sık sık hastalanırdık. Hastalanırdık dediysem, grip olur, ateşimiz çıkar, öksürür, tıksırır, yataktan çıkamazdık. En çok da bademciklerimiz şişer, gözlerimiz hemen çakmak çakmak olurdu. Ateş daha da yükselirse, sayıklamaya başlardık.

Bu gibi durumlarda, babam ilk önlem olarak bizlere sulfata içirirdi. Sulfata dediği, aslında hârika bir ilâç olan "kinin"den başka bir şey değildi. Hani, sıtma olanlara da içirilen bu haplar aslında kısa zamanda etkisini gösterir, ateş düşürür, titremelere son verirdi ama, bize pek etkili olmazdı: Son derece acı olduğu için doğru dürüst yutamazdık da ondan...

İçenler iyi bilir: Bu kinin öylesine acı bir ilâçtı ki, acısını ağzınızdan saatlerce hiç türlü silemezdiniz. Acılığı da yeşil biberinki gibi kavurucu, yakıp delici bir acı değil, hele hele sözlükteki gibi tatlının karşıtı olan acı hiç değildi. Bu sulfata acısı, insanı ürperten, ağzının tavanından dilinin gerisine kadar her yanını kaplayan öylesine pis bir acıydı ki, tatmayanlara târif edilmesi hiç de kolay değildir. Meğer ki o kişi, daha önceden ağzını kinine bulaştırmış olsun...

Dilimiz acıyı, arkada bulunan çanaksı memecikler aracılığıyla duyarmış. Lâf... Bunu söyleyen kişi, anlaşılan bir kinin acısı tatmamış! O acılık insanın ağzına öyle bir yayılırdı ki, dilinin her noktası o acıyla kavrulurdu. Tevekkeli, Kızılay, kolay içilsin diye kininleri üzerine incecik bir şeker tabakasıyla kaplayıp satışa çıkarmazdı.

Uzun lâfın kısası, harika bir ilâçlı kinin, ama yutabilene, içebilene... Ah, bir de şu acılığı olmasaydı! İyi ilâç, acı olur diye boşuna söylememişler...

Arkadaşım Ergun'a Kinin Verdiğim Gün...

Bir gün, koca çocukken, sanırım orta üç'te, üzerinde kırmızı ay bulunan Kızılay kininlerinden birini derste ateşi çıkan sınıf arkadaşım Ergun'a vermiştim. Domuzluk bu ya, "Sakın birden yutma, ağzında iyice ez, öyle em!" demiştim de, zavallı –geleceğin tiyatrocusu, gazetecisi, mimarı– Ergun Köknar şekerin tadı geçtikten sonra ağzına yayılan o pis acılık yüzünden ders boyunca o koca vücuduyla nasıl titremiş durmuştu, hâlâ kendimi affedemem. Teneffüste ağzını suyla çalkalamış, dişlerini mendille tek tek temizlemiş, dilini silmiş, ama yine de para etmemişti. Beni bir yakalayabilse, besbelli parçalayacaktı! Ama yakalayamamıştı işte. Ne dersiniz, şaka! Arkadaş şakası!

Demek istediğim, pis bir ilâçtı babamın verdiği sulfata... Havan eliyle döğerler, ufalayıp toz haline getirirler, bir kaşık reçele karıştırıp öyle verirlerdi de ancak içebilirdik. Yine de acısı ağzımızdan uzun süre eksilmezdi.

Babamın ilâcı Sulfata idi ya, Anadoluhisar'da oturan amcamın da her fırsatta önerdiği gözde ilâçları Neokalmin ile Ultraseptil'di. Sanırım, bir Macar ilâcıydı Ultraseptil. Bir de ateş düşüren Piramidon vardı elbet. Bütün bunlar zaman içinde ortadan kalktı; artık adını bile hatırlayan pek kalmadı. Bugünün moda ilâçları, varsa, yoksa hep antibiyotikler...

Penisilin'in adını ilk olarak İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında duymuştum. 10-11 yaşlarındayken sınıfımızda Ercan adında bir arkadaşımız vardı. Hastalandığı için bir süredir okula devam edemiyordu. Çok ağır olduğunu duyuyorduk. Hatta yaşamasından bile ümit kesilmişti. Ama bir gün, Napoli'deki Amerikan üssünden uçakla getirtilen hârika bir ilâcın sa-

yesinde ölümlerden kurtulduğunu duyduk. Bu ilâç, Penisilin'di işte!

Rum Doktorumuzun Değişmeyen Reçetesi

Bir Rum doktorumuz vardı. Ufak tefek, monokl dedikleri tek cam gözlüklü, didon sakallı, terbiyeli, sevecen, dünya tatlısı bir adamdı Doktor Paskalidis. Tek gözüne kıstırdığı monoklünü boş bulunup da nasıl düşürmediğine çok şaşardık. Sanırım, yaşı atmışın üzerinde olmalıydı, ama bize çok daha yaşlıymış gibi gelirdi.

Doktorumuzun ilginç bir başka yanı, ayakkabılarının üzerine hâlâ tozluk takmasıydı. Tozluk modası geçeli belki de on yıldan fazla olmalıydı, ama o tozluklarını bir türlü ayaklarından çıkartıp atamamıştı. Evi, Kumbaracı Yokuşu'nda, Tophane'ye doğru inerken sağdaki eski, merdiveni karanlık, loş, kasvetli bir apartmandaydı. Muayenehanesi de Karaköy'le Tophane arasında, Necati Bey Caddesi'nden denize doğru sapan, Papa Eftim'in kilisesine çıkan sokağın içinde...

Hastalanıp da yataktan çıkamadığımız günlerde, babam yazıhaneye giderken doktora uğrayarak, ondan bir zahmet bir ara eve uğrayıp bizi bir görmesini rica ederdi. Çocuk kısmı doktordan korkar ya, biz aksine ondan hiç korkmazdık. Tabii, yalnız Doktor Paskalidis'ten. Yoksa, yazlıkta olduğumuz zamanlar seyrek de olsa çağırmak zorunda kaldıkları Doktor Selânikli Edip Bey'den ödümüz kopardı!

Doktor Paskalidis, o kendine mahsus İstanbul Rumlarının şivesiyle konuşmaya başlayınca, gülmemek için kendimizi zor tutardık.

– "Bakiyorum yine kuslar gagalâmis!" diyerek yatağımızın başına çektiği bir iskemleye otururdu:

– "Açiniz agzinizi... Çıkartiniz dilinizi..."

– "Aaaa!" diye ağzımızı açar, "Eeeee..." diye de dilimizi çıkartırdık.

Rum doktor bir bakışta şıp diye hastalığımızı teşhis ediverirdi:

– "Hani kosup kosup da terli terli su içmeyezektin?"

Önce pijama ve yün fanilemizi yukarıya sıyırır, buz gibi kulağını ateşli sırtımıza dayar, dinler; sonra hâlâ ısıtamadığı sol avcunu sıcacık sırtımıza koyarak sağ elinin orta parmağıyla üzerine tık tık vura vura ciğerlerimizi muayene ederdi.

– "Öksür bakayim sozuğum. Öksür!"

Öksürünce de hemen teşhisini açıklayıverirdi: "Yine öksürük olmussun vre!"

Stetoskobu da bir garipti doktor Paskalidis'in: Cüzdanının içinden bir kurşun kalem boyunda yuvarlak bir tahta boru ile bir kol saatinden biraz büyükçe yuvarlak, ortası delik bir tahta çıkartırdı. Boruyu tahta yuvarlağın ortasına çevirerek soktu mu, olurdu size eski model bir portatif stetoskop!

Bir de incecik bir derecesi vardı ki, koltuğumuzun altına muhakkak kendi elleriyle yerleştirirdi. Tabii terliysek, bir mendille terimizi iyice aldıktan sonra... Gevşetmememiz için de eliyle kolumuzu öylesine sımsıkı bastırırdı ki, sanırdık ya o incecik termometre kırılıp koltuk altımıza batacak, ya da kolumuz çat diye orta yerinden kırılacak...

Ateşimiz ya 38,5 çıkardı, ya da 39! Cıvanın, bazı kereler 40'a dayandığı da olurdu.

O Zamanlar Tedavi Demek, Sıkı Perhiz Demekti

Eyvah ki, hep perhiz verirdi o zamanki doktorlar: Sabahleyin sıcak süt içilecek, yanında bisküi yenecek. Öğleyin içine ekmek doğranmış sebze çorbası. Akşamleyin de ya muhallebi, ya da sütlaç. Öyle yumurtaymış, köfteymiş, pilâvmış, helvaymış, sevdiğimiz yiyecekleri yemek en azından birkaç gün kesinlikle yasaktı! O yüzden, yıllarca sütten de, bisküiden de, muhallebiden de, sebze çorbasından da hep nefret edip durduk.

Yarım asır evvel Istanbul'da Zeyrek'de ilk eczaneyi açan Türk eczacı Hamdi Bey.

Ablam hastalandığı zaman yemekten sonra yanına gider, imrenmesin diye sözde gönlünü almaya çalışırdım:

– "Hiç merak etme.. Köfte yemedik, pilav yemedik, helva yemedik!"

Ama mutfak, hatta bütün evin içi cızbız köfte kokmuşmuş, onu düşünemezdim işte...

Halbuki, az önce yemekte, aksine bütün bunları yediğimizi söylesem, belki de onu, sanki nisbet verir gibi böylesine canevinden vurmazdım.

Doktor Paskalidis daha sonra, yine cüzdanından çıkarttığı reçete kâğıdına başlardı o meşhur ilâcını yazmaya:

"Sirop de tolu, feuillet d'orange, vesaire, vesaire..."

Sirop de tolu, mâlum, tolu bitkisiyle yapılan bir şurup. Ansiklopediye

Eski eczacıların eski ilâçları... (Mert Sandalcı Koleksiyonu)

baktım, fasulyegillerden bir bitki imiş, Kolobiya'da Tolu şehrinin dolaylarında yetişirmiş. Reçinesinin kuruyken vanilya gibi hoş bir rayihası varmış, ama nedense ilâç haline gelince pek kötü kötü kokardı. Özelliği, göğsü yumuşatmasıymış. Feuillets d'orange da, herhalde ilâca hoş bir koku versin diye portakal çiçeğinin yaprakları. Kim bilir, belki onun da iyileştirici bir hassası vardı da ben bilmiyorum... Ama ilkokulda olmamıza rağmen, ablam da, ben de, doktorumuzun yazdığı ilâçları artık iyice ezberlemiştik.İlginç yanı, o zamanki doktorların reçetelerini herkesin anlayacağı şekilde Türkçe değil de, Fransızca olarak yazmalarıydı: Yemeklerden sonra bir çorba kaşığı alınacak diye açık açık Türkçe yazmak varken, onlar Fransızca olarak "apres les repas, une cuillere de soupe" diye yazarlardı. Bâri okunaklı yazsalar, yine dert değil. Öyle okunaksız, öyle doktorca yazarlardı ki, sökebilene aşkolsun!

Sonra sivri sakallı emektar doktorumuz, başlardı yazdığı ilâcın nasıl alınacağını tarif etmeye:

– "Sabah, aç karnina o surup... Aksam, tok karnina öteki surup... İki günde olazaksin turup... Gidezeksin mektebe... Olazaksin büyük adam!"

Turp gibi olmak iyiydi de, nedense daha çok iyileşince okula gitmek faslı düşündürürdü beni...

Hasta Olmanın Bile Bir Keyfi Vardı

Hani, çocukken grip olup evde yorgan-döşek yatmanın da kendine göre bir keyfi vardı... Hele ateş düştükten sonra yatak içinde geçirilen "nekahat" döneminin keyfine doyulmazdı! Evrile çevrile yatar uyurdunuz, uyanınca ister kitap okur, ister resim yapardınız, ya da ne bileyim, yatağın içinde kurşun askerlerle oynardınız. Evde o yıllarda henüz radyo bile olmadığından, daha başka ne yapabilirdiniz ki?

Yemek vakti gelince de yatağın içinde doğrulup, annemin tepsi içinde getirdiği cızbız köfteyi yerdiniz. Tabii önden biraz çorba, arkasından da evde ne varsa: Ya zeytinyağlı pırasa, ya da salçalı makarna... Kimseler sizi paylamaz, azarlamaz, hep el üstünde tutarlar, hatta biraz da şımartırlardı. Neymiş? Yavrucak hasta olmuşmuş! Sevsinler seni!

Doktor Paskalidis bir de boynumuza, bademciklerimizin üzerine katran karası renginde, o pis kokulu merhemden sürülmesini salık verirdi. Belladon yağı denen bu buz gibi merhem parmak parmak boynumuza sürülür, üstüne de elimize, yüzümüze bulaşmaması için tülbent sarılırdı. Boynumdaki o soğuk, koyu kıvamlı, kapkara, yapış yapış merheme nasıl sinir olduğumu bugün bile çok iyi hatırlarım.

Doktorumuz bir de ciğerlere toplanan kanı dağıtması için sırtımıza şişe çekilmesini isterdi. Arkalarında lastik puarları olan bu cam şişelerden evde yoksa, bardak içinde pamuk yakarak sırta yapıştırılırdı. Yanan pamuk bardağın içindeki havayı yok ettiği için, bardak hemen sırta vantuz gibi yapışırdı. Ama bu arada, sırtınız da birazcık yanabilirdi. Ne yapalım, çağın gereği, artık olacak o kadar!

Doktorumuz, arada bir, gerek görürse, bizi bacak bacak üstüne attırır, sonra da küçük çekiciyle dizimizin altına vurarak refleksimizi ölçerdi. Hangimizdi, anımsayamayacağım, çekici vurmasıyla bacağımız öyle bir atmıştı ki, ayağımızdaki terliğin doktorun kulağının dibinden geçerek tâ ileriye fırlamasına önce şaşmış, sonra da deliler gibi gülmüştük.

En korktuğumuz şey ise, ateşimizi düşürmesi ve içimizi temizlemesi için annemden bize ılık suyla tenkiye yapılmasını söylemesiydi. Ama bizler huysuzluk eder, ağlar, tepinir, tenkiye yaptırmazdık. Tenkiye dediğim, yükseğe asılan cam şişesi, uzun lâstik borusu ve ucunda marpucu ve kibar adıyla lâvman... Umarım, günümüzde doktorlar akıllarına estikçe çocuklara lâvman yaptırmıyorlardır!

1757 yılında açılmış olan "İki Kapılı Eczane"nin damgası (T. Baytop koleksiyonu)

O Günlerin Eczaneleri de Eczaneydi Hani...

Eğer hastalanan ben değil de ablamsa, doktorun peşinden, ilâcı yaptırtmak için elimde reçete, doğru Kalyoncukulluk Caddesi'ndeki Beyoğlu Eczanesi'ne koşardım. Beyoğlu Eczanesi, Galatasaray'da, İstiklâl Caddesi üzerindeki meşhur Kansuk kadar büyük ve rafları sıra sıra ilâç yığılı değilse de, yine de işlek bir eczaneydi.

Vitrindeki cam tabelâda Giyas Giz diye yazardı. Bunun eczane sahibinin adı ve soyadı olduğunu aradan haylı zaman geçtikten sonra öğrendim. O güne kadar Giyas adını hiç duymadığım gibi, Giz sözcüğünü de hiç işitmemiştim. Anlaşılan ikisi de sıkça kullanılan sözcükler olmasa gerekti...

İki basamağı çıktıktan sonra kapıyı itip içeriye girince, sağda, eczane sahibinin, üzeri kâğıtlar, faturalar, defterler ve her türden kırtasiyeyle dolu masası yer alırdı. Arkasında da bütün duvar boyunca ilâç rafları... Şişeler, kavanozlar ve hep ilâçlar...

Tavana kadar yükselen ceviz ağacından yapılmış iki camlı dolaptan birinin üzerinde kırmızı harflerle "Şiddetli Zehirler", ötekinde de yeşil harflerle "Hafif Zehirler" diye yazardı. Altlarında da yine kırmızı ve yeşille yapılmış, çanak içinden kıvrılarak çıkan yılan resimleri...

Tıbbın, eczacılığın simgesi hep yılan ya, o zamanın modasına göre, illâ göze görünür bir yerde, yerli yersiz bu yılanlar boy gösterecek... İçinde sıra sıra, boy boy, ağızları cam tıkaçlı beyaz, yeşil ya da kahverengi kavanozlar... Üzerindeki etiketlerde de Fransız kaligrafisiyle o ilâcın adı yazılı... Ama, kimbilir kaç yıl önce yazılmış olduğu için ilâç isimleri hep sararmış, solmuştu; okuyabilene aşkolsun. Daha büyük kavanozlarda ise naftalini, kaya tuzunu, ya da kelle şekerini andıran renk renk, biçim biçim ilâç ham maddeleri..

Girişin tam karşısında da, yine ceviz'den yapılmış, yerden haylı yüksek bir tezgâh vardı: Reçeteler o tezgâhın arkasındaki, bana belki de bin yaşında görülen yaşlı mı yaşlı, uzun mu uzun Rum eczacıya verilirdi. Sekiz, on yaşımda olduğum için reçeteyi ancak ayaklarımın ucunda yükselerek eczacıya uzatabilirdim. Ne de uzun boylu bir adamdı eczacı!

Yıllar sonra, tezgâhın arkasında, yerden haylı yüksek tahta bir ızgara bulunduğunu gördüğüm gün, eczacının boyunun böylesine yüksek görünmesine hiç şaşmadım.

Saçları dökük, bakışları bulanık, gözlerinin altı torbalanmış, ciddi görünüşlü, az konuşan bir adamdı Rum eczacı. Gözlüğünü yerleştirdikten sonra reçeteyi dikkatle okur, sonra camların üzerinden bana bakarak, Rum şivesiyle,

– "Bir saat sonra gel, al," derdi.

Zaten ağzından bundan başka bir söz çıktığını da hiç duymamıştım.

Bu bir saat içinde, ilâç arkada bölmedeki tezgâhta hazırlanır, eğer şurup cinsindense bir şişeye konur, sonra da üzerine etiketi yapıştırılırdı. Yok, şurup değil de, hâricen kullanılacak bir sulu ilâçsa, yanlışlığa yol açılmaması için, üstüne yapıştırılan etiket beyaz değil de kırmızı olurdu.

Kırmızı etiketli ilâçlar kesinlikle içilmez, ancak dışardan sürülürdü. Çok eskiden şuruplar ya da sıvı ilâçlar İstanbul işi küçük pul şişelere doldurulurmuş. Benim dediğim yıllarda, eskicilerin evlerden toplayıp eczanelere sattığı küçük cam şişelere konurdu. Eczanelerde bu şişeler, kimbilir nasıl iyice yıkanıp temizlenirdi!

O Zamanlar İlaçlar Hep Elde Hazırlanırdı

Eskiden, bugünkü gibi hazır ilâçlar nerede? Hepsi reçetede yazılı olduğu şekilde, dükkânın arkasındaki lâboratuvarda tek tek elde hazırlanırdı. Hazır ilâçların sayısı, iştah şuruplarını, bir de birkaç basit müstahzarı saymazsak, sanırım ondan, onbeşten fazla değildi. Dedim ya, şuruplar, merhemler, tozlar, güllâçlar hep arkadaki küçücük lâboratuvarda reçeteye göre tek tek elde hazırlanırdı...

Bugünkü eczanelerin ise mahalle bakkallarından farkı kalmadı. Günümüzün eczacıları, ilâçları raflardan alıp alıp müşteriye veriveriyorlar. Günümüzde reçeteye göre içerde ilâç hazırlayabilecek bilgi ve tecrübesi olan eczacı kalfaları, sanırım yok denecek kadar azalmıştır.

Artık her şey, seri halde, önceden hazırlanıyor: Nasıl terzilik ölürken, konfeksiyonculuk gelişiyorsa; "fast food" denen ayaküstü yemek yerleri, müşterisi azalan ahçıları zor durumda bırakıyorsa; tıp mensupları da çağın akışına uyuyor, artık tezgâhta hazırlanacak ilâçlar yazmıyor: Raflarda, ölçülmüş, biçilmiş, yıllarca denenmiş sıra sıra hazır ilâçlar olduktan sonra.

Şimdi her şey kolaylaştı, pratikleşti: İştah şuruplarının kutusunun içinden plastik kaşıklar çıkıyor. Ster

enjektörler bir kez kullanılıp hemen atılıyor. Eskiden göz damlalarının kutusunun içinden tepesi lâstikli, küçücük cam damlalıklar çıkardı. Cam damlalıklarla artık kim uğraşacak? Bugün göz ilâçları şişelerinin kendileri ilâcı damla damla akıtılacak şekilde yapılıyor...

Eskiden eczanelerde toz ilâçlar, hassas terazide tartıldıktan sonra havanda dövülür, sonra da iyice birbirine karıştırılırdı. Daha sonra bu toz, güllâç denen küçük kapsüllere tek tek elle doldurulurdu. Doktor eğer yirmi güllaç diye yazmışsa, dövülüp karıştırılan bu toz yirmi eşit parçaya ayrılır, teker teker güllaçlara taksim edilirdi. Yutacak olan kişi, güllâcı iki parmağının arasına alarak bir bardak suya daldırıp yumuşatır, sonra da suyla birlikte içerek yutardı. Ama çocuk yaşınızda, sıkıysa gelin de o koca güllâcı yutun bakalım. Güllaç ağzımızda dağılır, acısı yayılır, güllacı gırtlağınıza yapışırdı.

Bazen de toz ilâç güllaçlara konmaz, küçü kâğıt paketlere yerleştirilirdi. Katlanan kâğıdın, içine konacağı mukavva kutunun genişliğinden fazla olmaması gerekirdi ki, rahatça enlemesine sığabilsin. Öyle eczacı kalfaları vardı ki, kâğıtların hepsini sanki makineden çıkmış gibi bir boyda katlarlardı. Hem de çabuk çabuk, ölçüp biçmeden, el melekesi, göz kararıyla... Bu katlanmış kâğıt açılır, dilin üzerine boşaltılır, sonra bir bardak suyla içilirdi. İlâç acıysa, vay halinize!

Tabii sonra sıra gelirdi, eczacının kutu kapağına yapıştıracağı etiketi yazmasına. Eczacı her iş bittikten sonra da önündeki kocaman kalamazo defterine doktorun reçetesini aynen kaydeder, ayrıca defterdeki sıra numarasını da etikete yazmayı ihmal etmezdi.

Bir süre sonra, aynı tertibi tekrarmı yaptırmak istiyorsunuz? Evde reçeteyi bulamasanız bile, ne beis! Şişeyi, ya da kutuyu götürünce yaşlı Rum eczacı sıra numarasından, koca, kara kaplı defterden şıp diye reçetenin kopyasını buluverirdi. Ağzından çıkan sözcükler, yine aynı olurdu:

– "Bir saat sonra gel, al."

Bir yerde okudum: Çok eskiden macunlar, merhemler daha çok tahta kutulara doldurularak verilirmiş. Reçetevi bir deftere kavdetmek âdeti ise çok daha sonraların işi...

Haaa, şunu ilâve edeyim: İlâçların elde hazırlandığı o günlerin eczanelerinde, güzellik müstahzaratıymış, türlü kozmetiklermiş, renk renk, biçim biçim mayolarmış, deniz ayakkabılarıymış, biblolar, oyuncaklar, bebeklermiş, kibrit kutusu boyunda otomobillermiş, ithal pipolar, hatta harcıâlem fotoğraf makineleri filânmış, asla satılmadığı gibi, 30 yıl sonra satılacağı da kimsenin aklına gelmezdi.

1930'lu yıllarda 7 Gün'de bir ilâç ilânı

Serum almak için Osmanbey'deki bir eczaneye koşan bir dostum, aradığı hayatî önemi olan serumu bulamayınca, bir anlık öfkeye kapılıp, "Bunları satacak yerde, şuraya iki şişe serum koysanıza!" diye bağırarak bir vuruşta bütün oyuncakları, deniz ayakkabılarını, para tuzağı bir sürü ıvır zıvırı öyle bir etrafa saçmıştı ki, ne saçış!

İstanbul'da İlk Eczane Ne Zaman Açıldı

Bugün anladığımız biçimde ilk eczanelerin geçen yüzyılın başlarında açıldığı sanılıyor. O zamana kadar ilâçlar hep ya aktarlarda, ya da Mısır Çarşısı'ndaki dükkânlarda satılagelmiş. Gidermişsiniz aktara, hastalığınızı söylermişsiniz, aktar size hemen ilâcı verir, sonra da nasıl yapacağınızı tarif edermiş. Eski aktar dükkânlarında yok yokmuş: Hanımeli çayından hardal yakısına, keten tohumundan kurutulmuş peline, hindiba kökünden çam reçinesine, mersin meyvesinden yüksükotuna, kediotundan kara ısırgana, alıç meyvasından ısırgan köküne kadar her derde deva olacak bin çeşit kurutulmuş bitki boy boy, tozlu kavanozların içinde sıralanırmış.

Papatya, nane, kimyon, fesleğen, cevz-i bevva, anduzotu, kiraz çöpü, mayıs çiçeği, rezene, yapışkanotu, zembil çiçeği gibi otlar, kökler, saplar, çiçekler zaten her evde yeterince bulundurulurmuş. Evin yaşlı ninesi, bunlarla öyle bir kocakarı ilâcı hazırlayıverirmiş gibi, değme hekimler şaşar kalırmış!

Çocukluğu Küçük Ayasofya ve

Çatladıkapı yakınlarında geçen babam anlatırdı: Geçen yüzyılın sonlarında o kadar bilgisiz ve geriymişiz ki, evde birinin eli kesilince hemen bodruma inilir, köşe bucaktaki örümcek ağları bozulmadan alınır, kesiğe onlar sarılırmış. İnsan bugün böyle bir şeyi düşünmek bile istemiyor. Ama düşünürseniz, pek de saçma bir hareket olmadığını görürsünüz. Bugün örümcek ağının pıhtılaştırıcı özelliği biliniyor. Bu özelliğiyle, örümcek ağı sarılan yaranın kanı hemen çabucak dinermiş! Tabii, mikrop kapıp da sonradan enfeksiyon yapmazsa...

Ya, veremli hastalara, kurutulmuş köpek pisliğini reçele karıştırıp kaşık kaşık yedirmelerine ne dersiniz? Köpek pisliğinde bol miktarda tanen bulunması, kimbilir, veremlilere belki de ilâç yerine geçiyormuş! Daha böyle pek çok ev ilâcı varmış ve de yeri gelince hep kullanılırmış!

N. ve F. Kanzuk kardeşlerin Pharmacy of England'*ın 1890 yılında yayınlanmış bir ilânı*

İstanbul'da bugünkü anlamda eczaneler asıl Kırım Savaşı'nın ardından sonra artış göstermiş. Çoğu Beyoğlu, Galata ve Bahçekapı'da olan bu eczanelerde, yukarda da söylediğimiz gibi hep reçeteye göre ilâç hazırlanırmış. Avrupa'dan gelen bir iki ilâçtan başka da hazır ilâç bulunmazmış. Eczanelerin bir başka özelliği de, doktorların hastalarını çoğu zaman eczanelerde muayene etmeleriymiş. Görün doktoruna... Al ilâcını... Git evine... Yat yatağına... et duanı... İlâç kuldan... Şifa senden ey Hazret-i Yezdan!

İstanbul'da en eski eczane 1757'de Bahçekapı'da açılmış: İki Kapılı Eczane imiş adı. Kimin tarafından açıldığını bilemediğimiz bu eczaneyi 1880'de devralan Corci Tülbentçiyan'ın torunları, günümüzde Taksim'de, Şehit Muhtar Caddesi'ndeki eczanelerinde mesleklerini sürdürüyorlarmış.

İstanbul'un ilk eczacılarının hemen hepsi de gayrı müslimlermiş. 1868'de, İstanbul'da hepsi hepsi 60 kadar eczane varmış. Bunun 50 kadarı İstanbul'da, geriye kalan 10 kadarı da Üsküdar bölgesindeymiş. Beyoğlu'nun en eski eczanelerinden biri 1833'te N. Kanzuch'un açtığı İngiliz Eczanesi'ymiş. Daha sonraları 1848'de E. Ottoni tarafından Ottoni Eczanesi ile, 1849'da Francesco Della Sudda'nın Büyük Eczane'si açılmış.

Eczane deyip geçmeyin: Doktoruyla, eczacısıyla, kalfasıyla, şişe şişe, kutu kutu ilaçlarıyla, yokluklar İstanbul'unda bir bakıma bir dispanser, bir sağlık ocağından farksızmış eski eczaneler. Benim çocukluğumda bile azçok öyleydi: Kazaya uğrayanlar, yaralananlar, yolda fenalık geçirenler, hemen en yakın eczaneye koşturulurdu. Zavallıların yarası ilk olarak eczanede sarılır, hastaya ilk müdahele yine eczanedekiler tarafından yapılırdı. Hem de çoğu zaman parasız olarak! Ama bugün öyle mi? Eczacılar sorumluluğu üzerine almamak için, ne yara sarıyor, ne de hastaya bakıyorlar... Kimbilir, belki de kendi açılarından çok haklılar...

Eski Beyoğlu'nun En Ünlü Eczaneleri

Galatasaray'da, Çiçek Pasajı'nın hemen karşısındaki Kanzuk Eczanesi sanırım 1970'lere kadar faaliyetini sürdürdü; sonra kapandı. İçerde, sağda, koltuk şeklinde bir baskülü vardı ki her girişte kurulup bir güzel tartılırdık. Makinenin bir kenarından, üzerinde kilomuz yazılı ince uzun bir karton çıkardı, çok kimse bunu atmaz, bir daha tartılıncaya kadar saklardı. Dellasuda Eczanesi de Olivo Sokağı'nın köşesindeki yerinde yıllarca çevre halkına şifa dağıtmakta devam etmişti.

Benim çocukluğumun Beyoğlu'sunda, İstiklâl Caddesi'nde Taksim, Limoner, Rebul, Galatasaray, Kansuk, Dellasuda eczaneleri olduğunu hatılıyorum. Tabii, daha başka eczaneler de vardı, ama bunlar o kadar büyük ve ünlü değillerdi. Taksim Eczanesi'nin tabelâsında, Fransızca olarak "Pharmacie Taksim" diye yazardı. Sanıyorum, Sıraselviler Caddesi'ndeki bir eczanenin üstünde de kırmızı harflerle Almanca "Apotheke" tabelâsı vardı.

Dellasuda Eczanesi'nin 1835-1913 yılları arasında yaşayan sahibi Faik Paşa, eczacılıktan başka uzun yıllar Askerî Tıp Mektebi'nde hocalık da yapmış. İtalyan asıllı Francesco Della Sudda adlı ünlü eczacının oğluymuş. Asıl adı Giorgio Della Sudda olup Paris'te eczacılık tahsil etmiş. O da babası gibi Faik Paşa olarak anılmış. Yaptığı araştırmalarla Osmanlı eczacılığına büyük katkılarda bulunmuş.

1940'lı yıllardan hatırladığım Taksim ve Rebul Eczaneleri bugün gene var. Taksim Eczanesi, Fransız Kültür Merkezi'nin karşısında, yine eski yerinde. Ama Ağa Camii'nin yanıbaşında, Rumeli Hanı'nın altındaki Fransız eczacı J.C. Reboul'ün (1870-1944) yıllar önce açtığı Rebul Eczanesi (eski adı Büyük Paris Eczanesi imiş) bugün eczaneden başka her şeye benziyor: Çünkü ilâçtan çok bebek malzemeleri ve her türden güzellik müstahzaratı satıyor da ondan. Ama yine de, o hoş kokulu lâvanta ve limon kolonyalarını yapmakta devam ediyor. Eskiden İstiklâl Caddesi'nde, Kanzuk'un iki, üç bina yakınında yer alan Galatasaray Eczanesi ise yanıbaşındaki Turnacıoğlu Sokağı'ndaki küçük bir dükkâna sığınmak zorunda kalmıştı. Yine orada hizmet veriyor.

Bademcikler Mikrop Deposu Olunca...

Sanırım, 1942 kışıydı. O zamanlar da kışlar çok sert geçerdi! Yağan kar günlerce yerden kalkmaz, ısı sık sık sıfırın altına düşer, Trakya'da trenler kara saplanır, fırtınadan vapurlar Büyükdere limanından çıkamazdı.

İşte o şiddetli kışta grip olup on gün yataktan çıkamamıştım. Ne babamın sulfatası para etmişti, ne de doktor Paskalidis'in şurupları. Ancak zar zor iyileşince okula gidebilmiştim; ama tam iyileşememiş olmalıyım ki, tekrar kafayı vurup bir on gün daha değil evden, yataktan bile çıkamamıştım.

Sonuç: Bugün tıpta hâlâ bademciklerin yerinde bırakılması mı, yoksa alınması mı gerektiği tartışıladursun, doktorumuz Paskalidis, elli yıl önce bademciklerimin birer mikrop yuvası haline geldiğini ileri sürerek bir an önce alınması gerektiğini söylemişti.

Kulak, Burun, Boğaz mütehassısı ünlü operatör Doktor İhya Salih Bey, İdadî'den babamın sınıf arkadaşıymış; ameliyatı okullar kapandıktan sonra, onun yapması uygun görüldü. Temmuz muydu, Ağustos muydu, bilemeyeceğim, bir cumartesi günü öğleden sonra kalktık, doktorun Cağaloğlu'nda, Hilâl-i Ahmer Caddesi'ndeki (bugün Prof. Kâzım İsmail Gürkan Caddesi) muayenehanesine gittik. Saatlerce sabredip bütün hastaların muayenelerinin sona ermesini bekledik. Sonra içeriye alındık. Eh, bademcik aldırıyor bile olsak, ameliyat bu... Şakası makası yok! Bağırdık, çağırdık, ağladık, salya-sümük içinde kaldık. Meğer doktor bu hengâmede, alınmış alınmıştır diyerek, burnumdaki etleri de acele tarafından söküp çıkartıvermiş... Sonra bir taksiyle doğru eve döndük.

Demek istediğim, o yaz yediğim kadar dondurmayı, hayatımda hiç yemediğimdir. Niçin derseniz, boğazlarım şişecek korkusuyla o zamana kadar doğru dürüst dondurma yememi yasaklayan bizimkiler, o günlerde bana hep, "Evlâdım, dondurmanı yemeyecek misin?" deyip durdular. Çünkü İhya Salih Bey'in, "Dondurma yedirin, boğazındaki yaralar kolay kapanır" gibilerden tavsiyede bulunduğunu kulaklarımla duymuştum.

O zamana kadar bana parmağım kadar, dibi sivri külâhta, yüz paralık dondurmayı bile zor alan evdekiler bademciklerim alındıktan hemen sonraki günlerde beş, hatta, yedi buçuk kuruşluk, dondurmaları kendi elleriyle yedirdiler. Hem de koca tabakların içinde, kaşık kaşık!

Katkısız sütten ve halis saleple yapılmış kaymaklı ile mis gibi vişnelinin zevkine ilk kez o zaman vardım. Daha sonraları yediğim dondurmalarda da asla bizim Arnavut dondurmacının elle çevire çevire, sakız gibi, iplik iplik uzayan dondurmasının lezzetini de, kokusunu da, başka hiçbir yerde bulamadım.

Aradan yarım yüzyıldan fazla zaman geçti.

Doktorumuz Paskalidis ben lisedeyken hastalandı, inme sonucu meflûç kaldı. Ziyaretine gittiğim gün, oturduğu koltuğunda tatlı tatlı gülüyor, çocuk gibi benimle şakalaşıyordu. Çok geçmeden öldüğünü duyduk. Kendi alanında otorite olan İhya Salih Bey de bu dünyadan ayrılalı çok oldu.

Kalyoncukulluk Caddesi'ndeki Gıyas Giz'in Beyoğlu Eczanesi yakın zamanlara kadar açıktı, iyi-kötü çalışıyordu, son yıllarda o da kapandı. Yerinde ya bir nalbur var, ya da beşinci sınıf, karanlık, pis bir birahane... Yaşlı Rum eczacı ise zaten daha o zamanlar pek görünmez olmuştu.

Arnavut dondurmacının ise yalnız "Dondurmam kaymaaak!" diye bağıran sesi kulaklarımda. Bir de tabii, hâlâ o nefis kaymaklı ve vişnelisinin unutamadığım tadı var, kokusu var damağımda, burnumda...

O eski, sivri sakallı, tek cam gözlüklü, iskarpinleri tozluklu Rum doktorlar yok artık. Yalnız ellerinde havan sapı, eski eczacılar değil, raflarında kavanozlar dolusu ilâçlar sıralı eski eczaneler de birer ikişer yoklara karıştı.

Sanki o eski Arnavut dondurmacılar kaldı mı ki ortada? Ya yaptıkları o nefis dondurmalar?

Şimdiki fason dondurmaların ne kaymağında süt tadı var, ne de vişnesinde vişne...

Tam sırası geldi: Desenize artık, "Hadi canım, yıllar sonra ağzınızın tadı kalmamış!" diye...

Beyrut

EMRE DÖLEN

Yıllarca süren iç savaştan sonra yeniden kurulmaya başlanan Beyrut, eski bir Finike şehri olup, Şam'a limanlık etmiş, tarihinden yıkım, deprem ve savaş hiç eksik olmamıştır.

Trablusgarp savaşı sırasında 24 Şubat 1912 günü Beyrut önlerine gelen bir İtalyan kurvazörü kenti topa tutmuş ve limanda bulunan Avnillah gambotu ile Ankara torpitobotunu batırmıştır. Resimde, liman içinde batmış durumda Ankara torpitobotu görülmektedir.

183 Beyrut, successeur A. Guiragossian, Beyrouth. — Collection ... la Neige, le 11 février 1920, vue prise de l'Hôtel ...

Lübnan'ın kıyı şeridinde tipik bir Akdeniz iklimi hüküm sürer. Sıcaklık ortalaması kış için 11 ve yaz için 30 derecedir. Bu iklim koşullarında beklenmeyen bir olay meydana gelmiş ve 11 Şubat 1920 günü Beyrut'a kar yağmıştır. Resimde kar altındaki Beyrut'tan bir manzara görülmektedir.

Finikeliler'in yurdu olan Lübnan sırasıyla Büyük İskender, Roma, Bizans ve İslâm dönemlerini yaşamış ve 1516'da Osmanlılar'ın eline geçmiştir. 402 yıl Osmanlı egemenliğinde kaldıktan sonra I. Dünya Savaşı sonunda İngilizler tarafından işgal edilmiş, kısa bir süre sonra Fransızlara devredilmiş ve 1 Ocak 1944'de bağımsız bir cumhuriyet olmuştur. Lübnan halkı etnik ve dinsel bakımdan tam bir mozayik oluşturur. Şiî ve Sünnî Müslüman Araplar, Protestan ve Katolik Marûnî Hıristiyan Araplar, Ortodoks ve Katolik Rumlar, Ortodoks Süryâniler, Erme-

...ler ve Fransızlar başlıca etnik ve ...nsel grupları oluşturur.

Geçmişi Eskiçağa kadar uzanan Beyrut, 18. yüzyılın son çeyreğinde 6 ...n nüfuslu küçük bir kentti. 19. yüz...ılın başlarından itibaren Şam'ın li...manı olarak önem kazanmaya başladı. ...830'larda Doğu Akdeniz limanlarına düzenli buharlı gemi seferlerinin baş...laması hızlı bir ekonomik ve buna bağlı olara kentsel gelişmeyi birlikte getirdi. Nüfusu 1870'de 80 bin ve 1896'da 120 bin düzeyine ulaştı.

Beyrut, kamusal yapıların yer aldığı bir çekirdek çevresinde halkalar biçiminde genişleyen tipik Ortadoğu kent yapısından farklı bir gelişme gösterdi ve kıyı şeridinde uzanan bir kent görünümünü aldı. Zenginliğini Şam'ın limanı olmasına borçlu olan Beyrut uzun süre Suriye'nin diplomatik başkenti oldu

Lübnan'ın dağlık bölgesinde yaşayan çeşitli dinsel ve etnik gruplar arasındaki çatışmaların geçmişi çok eskiye dayanır. 1860 yazında Dürzîler ile Katolik Marûnîler arasında yeniden başgösteren kanlı çatışmalar sonu-

Cebel-i Lübnan'da seyyar lokanta.
(E. Dölen Koleksiyonu).

Beyrut'ta Osmanlı postanesinin içten görünüşü (solda). Beyrut Sarayı'nın (Valilik) görünüşü (altta).
(E. Dölen Koleksiyonu)

Lübnan'ın simgesi olan Lübnan sediri (Cedrus libani) ve karlı dağlar. (E. Dölen Koleksiyonu)

St. Dimitri'den kentin ve limanın genel görünümü. (E. Dölen Koleksiyonu)

cunda Avrupa devletleri olayların yatıştırılması için doğrudan işe karışırlar ve olay bir iç sorun olmaktan çıkar. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanan "Lübnan Nizamnamesi" 9 Haziran 1861 tarihinde imzalanır. Bu düzenleme ile dağlık bölgeyi kapsamak üzere özerk nitelikte "Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı" kurulur. Bu bölge Hıristiyan bir mutasarrıf ile her cemaati temsilen seçilecek olan ikişer üyeden oluşan bir meclis tarafndan yönetilecekti. Böylece, bölge yönetim, yargı ve maliye alanlarında bağımsızlık kazanıyor ve Osmanlı hükümetine karşı yıllık vergi dışında bir yükümlülüğü kalmıyordu. Daha sonra "Cebel-i Lübnan Sancağı" adını alan bu bölge 1918'de 7 kaza ve 41 nahiyeden oluşuyor ve 6500 km^2 lik bir alanı kapsıyordu.

1877'de müstakil "Beyrut Mutasarrıflığı" kuruldu ve daha sonra adı "Beyrut Vilâyeti" olarak değişti

Beyrut'ta bir iskele.
(E. Dölen Koleksiyonu)

Amerikan Koleji'nden Beyrut'un genel görünümü.
(E. Dölen Koleksiyonu)

1918'de Beyrut Vilâyeti, Beyrut, Akkâ, Trablusşam, Lazkiye ve Nablus sancakları ile bunlara bağlı 14 kaza ve 42 nahiyeden oluşuyor ve 30500 km^2 lik bir alanı kapsıyordu.

Beyrut uzun süre, Cebel-i Lübnan'da üretilen ipeğin Marsilya üzerinden Lyon'a ihraç edildiği bir liman kenti olma özelliğini korudu. İthal edilen İngiliz ürünleri de buradan Suriye'ye giriyordu. Süveyş kanalının açılmasından sonra ipek ithalâtı Uzak Doğu'dan yapılmaya başlanmakla birlikte uzun süre bir liman kenti olarak önemini sürdürdü. Akdeniz'deki öteki liman kentleri ile karşılaştırıldığında Beyrut'taki yabancıların sayısı çok fazla değildi. Örneğin, 1899'da yapılan bir sayımda tüm Beyrut Vilâyeti'nde 2742 yabancının bulunduğu saptanmıştır.

Yerli ve yabancı tüccarlar özellikle Beyrut'un Mısır yönetimi altında bulunduğu dönemde kentin yönetim ve gelişimine etkin bir biçimde katıldılar. Başta liman olmak üzere altyapı hizmetleri düzenlendi. Havagazı ile

Amerikan Koleji'nden (Üniversitesinin) genel görünümü
(E. Dölen Koleksiyonu)

(Sağda) Fransız St-Joseph Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin genel görünümü (1912). Bu bina daha sonraları Hukuk okulu olarak kullanılıştır.
(Altta) Beyrut, Baalbek ve Cebel-i Lübnan'da Beyr el-hût postanelerine ait Osmanlı posta damgaları.

ışıklandırma ve elektirikli tramvay sistemleri kuruldu. 1891'de Beyrut-Şam arasında ve 1892'de Cebel-Lübnan'da buharlı tramvay hattı döşemesi ve işletilmesi için imtiyazlar verilmiştir. Sayda-Beyrut-Trablusşam arasında kurulması düşünülen buharlı tramvay hattının bir bölümü 1898'de işletmeye açılmıştır. Erken tarihlerde karantina idaresi kurulmuş ve gerekli tesisler yapılmıştır.

Beyrut'ta eğitim ve sağlık alanlarında çok ileri gelişmeler ortaya çıkmış ve bu bakımdan Osmanlı kentleri içinde en önde gelenlerden

(Sağda) Şam yolu üzerinde bir askeri karakol ve Lübnan'lı askerler. (E. Dölen Koleksiyonu).
(Solda) Beyrut'un Raz semtinin denizden görünüşü.
(E. Dölen Koleksiyonu)

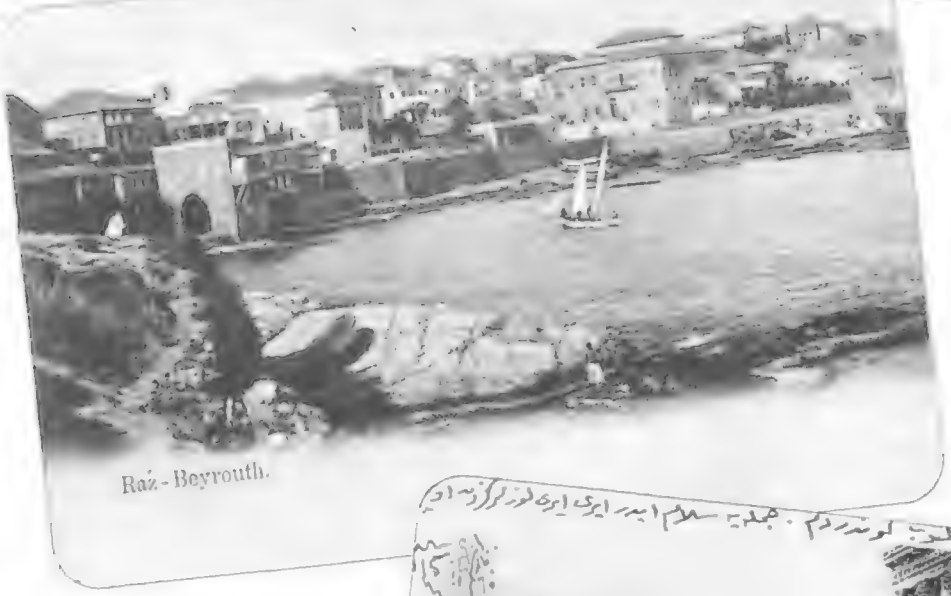

(Altta) Kudüs ziyaretinden dönen Kaiser Wilhelm'i getiren Hohenzollern yatı eşlik eden üç Alman savaş gemisi ile birlikte 5 Kasım 1898 günü Beyrut limanına girdi. Beyrut'ta bir süre kalan Wilhelm 10 Kasım günü Baalbek harabelerini ziyaret etti. Bu ziyaretin anısına buraya yarısı Almanca ve yarısı Osmanlıca yazılı bir anı levhası konuldu. Resimde Baalbek harabelerinde yapılan tören ve konulan anı levhası görülmektedir.
(E. Dölen Koleksiyonu)

olmuştur. Çeşiti dinsel gruplara bağlı olarak çok sayıda ortaöğretim kurumu ve hastane kurulmuştur. Bunlara Osmanlı okulları ve 17 Ağustos 1907'de açılan Sanayi Mektebi de eklenmiştir. Bütün bunlar, Avrupa ile entegre olmuş kültür düzeyi yüksek bir kent oluşumuna katkıda bulunmuştur. Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi 1866'da Presbiteryen Misyonu tarafından "Syrian Protestant College" adı altında kuruldu. Bu okulda başta tıp olmak

1950'li yılların ortalarında Beyrut'un genel görünümü. (E. Dölen Koleksiyonu)
Beyrut'ta Capucin'lerin kilisesi ve önünde elektrikli tramvay.

üzere fen, mühendislik ve ziraat alanlarında eğitim verildi. Okulun tıp bölümüne bağlı olarak çeşitli hastaneler açıldı. "Medical Building-Tıp Binası" 1873'de, "Chemistry Building-Kimya Binası" 1893'de ve Hazırlık Okulu 1885'de tamamlandı. Boston'daki American Bord Misyon Merkezi tarafından 1872'de Antep Amerikan Koloji'nin yüksek kısmına bağlı olarak açılan Tıp Fakültesi 1896'da Beyrut'a nakledilerek buradaki Tıp Fakültesi ile birleştirildi. I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan Üniversitesi'nin faaliyetini sürdürmesine izin verildi. Beyrut'ta Fransızlar tarafından 1875'de "L'Université Saint-Joseph" adı altında bir üniversite kuruldu. bu üniversite Tıp, Felsefe ve Teoloji Fakültelerinden oluşuyordu. I. Dünya Savaşı sırasında bu üniversite kapatıldı.

1903 yılında Şam'da kurulmuş olan Türk Tıbbiye'si savaş koşulları nedeniyle 1917 yılı başlarında Beyrut'a nakledilerek Fransız Üniversitesi'nin Tıp Fakültesine yerleştirildi ve Beyrut'un işgali üzerine 4 Ekim 1918'de

(Sağda) Beyrut-Şam demiryolu ve Köpek nehri (Nehr-ül Kelb) üzerindeki köprüler.
(E. Dölen Koleksiyonu)
(Altta) Beyrut limanından bir görünüm

kapandı. Gerek Amerikan ve gerekse Fransız Tıp Fakültelerinden mezun olan hekimlerin bitirme sınavları İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den gönderilen hocaların denetim ve gözetiminde yapılmıştır.

KAYNAKLAR

Ali Rıza Atasoy, **Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi**. İ. Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945.

Uğurol Barlas, "Osmanlı döneminde Gaziantep'te kurulan ilk tıp fakültesi", **1. Türk Tıp Tarihi kongresi** (İstanbul;17-19 Şubat 1988) Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 127-136.

Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**. Remzi Titabevi, İstanbul, 1973.

Fouad Debbas, **Beyrouth**. Naufal Group, Beyrouth, 1986.

Feza Günergun: "Osmanlı Devleti'nde buharlı tramvay işletme teşebbüsleri", **II. Türk Bilim Tarihi Sempozyumu** (3-5 Nisan 1989; İstanbul) Tebliğ Özetleri, İstanbul, 1989, s. 52.

Hidayet Y. Nuhoğlu ve Talip Mert, **PTT Müzesi Osmanlı Posta Damgaları Kataloğu**. IRCICA Yayınları, İstanbul, 1990.

Y. Eyüp Özveren, "Beyrut", **DoğuAkdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 75-102.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi; İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Hans Dernschwam'ın Gözüyle

Kanuni Döneminde Anadolu

TURGUT AKPINAR

Tarihimizin en muhteşem döneminin Osmanlı Dönemi olduğu şüphesizdir. Bu dönem içinde Devletin en kudretli olduğu sürenin ise Sultan II. Süleyman'ın saltanat yıllarına rastladığı kabul edilir. Bu yüzden bizim "Kanuni" sıfatını yakıştırdığımız Padişaha Avrupalılar "Muhteşem Süleyman" demiştir. Yarım yüzyıla yakın (46 yıl) koca Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten bu büyük Sultanın tarihimizdeki önemli rolü ve olumlu icraatı hakkında pekçok şey yazılmış ve okunmuştur. Tarihçilerimiz bu dönemi kısmen isabetli fakat, bazen abartmalı olarak çok övmüşlerdir. Örnek olarak Yılmaz Öztuna'nın *Türkiye Tarihi*'nden şu satırları alıyoruz:

"Kanuni devrinde Türkiye öyle bir güç derecesine erişti ki, dünyanın geri kalan bütün devletlerinin güçlerinin toplamı, Osmanlı İmparatorluğu'nunkinden aşağıda kalıyordu.. bu devir "ideal çağ" olarak kabul edilebilir."[1] Osmanlı Devleti'nin o zamanki kudreti şüphesiz onun Padişahına Avrupalı'nın "Muhteşem" sıfatını uygun görmesini haklı kılmaktadır. Fakat biz aşağıda Devletin kudretinden değil, aynı dönemde Anadolu halkının yaşama şartlarından sözeden bir Alman seyyahının yazdıklarından kısaca bahsedeceğiz. Bu gezgin'in görüşüne göre, daha doğrusu o dönemdeki Almanya gibi Avrupa ülkelerinde sürülen hayata göre tam bir "sefalet" olarak nitelendirilmiştir.

O devirlerde Devletler, "Jandarma Devlet" denilen ve daha çok, hatta münhasıran, dışa karşı ve içte düşmanlara ve düzeni bozanlara karşı tebaanın ve devletin emniyetini koruyan, onlara can ve mal güvenliği sağlayan, fakat insanların sosyal durumlarının iyileştirilmesi ile ilgilenmeyen devletlerdi. Halk, dededen kalma yaşayış tarzını, üretim metodlarını, örf ve adetlerini devam ettiren, askerliğini yapan, vergisini ödeyen tebaa idi.

Anadolu'da, asıl nedenleri iktisadi sefalet, açlık, geçim sıkıntısı olan Halk Ayaklanmaları, daha Kanuni döneminde başlamıştı. Dernschwam'ın Kanuni dönemindeki Anadolu insanının günlük yaşayışını ayrıntılarıyla anlatırken, yaptığı hatalı ve abartmalı kötülemelerinin üzerinde hepimizin fakat özellikle tarihçilerimizin titizlikle ve soğukkanlılıkla durup düşünmeleri gerekir. Bu nedenle genç tarihçilerimizin, sosyal ve kültürel tarihimizin çeşitli meselelerine eğilmeleri ve Kanuni dönemi gibi büyük bir refah ve huzur dönemi olması gereken bir zamanda, Anadolu'daki halkın sürdüğü hayatın sanıldığı gibi mutluluk dolu "ideal çağ" olmamasının âmillerini iyice araştırmaları gerekir. Esasen memnuniyetle görüyoruz ki, böyle bir eğilim çoktan başlamıştır.

Vaktiyle, kalbi millet sevgisiyle, beyni tarih bilgisiyle dolu Amasya Tarihi Yazarı Hüseyin Hüsamettin (Yasar) Efendi'yi isyan ettiren, Anadolu insanının ve Türk asıllı olan Medrese Öğrencileri "Suhtelerin içinde bulundukları" geçim sıkıntısı ve sefalete mukabil, Devletin hemen bütün makamlarının ve gelirlerinin "devşirme sınıf"ına hasredilmesi gerçeği kanaatimce henüz üzerinde gerektiği gibi durulmamış bir konudur. Aslında "Kadı" olan bu zeki ve çalışkan araştırıcının "adalet" anlayışına aykırı olan ve Anadolu halkına yapılan büyük haksızlık gibi gördüğü bu mesele gerçek ilmi bir araştırıcı beklemektedir.

Değerli tarihçimiz Prof. Faruk Sümer'in 40-50 yıl evvel *Resimli Tarih*

1 Öztuna Yılmaz, **Türkiye Tarihi** C. 7, İstanbul, 1965, s. 38

Dergisi'nde yazdığı bir dizi yazıda belirttiği gibi, "Celâli İsyanları"nın ana nedeni, Anadolu insanının ekonomik güçlükleri ve sefaleti idi.[2] 1960'lı yıllarda Celali İsyanları hakkında yayınladığı eserlerle konuya büyük ölçüde aydınlık getirmiş olan Mustafa Akdağ'ın araştırmalarının daha geliştirilmesi Osmanlı tarihçilerimizden beklenir. Bu gibi konulara el atmayı tarihimize ve milletimize ihanet gibi gören ilkel zihniyetten hele tarihçilerimizin uzak durmaları şarttır.

Şimdi asıl konumuz olan Hans Dernschwam'ın *Seyahat Günlüğü*'ne gelebiliriz.

Kral I. Ferdinand'ın elçisi olarak, Viyana'dan Kanuni Sultan Süleyman nezdine gönderilen Ogier Ghislain de Busbecq (Ghislen van Busbeck)'in *Türkiye Üzerine Mektuplar*'ı pekçok kimse tarafından bilinir. Aslı Latince olan eser, Türkçe de dahil birçok dile çevrilmiş ve pek meşhur olmuştur. Halbuki Busbecq'in elçilik heyetine gayrıresmi olarak katılan ve onunla Kanuni'nin sefer sebebiyle bulunduğu Amasya'ya kadar gidip dönen Hans Dernschwam'ın seyahat günlüğü, bazı yönleriyle Busbeeq'in eserinden üstün bile sayılabileceği halde, onun seyahatnamesini bilen pek azdır. Bu durum sadece bizde değil, Avrupa'da dahi böyledir. Gerçekten büyük orientalist Th. Nöldeke bile bu eseri ve yazarı hakkında bütün bildiklerini ilk defa Babinger'in kitabından öğrendiğini açıkça ifade eder[3]. Bu tanınmayışın nedeni şudur: Busbecq'in eseri, seyahatten kısa bir süre sonra (1581 ve 1582'de) yayınlandığı halde, Dernschwam'ın Günlüğü'nün, müellif hattiyle olan, orijinal nüshası yüzyıllarca, tozlu raflarda unutulup kalmış ve ancak 1889 yılında Fugger Ailesi Arşivi'nde (Augsburg civarındaki Babenhausen Şatosu'nda) kütüphaneci Dr. Friedrich Dobel (1819-91) tarafından keşfedilmiştir. Bu keşiften 34 yıl sonra da (1923 yılında), o zamanlar genç bir oryantalist olan, geleceğin tanınmış Osmanlı tarihi araştırıcısı Franz Babinger tarafından yayınlanmıştır.[4]

İnsanlar gibi kitapların da ayrı bir kaderi oluyor. Dernschwam'ın Günlüğü de yüzyıllar boyu gizli kalması yetmiyormuş gibi, yayınlanışının enflasyon yıllarına rastlamasından ve biraz da "Studien zur Fugger-Gesichichte H. 7" serisinde ve bir doğubilimci tarafından neşredilmiş bulunması nedeniyle bir ihtisas kitabı sanılmasından olacak ki, lâyık olduğu yankıyı yapmamıştır. Eser bugüne kadar sadece Macarca'ya çevrilmiş iken (Budapeşte 1984), 1987'de Prof. Yaşar Önen tarafından nefis bir Türkçe çeviri de yayımlandı:[5]

Dernschwam'ın Kısa Hayat Öyküsü

Viyana Saray Kütüphanesi'ne ölümünden sonra (1575'de intikal eden kitaplarından birinin sayfa altına kendi el yazısıyla düşülmüş bir kayıttan öğrendiğimize göre)[6], Dernschwam, 1494 yılının 23 Mart'ında, Bohemya'nın kuzeyindeki Brüx şehrinde dünyaya gelmiştir. Yani İlber Ortaylı'nın aşağıda zikredeceğimiz araştırmasında yazdığı gibi, doğum tarihi meçhul değildir. Esasen bu husus Ortaylı'nın faydalandığı Babinger basımında da açıkça belirtilmiştir.

Asil ve varlıklı bir ailedendir. Yüksek tahsilini, bir ara okuduğu Viyana Üniversitesi'nden sonra Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde (bizdeki Edebiyat Fakültesi'ne tekabül eden Fakülte) tamamlamıştır.

Çalışma hayatına önce, prenslere hocalık yapan meşhur humanist Hieronymus Balbi (Balbus, ölümü 1530)'nin yanında yardımcılıkla başlamış, daha sonra uzun yıllar çalışacağı Fugger firmasına geçmiştir. Bilindiği gibi Fugger ailesi, merkezi, o zamanlar dünyanın en hareketli ticaret şehirlerinden olan Augsburg'ta bulunan ve çeşitli ülkelerde şubeler, işletmeler ve depolara sahip olan dev bir ticaret, bankacılık ve madencilik teşkilatı kurmuştu. Fuggerler devrin en zengin ailelerindendi. Ailenin birçok ferdi de bizzat san'at ve ilimle yakın ilişkisi olan, sanatkarları koruyan (Mécéne) kimselerdi. Dernschwam, ailenin en tanınmış üyelerinden Anton Fugger ile sıkı bir iş ve dostluk ilişkisi kurmuştu. İşte müellifimiz, bu ailenin özellikle Macaristan'daki madenlerinin başında müdür ve firmanın temsilcisi olarak yıllarca çalışmış ve kendisi de oldukça zengin bir adam haline gelmişti. Herhalde bu zenginliğin verdiği imkanlardan da faydalanarak, yaptığı seyahatlerde, bu meraklı humanist, Yunanca ve Lâtince yazıtları kopye etme yanında özellikle antik sikkeleri ve değerli yazma, klasik eserleri toplayarak devrinde tanınmış bir kütüphaneye sahip olmuştur. Bu kütüphanedeki kitapların listesi, 1984 yılında Szeged (Macaristan)'de 304 sahifelik bir kitap halinde yayınlanmıştır (Roman Schnur). Dernschwam, herkesin kabul ettiği gibi gerçek bir "humanist" idi. Lâtince ve Yunancayı bildiği gibi, Slav dillerini, Macarcayı ve (biraz da) Türkçeyi biliyordu. Prof. Zsuzsa Kakuk, onun günlüğünde Türkçe 155 cins is-

2 Sümer, Faruk, Osmanlı Tarihinde Celâlilik (**Resimli Tarih Mecmuası**, sayı 33, 34, 37, 38 özelliikle s. 1725, Ekim 1952-Şubat 1953)

3 Nöldeke, Th. (eodor), Besprechung über H. Derschwams Tagebuch **Islam** XIV (1925) s. 156 vd.

4 Babinger, Franz, **Hans Dernschwam's Tagebuch Einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553-55** (1923 yılındaki ilk baskının, 1986 daki tıpkı basımı. Roman Schnur'un sonsözü eklenmiştir)

5 Önen, Yaşar, Hans Dernschwam-**İstanbul ve Anadolu'ya Seyahet Günlüğü** (Kültür ve Turizm Bk. Yy.885-Tercüme eser. Dizisi 62)-427 sahife

6 H. Kiepert, **Hans Dernschwam's orientalische Reise**, Sonderdruck aus Globus Braunschweig, 1887

mi, 54 kişi adı ve 100 yer adı tesbit etmiştir[7] Dernschwam'ın kesin ölüm tarihi belli değildir. 1567 veya 1568'de ölmüştür.

Dernschwam Seyahati ve Yolculuk Günlüğünün Doğuşu

Altmış yaşlarında bir insanın, o devirde çok yaşlı sayılacağı bir tarafa, zamanın seyahat şartlarının güçlüğü düşünülürse, Dernschwam'ın Viyana'dan kalkıp, İstanbul'a gelmesi ve oradan İzmit, İznik, Porsuk Vadisi boyunca (Yenişehir, Pazarcık, Bozöyük v.b.) Ankara, Çorum, Elvan Çelebi üzerinden (İlber Ortaylı bu güzergâhı da nedense tamamen hatalı yazmıştır) Amasya'ya kadar gidip dönmesi, bilhassa onun elçilik heyetinde resmi bir görevinin olmadığı da hatırlanırsa, çok merak çekicidir. H. Kiepert, onun bu seyahate Fuggerlerin verdiği ticari bir görevle girişmiş olduğunu tahmin ediyorsa da, kendi hesabına bu seyahate katıldığını Dernschwam'ın bizzat vurguladığını belirten Babinger bu fikri reddeder. Fakat herhalde onu bu seyahatin güçlüklerini göze almağa sevkedecek kadar kuvvetli nedenler olmalıydı. Bunların başında da şüphesiz bir humanist olarak kendisini cezbeden, görüp tesbit edeceği yazıtlar ile İstanbul'da bulmayı umduğu Yunanca v.b. kitaplar geliyordu diyebiliriz. Gerçekten yolda gördüğü yazıtları kitabında (Heyet içinde bu konuda uzman olan Belsius'un yardımı ile) tesbit etmiştir. Sadece Niş şehrinde 11 adet yazıtı kopye ettiği ve dünyaya Busbecq'in tanıttığı Ankara Hacıbayram Camii yanındaki Augustus Anıtı (Monumentum Ancyranum) üzerindeki metni, Busbecq için Dernschwam'ın kopye ettiği düşünülürse işin önemi anlaşılır. Müellifin İstanbul'da bazı pek pahalı ve eşsiz kitaplar da satınalıp memleketine götürmesinden de seyahatının ana sebebi belli olmaktadır. Mesela çok meşhur Johannes Zonoras Codex'ini Beyoğlu'nda, o zaman için işitilmemiş derecede yüksek bir fiyatla, 180 Duka altınına satınalmıştır. Diğer taraftan Dernschwam'ın emekli hayatına geçtiği zaman yerleştiği çiftlik, Estergon civarında olup o zamanki Türk sınırına pek yakındı. Mütecessis, öğrenme zevkini tatmış bir aydın olarak onun, devrin en büyük siyasi gücü olan Osmanlı Devleti'ni yakından tanımak istemiş olması da pekala mümkündür.

Dernschwam'ın eserinin göze batan ilk özelliği, onun Türkçedeki "Günlük" kelimesinin (Almanca Tagebuch) anlamına tam uygun şekilde, günü gününe, gözlemlerin bıraktığı etkiler henüz taze iken, canlı ifadelerle fakat ancak her günkü yolculuğun verdiği imkanlar ölçüsünde, alınmış notlardan ibaret bulunmasıdır. Bazen çok kısa ve aceleye gelmiş, bazen çok daha itinalı ve uzun olan bu notlar, Th. Nöldeke'nin ifadesiyle "ihmalkâr bir üslupla yazılmıştır". Halbuki kamu hukuku okutan bugünkü bir Alman ilim adamı, Roman Schnur, onun dilini, "çekici ve güzel bir Almanca" diye niteler. Bu konuda Babinger'in söylediğinin yani seyyahın eserini hiçbir zaman basılmak üzere hazırlamış olmadığının, unutulmaması gerekir. Bu nedenle onun bazı kusurlarının hoş görülmesi gerekir. Şahsen biz de eserde, aynı konuların, çeşitli zaman ve yerlerdeki gözlemlere göre bazen defalarca tekrarlandığını ve söylediklerinin zaman zaman farklıca ve hatta tutarsız bulunduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. (Bk. aşağıda kaşıksız çorba yenilmesi meselesi). Günlük'ün bazılarınca kusur olarak görülen bu yönünün bir bakıma meziyeti olduğu da kabul edilmektedir (Zs. Kakuk).

Seyahatnamenin Muhteviyatı

Seyahatnamenin asıl değerinin içindeki gerçekten değerli ve ilgi çekici bilgi ve gözlemlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bugüne kadar görebildiklerimiz içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Anadolu'daki sosyal hayatı çeşitli yönleriyle tanımamıza bu derece yardımcı olacak, malzeme dolu olanını hatırlamıyorum.

Dernschwam eserinde, geçtiği yolların durumu, etraftaki köy ve kasabalar, bunlar arasındaki mesafeler, çevrenin dağları ve yükseklikleri, nehirler, yataklarının genişliği, köprüler, hanlar, insanların yaşama tarzları, yemeleri, içmeleri, genellikle yenilen şeyler, yemeklerin, çorbaların isimleri, pişirilme tarzları (hatta kendine göre lezzeti), bakır kapların nasıl kalaylandığı, evlerin hali, içindeki eşyalar, hayvancılık, ziraat, ziraat aletleri ve bunların bizzat çizdiği resim veya krokileri, kağnıdan düvene kadar birçok aletin tarifi, çeşitli ölçü ve tartılar, fiyatlar hakkında bilgiler, şehirler, anıtları, etnografik durumları mesela Yahudiler, Karaimler, Karamanlılar v.b. hakkında malumat, şe-

7 Kakuk, Zs. **Türkisches aus Hans Dernschwams Tagebuch** (Hungaro-Turcica-Studies in honour of J. Németh)

hirde tellal çağırması, semerli hamallar, deliler üzerine bilgiler ve delilerin ermiş sayılarak hürmet görmesi, ücretlerin azlığı gibi, gerçekten pek fazla çeşitlilik gösteren ve belki başka hiçbir yerde bulunması mümkün olmayan, kültür tarihimiz ve o dönemdeki sosyal hayatımızla ilgili değerli bilgiler vermektedir.

İşte seyahatnamenin bu yönü ile araştırıcıların geniş ölçüde takdirlerini kazandığını görüyoruz.

Günlüğün Değerlendirilmesi

Dernschwam'ın eseri henüz yazma halinde iken, Jirecek, Jorga, Hammer ve Kiepert gibi meşhur tarih ve coğrafyacılar tarafından mahdut ölçüde de olsa kullanılmıştı. Bu çalışmalarda eserin vaktiyle bilinen iki yazmasından (Wolfenbüttel ve Prag'da bulunan bu iki nüshadan ikincisi, birinciden aynen istinsah edilmiştir) faydalanılmıştır. 1889'da Augsburg'ta müellifin kendi eliyle yazdığı, asli nüsha (Urschrift)* bulunup da 1923'de Babinger tarafından yayınlandıktan sonra birçok araştırıcı daha eseri tanımış ve genellikle çok olumlu tenkidlerde bulunmuşlardır. Bunlardan en önemli saydıklarımıza çok kısa olarak değinelim. Babinger'e göre Dernschwam, "olağanüstü bir insandır", mesela ölçüler ve tartılar hakkında verdiği bilgiler son derece güvenilir olduğu gibi, genellikle yazdıklarının "yüksek ilmi değeri" bulunmaktadır (Önsöz XXXVI).

Tanınmış coğrafyacı H. Kiepert, onun verdiği coğrafi bilgiler bakımından en önemli seyyahlardan olduğunu söyler.[8] Uzun zaman memleketimizde de bulunmuş olan sanat tarihçisi Ernst Diez, Dernschwam'ın "objektiflik ve keskin gözlem gücü dolayısıyla son derece açık ve öğretici" olduğunu vurgular.[9] "*Kaiserliche Gesandschaften ans Goldene Horn*" kitabında Karl Teply, "Dernschwam'ın eserinin, Busbecq'in çok genel ve zarif yazılmış kitabını, daha iyisi beklenmeyecek şekilde tamamlayan bir eser olduğu" hükmüne varmaktadır.[10] Günlük içinde geçen Türkçe kelimeler üzerinde güzel bir araştırma yapan Zs. Kakuk ise, "Busbecq'in kuru ve daha ziyade özet şeklindeki, politika ve arkeolojiye inhisar eden açıklamaları yanında Dernschwam'ınkiler "son derece değerli, coğrafya, etnoloji ve kültür tarihi ile ilgili taze ve hayat dolu tesbitler olup, (bu vasıfları) onların bugünkü özel değerini oluşturmaktadır diyerek bildiğimiz en yeni belki de en doğru değerlendirmeyi yapmaktadır.

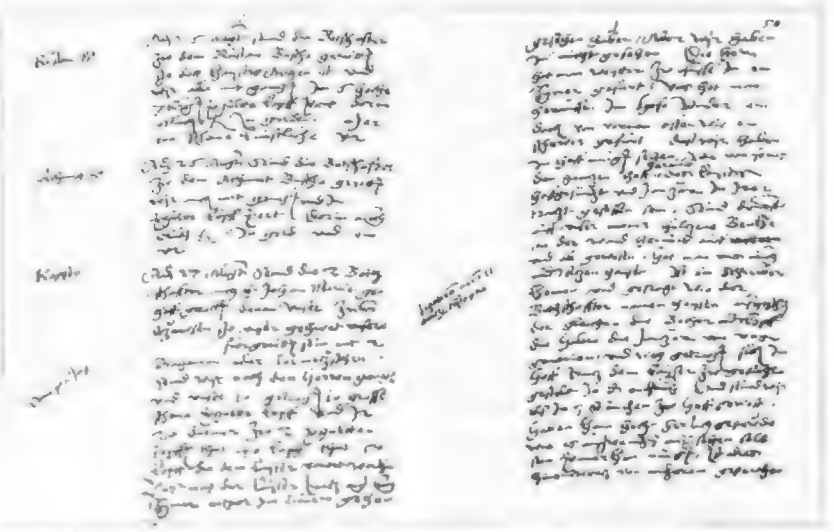

Hans Dernschwam'ın seyahatnamesinde heyetin huzura kabulüne ilişkin bölüm (27 Ağustos 1553).

Dernschwam hakkında olumsuz tenkidlerde de bulunan, bizim görebildiğimiz, yegâne batılı ilim adamı, çağının en büyük oryantalisti (J. Fück) sayılan Th. Nöldeke'dir. O, eserdeki bazı sert ve insafsızca hükümleri haklı olarak tenkid etmektedir. Kendisi de, Türkler'in İslam Medeniyeti alanında görünmelerini bir "felaket" olarak vasıflandıracak kadar hakkımızda çok ağır hükümler vermiş olan bir kimsedir. (Bk. Fuad Köprülü, *Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri*.. orada kısmen verilen metnin tamamı, Nöldeke'nin Babinger'in neşrini tanıttığı yazısı içindedir: *Der Islam* C.XIV 1925). Buna rağmen Nöldeke bile, "Dernschwam'ın Türkler hakkında son derece kötü konuştuğunu ve bunda çok mübalağa ettiğini", söylemekten ve onun bazı nedenlere dayanarak "bütün Türk kadınlarını "kötü kadın" olarak vasıflandırmasını "haksız" ve yersiz bulduğunu vurgulamaktan kendini alamamıştır.

Nöldeke'yi bile itiraza sevkeden ve Hıristiyan taassubu ile ve Türklere ve onların temsil ettiği Müslümanlığa karşı duyulan kin ve düşmanlık duygularıyla yazıldığı hemen anlaşılan satırların bizim de gözümüzden kaçmasına imkan yoktu. Aşağıda bunun örneklerini vereceğim. E. Diez gibi, Türkleri yakından tanımış bir ilim adamı da dahil, hep Dernschwam'ın hükümlerindeki tarafsızlık-

* Kütüphaneci Dobel tarafından

8 H. Kiepert, age

9 Diez, Ernst; **So Sahen Sie Asien**, Reiseberichte von Herodot bis Moltke, Berlin. Wien, Leipzig, 1994 Bd. II. S. 33-44

10 Teply, Karl; **Kaiserliche Gesandtschaften ans Goldene Horn** Stuttgart, 1968, s. 21

tan ve objektiflikten bahsedenler içinde sadece Nöldeke'nin karşı çıktığı bu olumsuz duygusal davranış, ne yazık ki bugün bile birçok Avrupalı da yaşayıp gitmektedir. Yüzyıllardır süren bu duyguların tamamen silinmesi için, anlaşılan biz Türkler'in daha çok beklemesi gerekecektir.

Bir "humanist" olduğu halde, Dernschwam'ın mutaassıb bir dindar gibi davrandığını bizde ilk defa vurgulayan araştırıcı ise Prof. Yaşar Önen olmuştur: *16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye*[11] Keza İlber Ortaylı *Bazı 16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine* başlıklı yazısında (ki bu yazı başka bir başlıkla hemen aynen *Tarih ve Toplum* dergisinin 2. sayısında (1984) tekrar yayınlanmıştır) Dernschwam'ın bu olumsuz tutumuna değinmiştir.[12] Biz bu tutumu okuyuculara gösterebilmek arzusu dışında eserin değerli yanlarını da belirtebilmek, onun konuları nasıl ele aldığına örneklendirmek amacıyla, yazdıklarından özetler vermek istiyoruz:

"Yeryüzünde bunlardan (Türkler'den) daha pis bir halk yoktur. Domuz ve köpekler gibi, (elle) parçalayıp, ısırarak ve köpeklerin kemik yeyişi gibi, kemirerek yerler. Ağız ve ellerini, Araplar gibi çorbanın içinde yıkarlar(?). Masa, masa örtüsü, peçete, tabak, bıçak ve kaşıkları yoktur. Çorbayı kâseden elleriyle herhangi bir akarsudan su içiyormuş gibi alırlar (s. 129). Halbuki aynı Dernschwam, başka bir yerde (s. 182) kaşığın yemekte sıra ile kullanıldığını yani tek de olsa kaşık bulunduğunu, daha sonra bir münasebetle (s. 213) herkesin kaşığını kemerinde taşıdığını yazar. Esasen çorbanın elle içilmesi fiilen imkansız olduğu gibi (her ne kadar o çorbaların çok koyu pişirildiğini söylüyorsa da), Türkler'in çok eski dönemlerden beri kaşık kullandıkları da bilinmektedir (Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV. s. 207 vd.) Bu kadar büyük bir yanlış veya yalanı Dernschwam'ın yazmış olmasını mümkün görmediğimizden üzerinde durduk ve son günlerde çıkan bir kitapta, Teke Türkmenleri arasında 1860-61 yıllarında yaşamış bir Fransızın hatıralarında bazı hususları konumuzla yakından ilgili gördük. *Türkmenler Arasında* isimli bu kitabın müellifi, bunlar için çorbanın önemli bir gıda olduğunu ve pişirilmiş çorbanın başka bir kaptaki parçalanmış ekmekler üzerine dökülerek yapılan bir yemekten (Papara olmalı T.A) tiridi emmiş ekmeklerin, (anladığımıza göre elle) yenildiğini yazmaktadır[13] Muhtemelen benzer bir durumu gören Dernschwam, çorbanın elle yenildiğini sanmış olabilir.

Seyyah, Türkler'in yiyeceklerini çok basit ve fakirane görür ve bunu birçok defalar, biraz değişik şekilde tekrarlar. Ona göre Türkler çok dayanıklı bir halktır. Sadece "hayvan"(cılık)dan geçinirler. Çorba, her gün yedikleri şeydir. Yoğurt ve kötü cins bir ekmek de esas gıdalarındandır. Bütün yıl yedikleri soğan, sarımsak, turp, mercimek, fasulye gibi şeylerdir*. Yemekte bol bol su içerler. Ayran ve şerbet de içecekleri arasındadır. Yatıp kalktıkları evler, domuz ahırı gibi yerlerdir, çamurdan (kerpiçten) yapılmıştır. Yerde şilteler üzerine kıvrılıp uyurlar.

Bu fakirane ve kanaatkarane yaşayışın, Türkler'in askeri başarılarının da nedeni olduğunu söyleyen Dernschwam, "sıcak, soğuk, açlık, susuzluk ve fakirlik içindeki Türkler'in harp zamanında bile mütemadiyen şarap içip, yemeklerin birini bitirmeden diğerini atıştıran Hıristiyanlardan, savaşta üstün olduklarını vurgulayarak bu durumdan örnek alınmasını ister.

Dernschwam, Müslümanlara karşı dini taassubundan doğan duygusal tavsiflerinin yanında dikkatsizlikten veya iyi araştırmamaktan doğan hatalar da yapmıştır. Mesela ezanın 4 defa okunduğunu yazması bunlardan biridir. Bu onun İslâmî konulara olan kayıtsızlığının bir işareti olsa bile, güvenilirliğini azaltır. Türklerin çok tembel olduklarını, sıkı çalışmaktan hoşlanmadıklarını yazdıktan sonra birkaç yerde insanların yarı zenci gibi güneşten kararmış olduklarını söylemesi ve bazı bölgelerde ellerindeki işleri her gittikleri yere götürüp bütün gün yün eğiren kadınlara rastladığını anlatması bu tembellik iddiası ile nasıl bağdaşabilir? Hiçbir insan tembel tembel otururken güneşten zenci gibi kararmaz, ancak bütün gün tarlada, açıkta çalışan insanlar güneşten yanarlar.

Biz yazımızı daha fazla uzatmayarak kesmek isterken sadece, bizim için üzücü ve sarsıcı olmuş çok önemli bir vakıaya tekrar temas etmeden geçemeyeceğiz. Bu satırların yazarını hep düşündürmüş olan bir husus, esas nedenlerinin ekonomik olduğu artık ortaya çıkmış bulunan Celâli İsyanlarının başlangıcının Kanunî devrine kadar uzanması vakıası ve bunun nedenleridir. Bu açıdan Dernschwam'ın Anadolu için çizdiği tablo gerçekten üzücü ve düşündürücüdür. Ortaylı'nın adıgeçen makalesinde haklı olarak belirttiği bazı hafifletici sebeblerin ve Dernschwam'ın abarttığı tarafların varlığı unutulmasa bile o devirde Anadolu'daki insanların hiç de iş açıcı bir durumda olmadıkları gerçeğini görmemezlikten gelemeyiz.

11 Önen, Yaşar; 16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye (**D.T.C.F, Batı Dil ve Ed. Araşt. D.C.I**. sa. 4 1964)

12 Ortaylı, İlber; Bazı 16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine (**S.B.F. Dergisi** C XXVII, sa. 4 (1972)

13 De Coulibouf de Blocqville, Henri; **Türkmenler Arasında** (Kültür ve Turizm Bk yy. 660 Rıza Akdemir çevirisi)

* Nadiren et yerler.

Kol Bastı Havaları

CAN ETİLİ (ÖKTEN)

Halk bilimi, genel olarak tarih, özel olarak da sanat tarihleri toplumbilim, dilbilim, ruhbilim, arkeoloji gibi dallarla dirsek temasında olup, onlarla bir çok ortak noktada buluşmaktadır. Ayrıca, sosyal ve insanlık bilimlerinin dışında tıp, zooloji ve bitkiler bilimi ile de ilişkileri vardır. Halka özgü kültür yaratımlarını, gelenekleri, ayrıntıları ve derinliği ile incelemeyi üzerine alan, "FOLKLOR"umuz, o sınırsız zenginlik ve güzelliklerinden birini de Türk Halk Müziğinin içinde bulur. Bu özellikleri nedeniyle de türkülerimiz, halk bilimcilerimizin pek yerinde tesbitine göre, toplumumuzun içini gösterirler. Adeta aynası gibidirler.

Bir tanımıyla ortak duygu, düşünce ve anlayışın "ezgisel ifadesi" de olan halk müziğimiz ise öylesine geniş bir alana yayılır ve öylesine derinlere inen, üretken türlere sahiptir ki, maalesef yazılı kaynakların yok denecek kadar az olması, mevcutların çoğunun da sığ bilgilere dayanması nedeniyle bir incelemeye kalktığımızda, zaman zaman hayal kırıklıklarına uğramaktayız. Halk müziğimiz de bağlı bulunduğu, halk bilimi gibi, dirsek temasında bulunduğu diğer bilimlerin etkisi altındadır. İşte türkülerimizin ve oyun havalarımızın, toplu yaşamımızın her renginden, her aşamasından izler taşıması da bu nedenledir.. Karakterinde "dinamizm" bulunan halk müziğimizin, yer yer, zaman zaman gelişmelere ve değişmelere uğraması ise, onun yaşayabilmek, ayakta kalabilmek için toplu yaşama ayak uydurması olarak izah edilebilir.

Kısaca, insanlık bilimlerinin hepsiyle sıkı bir iletişim ve etkileşim içerisinde bulunan halk müziğimizin, bu değişimin özüne ve temposuna ayak uydurması doğal ve biraz da gereklidir. Bu değişimin oluşmasında gelenek ve göreneklerimizin sosyal hayatımıza yansıyan kalıcılığı, halkın gönlünde yer edip sağ duyusunun onayını almasına bağlıdır. Toplumu yöneten kişilerin yasakları bile; şayet halkın yüreğinde kendine yer bulmuş ise, yasağı içeren konu, türkü olup dilden dile söylenmeye ve gönülden gönüle dolaşmaya başlar. Artık o ya bir halaydır, ya bir horondur, ya da bir "yol" veya "kol bastı" vb. havasıdır.

Geçmişten Miras

İşte, Türk Halk Müziğinin şemsiyesi altında kendine yer bulup geleneğimizin içinde de sosyal bir kurum haline gelen zenginliklerimizden biri de kol bastı havalarıdır. Birlikte çalıp söylemenin, toplu eğlenmenin, sazlı-sözlü muhabbetin yasak olduğu dönemlerden, günümüze miras kalan "kol bastı" havasının ne olduğunu anlatmaya kelime anlamından başlamak daha doğru olacaktır.

Kol (bastı) havası aslında üç kelimeden oluşmaktadır. Kol: Teftiş, koruma için devriye gezen asker grubu[1] Muhafaza veya teftiş için gezdirilen asker, jandarma veya polis kıtası.[2] Sözlük karşılıklarını böylece verdikten sonra, şimdi de anlatımına geçelim.

Osmanlılar döneminde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar "yeniçeriler", zaptiye teşkilatının kuruluşundan sonra "zaptiyeler," jandarma teşkilatının kurulmasından sonra da "Jandarmalar" kol gezmeye başlamış-

Doç. Can Etili (Ökten), İTÜ T.M.D.K. Temel Bilimler Bölüm Başkanı'dır.

1 **Meydan Larousse Ansiklopedisi**, Meydan Yayınevi, İstanbul 1975, s. 385.

2 **20. yy. Ansiklopedik Sözlük**, Pars Yayınevi, İstanbul 1971, s. 1601.

lardır. Tanzimattan sonra kol gezmek deyimi, devriye gezmek deyimi ile yer değiştirmiştir. Bundan da şunu anlıyoruz ki; tarihi gelişim süreci içinde kolluk kuvvetlerine, zaptiye, jandarma, devriye gibi isimler verilmiştir.

Ülkenin sosyo-politik yaşamında kullanılan bu sözcüklerin zamanla müzik ve oyun kültürü içinde de yer aldığını görmekteyiz. Kendine göre ciddi kuralları ve müzik dinleme adabı olan sazlı-sözlü, içkili ve oyunlu eğlence geceleri, "kol" veya "devriye" baskısının korkusu altında yapılmakta idi.

"Devriye" veya "kol"un baskın korkusunun eğlence gecesine hakim olmasının nedeni ise, o yıllarda sazlı-sözlü ve içkili eğlencelerin ayıp sayılması ve idare edenler tarafından bütün topluma yasak getirilmesiydi. Ö tür eğlenceler ahlak dışı sayılır, toplumun ahlak normlarına güya ters düştüğü için de, eğlenceler gizli yapılırdı. Oysa: bu tür eğlenceler, milli kültür verileri olan ezgilerimizin doğması, yaşatılması, yaygınlaşması ve günümüze kadar ulaşmasında adeta birer kültür müesseseleri gibi rol oynamışlardır.

Bütün baskı unsurlarına ve yasaklara karşın bu güzel yurt havaları, şükredelim ki günümüze kadar gelebilme imkanını, işte o eğlence geceleri vasıtasıyla bulabilmişlerdir. Hatta diyebiliriz ki, müzikli eğlenceyi yasak eden zihniyete karşı "kol bastı" havalarının, adeta bir tepkiden yaşam bulup, varlıklarını sürdürebilmeleri mümkün olmuştur diyebiliriz.

"Devriyeler Basmadan..."

Toplu eğlencelerin, yörenin sazı-sözü veren hatırlı kimselerin evinde yapılması adetti. Bu eğlence gecelerine herkes çağrılmaz. Çağrılı olanların ise, müziği seven ağzı sıkı, dürüst kimseler olmasına özen gösterilirdi. Böyle gecelerde evin çevresine devriyelerin gezip gezmediğini haber versin diye gözcüler konurdu. Eğlenceye önceleri yörenin sevilen türkülerinin çalınıp söylenmesiyle başlanır. Eserler ağırbaşlı ve kostak bir eda ile seslendirilir.

Eğlencenin en koyu anında görevlendirilen gözcü devriyelerin geldiği haberini içeriye ulaştırıncı müzik hafifler, ışıklar söner, içkilerin sunulduğu kaplar ortadan kalkar. İşte bu esnada kolluk kuvvetlerine atfen kol havaları icra edilmeye başlar. Ve onları ifade eden sözler eserlerde yer almaya başlar. "Kalk gidelim sevdiğim, devriyeler basmadan" gibi. Gözcü kolluk kuvvetlerinin gittiğini haber verince hafiflemiş olan müzik yeniden kuvvetlenmeye başlar. Bu bağlamda müzikteki trafiği şöyle ifade edebiliriz. Önce kuvvetli, sonra zayıf, daha sonra yine kuvvetli.

Aslında bu ezgilere kol bastı havaları denilmekte ise de, zamanla halk arasında belki uzun geldiği için, belki de amacı yeterince ifade edebildiği için –bilinmez– kısaltılarak yalnızca *"KOL HAVASI"* olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bilinmesi gereken husus şudur ki: kol havasıyla kol bastı havası aynı şeydir. Bu parçalara kol havası denilmesini oyun sırasındaki el kol hareketlerine de bağlayanlar vardır. Ama kanımızca bu doğru değildir.

Zira el ve kolun ens- trüman gibi kullanılmadığı hiçbir oyun yoktur. Burada ismin kolluk kuvvetlerine atfen verilmiş olması görüşü, gerçeği tam anlamıyla ifade etmektedir ki, Sadi Yaver Ataman'ın bu görüşüne katılıyoruz.

Kol havaları "sözlü-sözsüz" oynanan ve söylenen ezgilerdir. Ancak kol havalarının oynanması esnasında katılanların uymaları gereken bağlayıcı kuralları yoktur. Aksine "kol bastı" havalarının oyunu bireyseldir ve oyun figürleri serbesttir. Doğaçlamadır. Oynayan kişinin o anda hissettiklerinin müzik eşliğinde hareketlerle ifade edilişidir. Ancak günümüzde bunlara belli kurallar getirilmeye çalışılmaktadır ki, o da şöyle olmaktadır:

Oyunu yöneten kişi genellikle farklı kişilerin farklı hareketlerinden beğendiklerini alıp bir bütün içinde harmanlayarak, kendine göre adeta bir koreografi yapmaktadır. Yani, "ben yaptım oldu" mantığıyla hareket etmektedir. Oysa kol havalarının oyununda böyle bir "kollektif sentez" yoktur. Bu tarz oyunlar kişinin estetik ve artistik anlayışına göre ifade edilen bireysel-serbest oyunlardır. Kısaca *"SOLO"* oyunlardır.

"Kol bastı" havalarının çalınıp-söylenip-oynandığı toplantılarda kadınların da yer alıp oynamaları bizim geleneğimizde yoktur. Ancak Osmanlı döneminde Arap ve Fars kültürlerinin etkisiyle "kadın oynatma" böyle eğlence gecelerinde yer almış ve yerleşmiştir. Bizim geleneğimize yabancı olan bu uygulamadan önce kadınların yerine kadın kılığına girmiş "köçekler" oynatılırdı.

"Kol bastı" havaları küçük genişlikte ve basit melodilerden oluşmuştur. Müstezat düzeninde çalınan "sallama" ve "karşılama" tarzında iki farklı şekli olan havalardır. Farklı tempoda icra edilirler.

Kol havalarında "karşılama" tarzında parçalar olabilir ama her karşılama "kol havası" değildir.[3] Ordu ve yöresinde "fingil çeşitlemesi" olan "Sokak Başı Meyhane" isimli ezgi "fingil" adına rağmen, tıpkı "Metelik" oyun havasında olduğu gibi, "kol bastı" havasıdır. "Kol havaları" daha ziyade bağlama ile icra edilirler. Kostak çalınıp söylenen ağır başlı parçalardır. 2/4 ve 9 zamanlı usullerle ifade edilmektedirler.

3 Vesile Varan, İTÜ TMDK Yüksek Lisans Tez İstanbul 1994, s. 17.

Kaybettiğimiz Değerli Tarihçi

Nicoara Beldiceanu

ZEKİ ARIKAN

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi araştırmalarının günümüzün önde gelen uzmanlarından biri olan Romen kökenli, Fransız uyruklu Nicoara Beldiceanu (1920-1994), 19 Aralık 1994 tarihinde Essone (Fransa)'da yaşama gözlerini yumdu. 25 Şubat 1920'de Bükreş'te doğan Beldiceanu, orta ve lise öğrenimini tamamladıktan sonra Bükreş Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1943). 1945-1946 yılında Bükreş Balkan Araştırmaları Enstitüsü'nde Profesör Y. Papacostea'nın asistanlığını yaptı.

Profesör Papacostea, Beldiceanu'yu Türkoloji araştırmalarında uzmanlaşması için İstanbul'a gönderdi. 1946 yılında İstanbul'a gelen Beldiceanu, o zaman Fındıklı'da bulunan Edebiyat Fakültesi'nde Prof. Ahmet Ateş ve Prof. Tahsin Yazıcı'nın Arapça derslerine devam etti. Bu arada Romanya Büyükelçisi Profesör Moisil'in de kâtipliğini yapıyordu. 1948 yılında Türkiye-Romanya arasındaki diplomatik ilişkiler epeyce gerginleşmiş, Romen hükümeti, Bükreş'teki üç Türk diplomatının geri çekilmesini Ankara'ya önermişti. Bu diplomatlar, sözde Romanya'dan kaçmak isteyen rejim düşmanlarına yardım ediyorlardı. Ankara, sözü edilen üç Türk diplomatını geri çağırmış fakat Romanya'nın İstanbul Başkonsolosu ile basın ataşesini *persona non grata* ilan etmişti. Bu diplomatların Romanya'ya hareketlerini sağlamak üzere İstanbul'a gelen Büyükelçi Prof. Moisil de âni olarak ülkesine çağrıldı. Elçinin son saatlere kadar ülkesine döneceğinden kendisinin dahi haberi yoktu. Bu durumda Moisil, kâtibi Beldiceanu'yu da Romanya'ya götürmeye karar verdi. Gerekli işlemler yapıldı. Fakat diplomatların 6 Ekim akşamı tam Transilvanya vapuruna binecekleri sırada Beldiceanu, Komünizmi tel'in ederek özgürlüğü seçtiğini ilan etti ve ülkesine dönmekten vazgeçti. Beldiceanu böylece Türkiye'ye sığınma isteminde bulundu ve başvurusu kabul edildi. Bu olay, o günlerin bütün İstanbul gazetelerinin ilk sayfalarında ayrıntılı olarak yeralmıştır. Heybeliada'da bir süre sıkıntılı günler geçiren ve yaşamını tez daktilo ederek sağlayan Beldiceanu, 1949 yılında Türkiye'den ayrılarak Fransa'ya gitti. Uzun süre orada da mülteci sıfatıyla bulundu ve 22 Nisan 1963 tarihinde Fransız yurttaşlığına kabul edildi.

Beldiceanu Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes)'na devam etti. Paris ve Münih üniversitelerinde öğrenimini sürdürdü. Bu etkinlikleri sırasında Fransız hükümetinin mültecilere verdiği burstan yararlandı. Almanya'daki çalışmaları da Bavyera hükümetinin bursuyla desteklendi.

Beldiceanu, 1955 yılında Münih Üniversitesi'nde ünlü Türkolog Franz Babinger'in yönetiminde hazırladığı "Der Feldzug Bajezids II. gegen die Moldau und die Schlachten bis zum Frieden von 1486" (II. Bayezid'in Boğdan Seferi ve 1486 Barışına Kadar Olan Savaşları) başlıklı teziyle edebiyat doktoru ünvanını aldı. 1963 yılında da Sorbon'da, yayınlanmamış Osmanlı belgelerine göre XV. yüzyılda Sırbistan, Bosna ve Makedonya'daki gümüş madenleri üzerine Paul Lamerle'in danışmanlığında yaptığı teziyle devlet doktorasını verdi. Osmanlı kurumları ve ekonomisi üzerine yaptığı çalışmalar, kendisinin 1973 yılında yine Sorbon'da devlet doktoru payesiyle onurlandırılmasını sağlamış oldu.

Beldiceanu, bilimsel çalışmalarını

Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS=Bilimsel Araştırma Ulusal Kurumu)'te sürdürdü. Ecole Pratique des Hautes Etudes (Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu)'de de Osmanlı tarihinin kaynaklarıyla ilgili dersler verdi. Fransa, Amerika, Romanya ve Almanya'daki uluslararası bilimsel kuruluşlarda görev aldı. 1969 yılından beri yıllık olarak yayınlanan *Turcica* (Revue d'Etudes Turques)'nın yayın kurulunda yeraldı. Türkiye'de yapılan birçok bilimsel kongreye de katılmıştır.

Nicoara Beldiceanu (Değerli tarihçimizin eşinden sağlanmıştır.)

Prof. Beldiceanu çalışmalarını daha çok klasik dönem Osmanlı kurumlarıyla sosyal ve ekonomik yapısının araştırılması üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu alandaki incelemelerinin çıkış noktasını Paris Ulusal Kitaplığı (Bibliothèque Nationale)'nda bulunan Türkçe el yazmaları oluşturmuştur. Beldiceanu'nun bu yazmalar üzerinde yaptığı çalışmalardan *Les Acdes des Premiers Sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque à Paris* başlığı altında yayınlanan iki önemli kitap gün ışığına çıktı. Yine bu belgelere dayalı olarak yapılan üçüncü bir araştırma bu diziyi tamamlamış oldu. Bunları kısaca belirtelim:

1) *Actes de Mehmed II et de Bayezid II du Ms. fonds turc ancien 39* (Paris - La Haye 1960).

Bu çalışma, daha önce İnalcık ve Anhegger tarafından sözkonusu yazmaya dayalı olarak *Kanunname-i Sultani ber Muceb-i Örf-i Osmani* (Ankara, 1956) başlığıyla yayınlanan, II. Mehmet ve II. Bayezit devirlerine ait yasakname, berat ve fermanların Fransızca çevirilerini kapsamaktadır. Ancak belgelerin yalnız çevirileri verilmekle yetinilmemiş, geniş bir kaynakçaya dayalı açıklamalar, Türkçe deyimleri açıklayan bir sözlük ve dizin bu çalışmada yeralmıştır. İnalcık'ın bu çalışmayla ilgili eleştirisi için bk. *Der İslam*, 43, 1-2 (1967), 139-157. Bu eleştirisinde İnalcık'ın tamamen haklı olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca bk. R. Mantran, *JESHO*, V/3 (1962), 321-322.

2) *Règlements miniers, 1390-1512* (Paris - La Haye 1964). Paris Ulusal Kitaplığı'nda bulunan 35 ve 85 numaralı Türkçe yazmalardaki madencilikle ilgili belgeler üzerine temellendirilen bu çalışma; Osmanlı madenciliği, maden işletmeleri, iltizam sistemi, madenlerin hukuki konumlarıyla ilgili oldukça ayrıntılı bilgileri kapsamaktadır. Ayrıca konuyla ilgili belgelerin Fransızca çevirileri verilmektedir. Sözlük, dizin ve belgelerin tıpkıbasımı bu çalışmayı tamamlamaktadır. Tanıtımı: Speros Vryonis, *Speculum*, XXXIX/4 (1964), 692-695.

3) *Recherche sur la ville ottoman au XVe siècle. Etude et Actes*, Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul, Paris, 1973.

Bu çalışma, Fransa, Almanya ve Türkiye kütüphanelerinde bulunan Osmanlı şehir hayatıyla ilgili ferman suretlerine ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Tapu-Tahrir defterlerindeki verilere dayanmaktadır. Belgelerin çözümlenmesi ve çevirileri yanında giriş bölümünde XV. yüzyıl Osmanlı şehri hakkında ayrıntılı bir araştırma bu çalışmada yeralmaktadır.

Beldiceanu'nun üzerinde durduğu ana konulardan biri de Osmanlı Timar sisteminin araştırılmasıydı. Bu sistemin ana kaynaklarından biri olan *Kitab-ı Kavanin-i Örfiyye-i Osmani*'nin en eski yazma nüshasını Konya'da İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulup yayınlaması (*Code de lois coutumières de Mehmed II* (Wiesbaden, 1967), bilim dünyasında atılmış önemli bir adımdı. Şimdiye kadar doğrudan doğruya Sultan Süleyman'a mal edilen ancak Barkan ve İnalcık'ın oldukça gerilere dönük öğeler içerdiğini kabul ettik-

leri bu kanunnamenin Fatih zamanında düzenlendiği anlaşıldı.

Öte yandan Beldiceanu, Osmanlı Timar sistemiyle Anadolu Selçuklu ve Beylikleri toprak düzeni arasında bir bütünlük, bir devamlılık olduğunu farketmişti. Bu görüşünü doğrulamak için Osmanlılar tarafından tutulmuş olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye'den Müdevver (MM) tasnifinde bulunan en eski Tapu-Tahrir defterlerindeki eskiye dönük şerhleri sistemli bir biçimde taradı ve işledi.

Müteveffanın eşi Madam Irène Beldiceanu-Steinherr'ın da bu alandaki incelemeleri onun çalışmalarına geniş bir destek ve katkı sağladı. Develi, Karahisar, Karaman ve Türkçeye de çevrilmiş olan *Osmanlı Devleti'nde Timar* başlıklı çalışmalarını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bütün bunları pek çok yerel araştırma ve Osmanlı vergi düzeniyle ilgili yayınlar izledi.

Beldiceanu'nun Doğu ve Batı dillerinden başka Balkan dillerine vukufu, Osmanlı öncesi sosyal ve ekonomik yapıdan, vergi düzeninden kaynaklanan ve Türkçeye geçen birtakım deyimlerin açıklanmasında kendisine geniş bir hareket olanağı sağlıyordu. Onun bu alandaki çalışmaları oldukça çetrefilli olan deyimler sorununun çözümüne önemli bir katkıda bulunmuştur. *Revue des Etudes Islamiques*, *Turcica* ve diğer dergilerde çıkan pek çok eleştiri ve tanıtma yazıları da onun bakış açısının ve ilgi alanının genişliğini ortaya koymaktadır. Beldiceanu, Robert Mantran'ın yönetiminde yayınlanan *Histoire de l'Empire ottoman* (Paris, 1989) başlıklı kitabın bir bölümünü kaleme almıştır. Makalelerinden bazıları Variorum Reprints dizisinde *Le monde ottoman des Balkans* (1402-1566), *Institutions, societe, economie* (London, 1976) başlığı altında yeniden yayınlanmıştır. Osmanlı tarihçiliği, çalışkan ve verimli bir üyesini yitirmiş olmanın acısı içindedir. Biz, müteveffanın özgeçmişini ve bilimsel çalışmalarını daha ayrıntılı bir araştırmada ele alacağımızı belirterek, şimdilik okuyucularımıza bu acı haberi duyurmakla yetiniyoruz.

İletişim'den

Sıradan insanın sıradışı bir şehirdeki kimlik arayışının öyküsünü anlatıyor **İstanbul'da Gündelik Hayat**. Şehrin nüfus, cemaatler, tarikat faaliyetleri, mahalleler, esnaf gelenekleri, aile ve eğlence kültürü bağlamında şekillenen Osmanlı dünyası içinde gezinen ve bu imparatorluk merkezinin kuruluşundan Cumhuriyet'e uzanan toplumsal panoramayı yansıtan bu kapsamlı çalışmayı gerçekleştiren Ekrem Işın, sadece sıradan insanın kimlik arayışını değil, bu kimliklerin arka planındaki siyasî ve kültürel süreçleri de ele alıyor. İstanbul hayatını ve geçmiş zamanı bir sohbet malzemesi olmaktan çıkarıp toplumsal tarih anlayışının ilgi alanına sokan önemli bir kitap.

İSTANBUL Dağıtım + Kitabevi: Klodfarer Caddesi İletişim Han No.7, Cağaloğlu 34400 • Tel. (212) 516 22 63-64 • Fax: (212) 516 12 58
ANKARA Dağıtım: Konur Sok. 24/4, Kızılay 06640 • Tel. (312) 425 36 00 / (312) 425 20 71 • Fax: (312) 425 18 15
Kitabevi: Selânik Cad., 72/C, Kızılay 06640 • Tel. (312) 418 59 32
İZMİR Dağıtım + Kitabevi: 853 Sok., 33/B, Konak 35250 • Tel: (232) 483 10 40

Mersin Mebusu Selâhattin Bey (Çolak) ve

"Nasıl Yürümeliyiz?"

AHMET DEMİREL

Birinci Meclis'te Trabzon mebusu olarak yer alan Ali Şükrü Bey'in, kendisinin de üyesi olduğu muhalif İkinci Grup'un görüşlerini kamuoyuna duyurmak üzere 1923 yılının başında 68 sayı yayınladığı *Tan* gazetesinden yaptığımız geniş bir derleme önümüzdeki günlerde İletişim Yayınları'nca yayınlanacak. Hacim sorunu nedeniyle derlememizde, gazetede yayınlanan bütün yazı dizilerine yer vermemiz mümkün olmadı. O derlemede yer bulamayan yazı dizilerinden biri de Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey'in kaleme aldığı 6 bölümlük "Nasıl Yürümeliyiz" başlıklı yazı dizisi. Bu önemli yazı dizisini, daha derlememiz çıkmadan *Tarih ve Toplum*'da yayınlıyoruz.

Dizinin yazarı Salahattin Bey, Birinci Meclis'teki muhalif İkinci Grup'un kurucularından biri. 1882 İstanbul doğumlu ve Harp Akademisi mezunu. Önemli bir askeri kariyeri var. Binbaşı rütbesiyle Çatalca Ordusu Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanı olarak Birinci Çatalca Muharebesi'ne (17-20 Kasım 1912) katılıyor, ama 18 Kasım'da yaralanarak görevinden ayrılmak zorunda kalıyor. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 13 Haziran 1915'te Çanakkale Cephesi'nde yarbay rütbesiyle Güney Grubu Kurmay Başkanı oluyor ve Üçüncü Kirte, Birinci Kerevizdere, Zığındere muharebelerine katılıyor (Haziran-Temmuz 1915). 12-13 Temmuz'daki İkinci Kerevizdere Muharebesi'nde onu Güney Grubu'nda tümen komutanı olarak görüyoruz.

Mersin Mebusu Selâhattin Bey (Çolak)

Daha sonra albay rütbesine yükselen Salahattin Bey Doğu-Kafkas cephesinde de görev alıyor ve 8 Mart 1917'de kurulan Kafkas Ordular Grubu'da, İkinci Kafkas Kolordu Komutanlığına vekaleten atanıyor (5 Temmuz 1917), 10 Ağustos 1917'de de 4. Kolordu Komutanı oluyor. İran Cephesi'nde savaşan 6. Ordu'ya 1 Kasım 1917'de 13. Kolordu Komutanı olarak atanıyor. 13 Haziran 1918'de doğu cephesindeki 3 ve 9. ordularla, Irak'taki 6. Ordu'dan Şark Ordular Grubu kurulunca, Salahattin Bey 6 Temmuz 1918'de, bu grupta, 4. Kolordu Komutanı oluyor. Bu görevde iken 1918 yazında Kuzey Kafkasya-Azerbaycan ve İran içlerine yapılan harekâta katılıyor. Başında olduğu 4. kolordu 30 Temmuz'da İran'da Rumiye'yi işgal ediyor. Sonbahar'da da Hazar Denizi kıyılarına yapılan harekâta katılıyor. Şark Ordular Grubu lağvedilince 4. Kolordu 1918 Eylülü'nde yeniden 6. Ordu emrine veriliyor. 1 Kasım 1918'de de Kolordu Karargahı lağvediliyor.

Daha sonra 3. Kolordu Komutanlığına atanan Salahattin Bey bu görevini Milli Mücadele yıllarında da sürdürüyor. Komutanlığını yaptığı 3. Kolordu 15 Mayıs 1920'de patlak verip 27 Ağustos 1920'ye kadar süren Birinci Yozgat Ayaklanması'nı bastırıyor. Salahattin Bey Birinci Meclis'e Mersin mebusu olarak katılıyor. Meclis tutanakları incelendiğinde

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı oldukça sert bir muhalefet yürüttüğü görülüyor. Örneğin 6 Mart 1922 tarihli bir gizli toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'ten bazı taleplerde bulunması üzerine, Salahattin Bey tepkisini şöyle dile getirmiş:"Yüksek Meclis görüşme ve tartışma makamıdır, onay makamı değildir. Buradan millete emrolunmaz. Millet buradan isteklerini beyan eder. Böyle şeyler görüşme yapılmaksızın geçerse, o zaman Meclis yok demektir. Meclisin şahsına hürmet edilmelidir".

Salahattin Bey 1922 Temmuzu'nda 6 arkadaşıyla birlikte İkinci Grup'u kuruyor. 1923 seçimleriyle birlikte Meclis dışında kalan Salahattin Bey, 1924'te İkinci Grup'tan bazı arkadaşlarıyla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılıyor. Bu parti kapatıldıktan sonra siyasetten uzaklaşıyor. Bununla birlikte, İzmir Suikast girişiminin ardından, 1926'da başka birçok muhalif gibi, o da İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıyor ve beraat ediyor. bir daha siyasete dönmüyor.

Salahattin Bey'in İkinci Grup'un kurucularından Hüseyin Avni U-

Hüseyin Avni Ulaş

laş'ın 17 ve 24 Temmuz 1946'da iki sayı olarak yayınladığı Mesuliyet dergisinde "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup" başlıklı iki bölümlük önemli bir yazısı bulunuyor.

Tan'da 19-28 Ocak 1923 tarihleri arasında yayınlanan ve aşağıda (Yücel Demirel'in yaptığı) çevrimyazısıyla tam metnini verdiğimiz "Nasıl Yürümeliyiz"de, Salahattin Bey, İstiklâl Harbi'nin kazanılmasından sonra izlenmesi gereken yol hakkındaki görüşlerini açıklıyor. Kurucusu olduğu İkinci Grup yazının yayınlandığı günlerde faaliyetini sürdürmekte olduğundan ve yazı dizisi İkinci Grup'un yayın organı Tan'da yayınlanmış olduğundan, bu yazıdaki görüşlerin büyük ölçüde İkinci Grup'u da bağladığı düşünülebilir. Salahattin Bey yazısının birinci bölümünde Türkiye'nin elinde kalan topraklar üzerinde yaşayan kişilerde öncelikle bir vatandaşlık bilincinin oluşturulması gereğine işaret ediyor; ikinci bölümde de kişi hürriyetlerin önemini vurguluyor. Üçüncü bölümde idarenin halkın huzur ve refahına hizmet edecek tarzda yapılanması gerektiği fikri işleniyor. Yazının izleyen bölümlerinde millet egemenliğinin gerçekten sağlanabilmesi için, halkın etkin bir biçimde yönetime katılması gereği üzerinde duruluyor ve bireylerin adalet ve idare karşısında nasıl korunması gerektiğine ilişkin görüşler açıklanıyor.

Not olarak da 24 Ocak 1923'te yayınlanan dördüncü bölümde, cümle bitmeden yazının kesildiğini ve altıncı tefrikanın sonunda söylenenin aksine devam etmediğini belirtelim.

Nasıl Yürümeliyiz?

Mersin Mebusu Salahattin

I

Milliyet muhabbetini uyandırmalı, mevcudiyet-i müstakillemizi esaslandırmalıyız..

İdaremizin şimdiye kadar ruhu; resi idarede bulunanların zihnine, arzusuna göre harekette bulunmak tevehhümlerini mucib-i hususattan kaçmak ve milleti de bu arzu ve vâhime peşinde oyalayıp uyutmak gayesinde idi. Böyle bir idare fertleri muti', fakat cahil ve gayr-i müteşebbis kılar ve buna istinâd eden hükümet de zaaf ve aczden başka bir şey temsil etmezdi. Günün birinde yıkılması pek tabii idi.

Meşrutiyet gelince, mutlakiyete ait olması lazım gelen bu şahsi idarenin ortadan derhal ortadan kalkacağı zan ve arzu edildi. İdare makinasının milletin ihtiyacına menfaatine, temâyülüne göre yeni bir istikamet ve yeni ruh-i hareket alması beklendi...

Hayfâ, ki yeni idareyi ele alanlar bu yeni vaziyetin esâsındaki vüs'ati kavrayabildilerse bile tatbik edemediler ve idare başına getirdikleri ve kullandıkları memurları bu ruhlarda, bu vechelerde yürütemediler. Milleti hoşnut ve müteneffi edemediler. Netice ne oldu? Koca bir imparatorluk içinden ve hatta kökünden yıkıldı..

Anâsır yekdiğerine dargın ve küskün bir halde ayrıldı... Her biri ayrı bir menfaat, ayrı istikbâl, ayrı istinad aradı. Ve aradıkları bu istinad noktaları çok geçmeden ümitlerini ve istikbâllerini tamamen mahvetti...

Şu basit, fakat pür-ibret levhayı gördükten sonra bugün yeni baştan 324'te tekrar eden aynı meseleye geliyor ve aynı mülâhazayı yürütmek istiyoruz. Bugün ve bundan sonra nasıl yürümeliyiz?..

324'te Bosna Hersek'ten Basra'ya Hicaz ve Yemen'e kadar büyük bir imparatorluk vardı, içinde ırk, lisan, din itibarıyla yekdiğerinden ayrı, emel ve menfaat itibarıyla birbirine yabancı duran ve daha doğrusu hariçte noktayı istinad arayan kitleler veya böyle istikâmette muharrik adedleri istisgar olunmayacak zihniyetleri vardı.

Bu kadar büyük bir heyeti umumi bir vatan fikrinde umumi bir camiada top-

layabilmek cümlesi için müşterek olacak duygular, menfaatler, gayeler göstermek kolay, hatta mümkün bir şey değildi. Her şeyden evvel muhtelif kitlelerin hakiki vaziyetini olduğu gibi görmek, anlamak, temayüllerini çok geniş bir zihniyetle muhakeme etmek, müstakbeli çok basiretkârâne görmek, haricin tevsilât ve tahrikatına karşı da emin bir çare bulmak lazımdı..

Frenkler "hükümet etmek istikbâli görmektir" derler.

Biz vatanımıza bihakkın sahip olmak tedbirini o zaman dar ufuklarda gördük; yalnız siyasi gayeleri istihsal ve tatmine çalıştık. Fakat milletin terbiyevi ve iktisadi ihtiyaçlarını tatmin edemedik. Kendilerine ne kadar menfaat verir bir idare kuracağımızı gösteremedik. İdarelerimizi bu esasa göre tanzim ve tahrik edemedik.

Memleketi kuvâ-yı müsellaha ile terhib veya tedibi ve idare-yi memlekette halkı matlûbumuz olan noktaya meylimize tevâfuk eden şekil ve vasıta ile sevk ve tevcihi kolay ve kâfi zan eyledik ve onların ruhuna mülayim ve nef'ine hadim tariki arayamadık. Binaenaleyh isyan gördük. Her halde esas, millete kendini idare hususunda bir ümit ve yeni tarz-ı idareden bir menfaat göstermekti. Bu, sırf şekli ve nazari kaldı...

Muhtelif kıt'a ve iklimlerdeki halkın mizacına, temayülüne ve hasseten menfaatlerine temayüle muvafık hayrhahane bir idare-yi mütebassıra ile zaman kazanmayı ve bu müddette bu kitlelerin ruhuna müşterek bir terbiyeyi ahrârâne ve iktisadiyatına veche vererek huzur ve refah-ı say içinde birbirine kaynatmağı beceremedik... Muhtac-ı tetkik ve tenkit olan nokta budur.

Bugün maalesef büyük ülkeler kaybettik. Fakat kalan bakiye-i vatan ufak olduğu kadar az çok yeknesak ve Türk ve Kürt ırkının teşkil ettiği bir muhittir. Hariçte nokta-i istinad arayacak gayri müslimler azalmış ve başlıcaları bir iki merkezde mütecemmi bulunmuştur. Binaenaleyh bu kitleyi idarede sabıkına nisbetle büyük kolaylıklar vardır.

Bugün halka karşı en birinci vazifemiz nedir, ve ne olmalıdır?

Evvela ruhunu yükseltmeli, benliğini duyurmalıyız. Bütün maddi ve manevi kudretlerimiz onun idrakinden ve hissiyatından mütevellid kuvvetlere istinad eylemelidir. Binaenaleyh evvel-beevvel kalblerde birliği, "milliyet muhabbeti" vatan aşkını kuvvetle uyandırmalıyız...

Milletlerin okur yazar gençlerini bir zaman Balkan harb-i meş'umundan evvel ezen o muzır ve müteaffin reybiliği, "sen de sen, ben de ben, ne rab, ne ibad!" diyen o müthiş lakaydî ve infiradı kökünden silmeliyiz. Toprağına muhabbeti, milletine hidmeti, mukaddesatına riayeti olmayanın hiç bir kimseye hayrı olmayacağı çok iyi bilinmelidir. Ecdad hatıratı, tarih alakaları, ictimai a'dât ve ananeler tekerrür ettirilmeli, mekteplerde, köylerde, şehirlerde, musahabelerde uyandırılmalı gurur-ı milli canlandırılmalı... Müşterek duygu, müşterek say, müşterek ihtiyâç böylece temellendirilmelidir.

Şairlerimiz ruh-ı milliyeti, mürebbi ve hatiblerimiz vatan ve vazife aşkını terennüm etmeli, bu sedalar bu kalblerden kuvvetle aşkla yükselmelidir. İdare memurlarımız ruhta, emelde, menfaatta camia-yı milliyeyi müşterek kılmaya bittedric harsen, lisanen, içtimaen yekvücud etmeğe nasb-i nazar etmelidir. İşte ilim ve felsefe, idare rehberlerinin her sınıf münevver ve mütefekkirlerin ve bu memleketin gençliği bütün kuvvetini sevk etmeleri lazım gelen saha ve gayeler!..

Bu kadar azim mesaib ve zayiattan sonra çabuk dirilmek ve aziz yurtlarımıza tamamen sahip kalmak için bundan yüksek ve mübrem vazifelerimiz yoktur!..

"Kahraman bir Türk ve Kürt milleti ve aziz ve umumi bir Türkiye vatanı vardır.

Her köşesi bir şehit yatağı, her ocağı bir kerem bucağıdır.

Bu topraklarda yaşayanlar geçmişte olduğu gibi bugün de, yarın da kardeştirler. Beraber yaşamışlar ve beraber yaşayacaklardır. İdarelerini dilekleri vechile dirlikleri yolunda kendileri göreceklerdir.

Yad illerde kalan dil, din soy kardeşlerimiz gönüllerimizdedir. Kendi idarelerine, dirliklerine kendilerinin sahip olmasından başka dileğimiz yoktur. Kendi evimiz ve yurdumuzun işlerine de evladlarımızdan başkasının müdahalesini istemeyiz..."

İşte sulh ve say misak-ı millisinin fikrimce birinci maddesi budur. Bunu her meslek ehline göre tanzim ve tekini erbabına tevdi ile ikinci makaleye geçiyorum. (Sayı 1, 19 Ocak 1923).

II

Fikr-i hürriyet ve istiklâli ferdlerde, cemiyetlerde teyid ve tekrim etmeliyiz.

Mutlakiyet idaresini memleketimizde son veren ihtiyaç ne idi?

Hür düşünmek, hür söylemek, hür yaşamak, sa'yından bizzat müstefid ve mütena'im olmak mukaddesatın çiğnetmemek hasılı bir kelime ile esir yaşamamak ihtiyacı idi. Halk; birisinin sürüsü gibi şunun bunun gayeleri yolunda sürünerek ölmek, toprağında yabancılar idaresinde zelil ve muhakkar kalmak istemiyordu; gurur-ı mevcudiyetini tanıyor ve hür yaşamak hakkını istiyordu.

Din, dil, soy farkları mevcut olan koca bir muhitte muhtelif ve hatta birbirlerine zıd efkârın birbirine hürmeti hürriyetten başka ne temin edebilir? Bir cumhuriyet, bir mutlakiyet, bir meşrutiyet taraftarı kanaatlerini serbestçe müdafaaya hürriyetten başka ne ile imkan bulabilirdi.

Bir vatandaş mefkuresini kimseye taarruz etmemek şartıyla müdafaadan istibdaddan başka ne ile mahrum edilebilirdi.

Vatan üzerinde yaşayan insanların malikâne-i maneviyesidir. Ve bütün muhtelif fikir ve akidedeki insanlar vatanlarını ve idarelerini ancak (kavânin dairesinde) malik oldukları hürriyetle sevebilirler.

Hürriyet olmazsa vatan muhabbeti olmaz ve vatanı seven her ferd, serbest mütenaim olmak için vatanında hürriyetin muhâfız ve müdâfai olmazaruriyetindedir iyi bir vatanperver iyi bir hürriyetperverdir ve hürriyetsiz vatan kasvetzâr bir beyâbândır.

Binaenaleyh mesut bir vatan yaşatmak için efradında fikr-i hürriyeti sonderecede teali ettirmek, teşebbüs ve istiklâl-i şahsi ruhunu ileri götürmek farzdır. Alemde ferdlerin kudret ve kuvveti hürriyetlerini duydukları derecededir.

Milletlerin kudret-i maddiyeleri ise kudret-i ferdiye ve ictimaiyeleriyle geçilir. Binaenaleyh hürriyeti talim ve

Selâhattin Köseoğlu

tekrim etmek vecibesini unutmamak iktiza eder.

Malumdur ki 324 meşrutiyeti, dahilde merkeziyet tazyikinin idamesi ve haricden gelen tehlikelerin tezayüd-i şiddetiyle on senede bir intihar ve in-'idâm vaziyetinde kaldı.

Biz ise meşrutiyeti mutlakiyete karşı devâ-yı kâfi zannetmiş, kanun-i esasi i'lânı ile memlekette refâh-ı dâhiliyenin teessüs edeceğini ummuştuk... Halbuki memleketi bir çok yerlerde uzun müddetler idâre-yi örfiyelerle idâre ettik...

Acaba muvaffak olamamanın sebebi nedir? Bazılarının düşündüğü gibi kabahat idâre-yi meşrutiyede mi? Bizlerde mi?

Yoksa memlekette sükun ve saâdeti ve refâh ve terakkiyi hükümet şeklindeki tebeddüller mi temin edecek?

Hayır, hayır! İdarelerin millete mucib-i hayr olmaması esbâbı, bizim ruhi hürriyeti idrâk edememizden, hürriyeti yalnız telaffuz fakat hakikatte istibdât, tegallüb-i şahsîyi idâme etmemizden memlekette müstebid ve merkeziyetçi idârenin ferdin kanunlarda muharrer hakkında daima galib ve nâfiz tutulmasından hulâsa hakimiyetin millete, kanuna değil bazen bir şahsa, bazen bir zümreye intikâl ve inhisârından ibâret bulunmuştur. Hak ve hakikat şudur ki, millet bu kuvveti ve idâreyi bir ihtilâl ile kendi başına ve kendi eline almamıştı...

335 de milletin dâhilen ve hâricen duçâr olduğu tazyikat karşısında intibâh ve kıyâmı; vatanı tahlis ile hürriyet-i siyasiye ve idâriyeyi istihsâl emrinde bir kıyâm-ı millidir.

Meclis-i milliye, sadâ-yı hâkimiyet millete İstanbul'da vurulmak isteyen darbenin aks-i tesiri bir ay içinde Anadolu'da bir meclis-i fevkaladeyi vücuda getirdi...

Umulmaz vesâitle, umulmaz kuvvette düşmanlara avn-i ilahi, sebât ve gayret-i milli ile galebe çalındı. Ve millet bütün bu havârıkı istiklâl ve namus-ı millisi yolunda bizzat ve bilidrak ifa etti. Düşmanlarımızın bu tasallut-ı akuranesi milletimizin rüşd-i manevisine güzel bir vesiley-i tecelli oldu..

Anadolu inkılâbının ruh ve mâhiyeti milletin idâreye hâkimiyeti, mukadderâtını bizzat temşiyeti, fikr-i millinin tecellisidir.

Bu tecelliyat-ı milliyeyi daima hâl-i intibahda tutmak, hâkimiyet-i milliyeyi nâzari bir gaye değil bir kudret olarak idâre-yi devlette tecelli ettirmek bekayı mevcudiyet-i milliyemiz için en sağlam bir esâstır.

Millet hakayık ve vekayii hüsn-i takib edebilmelidir. Bunun için serbest bir surette tenvir olunmalı ve anladığını serbest söyleyebilmeli, sorabilmeli, serbest münakaşa-yı fikriyede bulunmalı. Hasılı mana-yı tamıyla hür ve hakperver bir ruhta yetiştirilmelidir. Millet hakimiyetinin esas olduğu bir idarenin şart-ı gayr-ı müfârıkı bunlardır. Aksi halde kudret-i hakimiyet-i milliye bir hayal ve efsanedir.

Evet!.. Memlekette ihya ve idame edeceğimiz en büyük şey, esirler sürüsü yetiştirmek ve tebdil-i eşkâl ve zevâhir ile uğraşmak değil felah-ı millete ber'ât-ı istihsal olacak eğilmez alınlar, bükülmez beller, hak söylemekten çekinmez diller vücudlandırtan bu necib milletimizin yüzlerce seneler zaruret-i idare altında ifsad edilen hürriyet-i fıtriyesini, kâbiliyet civanmerdanesini bütün vüs'atiyle inkişâf ettirmek bu milletin mevcudiyetine edilecek en büyük hidmettir.

Bir memlekette her türlü dârülulûmler, dârüssanayiler yapılır. Fakat fikr-i hürriyet, istiklâl-i şahsi ruhu yer etmedikçe metin insanlar yetişmez millet kâh tegallübün, kâh bir zümre-i müstebidenin elinde sürüklenir ve her iki tarz idare intihar ve sükuttan başka âkıbet vermez.

Ancak fikr-i hürriyet ve istiklâl-i şahsidir ki hayatta merkez-i istinâdını nefsinde bulur ve ondan haber bekler fertler yetiştirir.

Ve böyle insanlardan teşekkül eden cemiyetler yıkılmaz.

Fikr-i hürriyettir ki cemiyâtın muayyen şekillerine, programlarına, şahıslarına körükörüne teslim-i mukadderât ettirmez. Hissiyâta tabi temenniyata meclub, mücerredata esir ve meftun bıraktırılmaz, odur ki hadisât ve vekayii fikr-i idrâki karşısında evvela tahlil ba'dehu takip eder. Vekayiin mâhiyeti, zamanın ihtiyacını ölçer yürür.

Milletimizi benliğine, istiklâl-i hakikisine yürüten bu ilahi meş'ali bütün kuvvet ve imanımızla ikâd ve işâ'le çalışmalıyız.

Millete hizmetin, ancak ve ancak hakimiyet-i milliye ve kanuniyeye hürmette olduğunu bilmeliyiz. Meclislerde, matbu'âtta, idarelerde hasılı vatanın her bucağında hürriyet-i ferdiyye ve ictimaiyeyi, emniyet-i milliyeyi her tehlikeden vikayeye bütün mevcudiyetimizle müştereken çalışmalıyız.

Şahsiyet-i maneviye-yi millete, idare-yi devlete bütün efrad-ı milletin menâfi-i âmme namına olan bu tesânüd ve muâveneti yıkılmaz bir hükümet ve mesut bir millet meydana çıkaracak bir zamanlar abide-yi esnam mahiyetine düşmüş zayıf ruhlar yerine evvela düşünüp sonra inanan, kanunlarına bütün kuvvetiyle yapışan ve idarede eşhas-ı faniyyeyi değil ensal-i haliyye ve atiyyeyi düşünen bir milleti metine tulû' edecektir.

Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet

Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

Senindir devr-i devlet hükmünü dünyaya infaz et.

Hudâ ikbalini hıfz eylesün her türlü afetten

(Merhum Namık Kemal) (Sayı 3, 22 Ocak 1923).

III

İdareyi halkın mahsul-i sayına hâkim değil huzuruna ve refâhına hâdim kılmalıyız.

Geçen iki makalemde kuvvetli bir

devlet teşkili için milliyet ve hürriyet umdelerinin milletin ruhuna aşılanması, terbiyede, idarede, iktisatta bu esasların takibi ile vahdet-i milliyenin ve istiklâl-i ferdinin fiiliyâtta temini lüzumunu irae eylemiştim.

Bir suret-i umumiyede halk, hükümet denilen kuvâ-yı icraiye mümessillerinden üç şey bekliyor.

A. umum için seyyanen maddi ve manevi emniyet

B. İktisadi sahada suhulet ve intizâm.

C. Terbiyede vahdet

Bu üç lâzıme temin etmeyen bir hükümette hakk-ı beka bulunmayacağı tabiidir. Acaba idare makinası bu gayelere doğru hangi yollardan yürümelidir? İşte milletin idarede hâkimiyeti usul ve esasına istinaden bu sualleri tahliye ve ihtiyaçlarımızı tebyine ve hepsinden evvel de kanunların mâhiyet ve muhteremiyeti usulüne dair gayelerimizi ifade ve tesbite çalışacağız.

Beşeriyetin tarihi gözden geçirilirse başlıca iki sınıf göze çarpar.

İdare edenler, idare olunanlar:

Tekmil tahvilat-ı ictimaiye-yi siyasiyenin esbab-ı mucibesi, bu iki sınıf arasındaki münâsebâtın suret-i cereyan ve ifadesidir.

Alemde aileleri, cemâatleri, kavimleri milletleri bir araya getirmeye sâik esaslar, maddi ve manevi menfaatler yani müşterek temayüller ve ihtiyaçlardır. Camianın mesâi ve menafiine, hayatına rehber ve nâzım olan bu esâsât-ı müştereke "kanun" namıyla takarrür eder; muhafazasına dikkat edildikçe cemiyetin rabıtası sarsılmaz; herhangi bir mütegallib nüfuzu veya âcizler ve bikaydlar gafleti ile kıymetten düşürülünce mebnasında teessür, iftırâk başlar, inhidâmlar inkılâblar olur.

Tarihen ve tecrübeten sabittir ki idarelerin ve kavimlerin inhitât ve inkırâzı hâkimiyet-i kanuniyenin çiğnenmesinden menafi ve revâbıt-i milliyede muvazenenin bir kısmının lehine diğerlerinin aleyhine yürümesindendir. Hâkimiyet-i kanuniyeyi çiğneten yalnız ve yalnız seciye zaafıdır .

İşte beni beşerdeki tahakküm-i şahsi ve nef'-i temâyülâtının önüne geçerek idarelerde istikrâr ve emniyet cemaatlerde huzur ve saâdet temin etmek isteyen beşerin münevver rehberleri her şeyden evvel ferd ve camia haklarını tesbit etmişler ve efkârda, âmâlda, ictihatta ve neşr ve tebliğde hürriyet ve mücahedeyi ilan ederek bununla milleti tatbikâtta murâkabe ve münakaşaya sevk etmişlerdir. Dünyanın her tarafında ihtirâsât ve tegallübü yıkarak teessüs eden meşruti idareler, milletlerin hakkına bizzat hâkim ve sâhip olması lüzum ve zihniyetinin artık bir mütearife olduğunu gösteriyor.

Binaenaleyh memleketimizde de bina-yı ictimaimizi temine hâdim olacak esasatı bu noktadan yani şahsi tegallüblere zümre tahakkümlerine bahş-i imkan etmemek ve ammenin hukuk ve menafiini tesis ve himaye edecek olan kanunların hâkimiyetini tamamıyla muta ve hakim kılmak, hâric ez kanun her nevi selâhiyat ve imtiyâzâtı ve teşkilâtı kaldırmak ve kanunun masuniyet ve muhteremiyetini teyid ederek milletin revâbet-i ictimaiyesini tahkim eylemek, hulasa bir şahsı veya eşhası maneviyyeyi değil şahsiyet-i milliyeyi menafi-i hususiyye ve zümreviyyeyi değil menafi-i umumiyeyi idame ve ihya etmek nokta-yi nazarlarından tetkik ve tahlil edeceğiz.

Malumdur ki, milletler emvac-ı hâdisât içinde yuvarlanan gemiler gibidir.

Pusulasız derya-yı meçhuliyet-i şuuna atılanlar nasıl hedef-i hareketten uzakta bocalanıp kalır ve her yeni havaya göre bir istikamet almak zaruretinde bulunur. Ve hâdisât-ı atiyye hakkında keşif ve tahmine hâdim nukat-ı malumeden mahrum olursa, devlet gemisine belli başlı bir istikamet verilmez ve nereye, nereden, hangi emin vesâit ve âlât ile gidileceği tahkik ve tayin olunarak temin edilmezse o kadar kıymetli olan hayat ve mukkadderât-ı millet tamamen tehlike-i zulmâta atılmış bulunur.

Acaba Türkiye dahili idaresinde hangi noktalara doğru gitmeli, hangi yollarla gitmeli ve ne gibi vesâit-i teminiyeyi rehber-i ittihâz eylemelidir?

Dahili idaremizin esası nedir?

Bir şahsın, bir zümrenin, bir sınıfın hakimiyeti mi? Halkın hakimiyeti mi?

Teşkilat-ı esasiye kanununun birinci maddesi buna cevap veriyor.

"Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare esası halkın mukadderâtını bizzat ve bilfiil icra etmesi esasına istinad eder."

Şu halde halk ne ister ve ne istiyor?

Bu bâbda içtihadlarda tehâlüfler olabilir. Fakat suret-i umumiyede fikr ve kanaatimce halk evvelâ her şeyden evvel siyâset değil hayat-ı hususiyye ve umumiyesinde maddi ve manevi emniyet ve refah istiyor.

Saniyen selâhiyetsiz, yekdiğerine müteselsilen tabi, âtıl ve şeklen mesul hakikatte gayr-i mesul kendisine karşı hâkim ve mütehakkim bir idare değil, verdiği parasından kendisine menfaat getiren, işlerini derhal hal ve tesviye eyleyen, memlekette inzibât ve intizâm yaşatan, selâhiyetli ve mesuliyetli kendine hâdim müteşebbis bir idare istiyor. Salisen halk, hükümetlerin takınmak istediği ünvanlardan o derece mühim bir şey anlamıyor, daha ziyade milliyetinin ve mukaddesâtının duygusunu ve şiârını unutup mahv ve yabancılar elinde esir ve zelil olmamayı, tarih ve milli anenatına alakalarını tamamen silip mukaddes benliğini kaybetmemeyi arıyor.

Bu üç belli başlı nokta:

1- Hükümetin vazife ve hizmetine

2- Hükümetin idare esasatına ve vesail-i idariyesine (eşhas-ı idare)

3- Milletin müessesat ve zihniyet-i ictimaiyesine taaluk ediyor.

Her birini aid nukat nazri ayrı ayrı makalelerle tahlile ve ne gibi bir istikâmet ittihâzı icâb edeceği netâyic-i mantikiyesine göre istihrâc ve irâeye çalışacağız. (Sayı 4, 23 Ocak 1923).

IV

İdare esâslarından: Ferdlerin adâlete karşı emniyeti

Malumdur ki hükümet denilen idarenin kıvam-ı bekâsı efrâd iledir. Hakk-ı efrad, hakk-ı hükümete esasdır. Bir memlekette hükümetin hukuku kadar ve belki ondan fazla ferd haklarını masun ve muhterem tutmak camianın kuvvetini müstelzim ve mucib bir hikmet-i evveliye ve asliyyedir.

Gerçi kanun-ı esasimizde emniyet-i mal ve can, mahfuziyet-i ırz ve namus, masuniyet-i mesakin, hakk-ı ictimaa, hakk-ı neşriyât, hakk-ı iştikâ ve usul-ü idaresinde serbesti-i edyan ve mezâhib muhterem ve mahfuz tanınmıştır. Fakat fiiliyatta bu haklara vâki olacak tedâhül ve tecâvüze karşı adalet-i milliyenin mebuslarından başka bir şey olmayan müddeiumumiler ne merte-

Ali Şükrü Bey

bede kudret-i fiiliye-yi kanuniyye ile mücehhez tutuluyorlar? Halk, jandarmadan veya her nevi vesâit-i saire-i hükümetten görebileceği hâric ez selahiyet-i tecavüz ve taarruza karşı nerelerde ne suretle ve ne kadar zamanda ihkâk-ı hak edebilmektedir?

Memlekette emniyeti bihakkın tesis için mahkemelerin istiklâl-i mutlakı şarttır. Hakk-ı ferde vâki olacak tecavüzlerin merci-i halli birleştirilmeli. Adalet mana-yı tamamıyla seri, nâfız ve kati' olmalıdır. Memurların tecrimini mecâlis-i idare tahkikâtına ve zabıta ve zabitânın halka aid muamelâtını mesleki mehâkimin tahkikâtına taalluk eden usuller zavallı halkın hukukunu çenkâl-i nisyana asmak ve memlekette biri esir diğeri hâkim iki tabaka ihdâs etmekten başka nedir.

Milletin hakimiyeti esasına müstenid bir idarede de idare memurlarının halktan ayrı mahkemelere sevkinde manâ ve mâhiyet nedir?

Binaenaleyh her şeyden evvel, en büyükten en küçüğüne kadar bütün efrad-ı millete hidemât ve hukuk-u umumiyeye dahilinde merci-i şâmil olacak bir cins muhakeme-i âdile irâesi, saniyen duçar tecavüz olacak herhangi bir ferd-i milletin bizzat veya bilvasıta müddeiumumilere müracaat veya ihbarına karşı hukuk-ı umumiye namına tatbikat-ı müessire ifasını için müddeiumumilerin selâhiyet-i şamile ile techizleri ve teftiş edilmeleri.

Salisen selâhiyet-i kanuniye haricinde haps ve tevkif-i eşhasa mütecasir olanlar hakkında ahkâm-ı şedide-i cezaiye vaz'ı ve tatbiki.

Rabian hükkâmın azl ve nasb ve tebdilleri hakkında mevcud kanunun mahiyet-i katiyyesinin irae ve tatbiki hususuna ehemmiyet verilmesi, ve hükkâmın emr-i maişetlerinin tesirât-ı mütenevviadan âzâde bulundurulabilecek bir dereceye isâli ile halka ve hâkimlere emniyet-i kanuniye ilkâsı elzemdir. Bunlar temin edilmedikçe hakimiyete esâs olan kanun ve adalet bir hayâlden ibaret kalır. Ve şimdiye kadar memleketimizde bir türlü ref' olunamayan emniyetsizlik ve hoşnutsuzluklar devam edip.... (Sayı 5, 24 Ocak 1923).

V

Ferdlerin İdareye Karşı Emniyeti

Geçen makalede ferdlerin adalete karşı emniyetini tarz-ı tahkiminden bahsetmiştim. Bugün de halkımızın hükümetle olan idari münâsebât ve muamelâtında vücuda getirilmesi muktezi tebeddüllerden, yani idareye karşı emniyetini ve muhabbetini istilzam ve tevlid edecek olan tarik-i ıslâhattan mücmelen bahsedeceğim.

İdareye ait ıslahat üç noktada temerküz eder.

A-Esasta

B-Usulde

C-Vesaitte

A. İdarenin esasına ait ıslahat, milletin hayat-ı hususiyesinde hakimiyetini temin eden vilayet ve nahiye kanunlarıyla hallolunacaktır. Bu kanunlar, bir an evvel çıkarılmalıdır.

Milletin bunca kan ve can sarfıyla nail olduğu istiklâl-i millinin umdesi istiklâl-i idaridir. Halkın refahına doğrudan doğruya taalluk eden kısmı bu cihettedir. Yoksa yalnız siyasi bir şekl-i istiklal, milletin hakiki emniyetini, hakiki kudretini hiçbir zaman kâmil ve müntic olamayacaktır.

Binaenaleyh mücahede-i istiklal emrinde nasıl büyük bir aşk ve iman ile sebat ettik ve çalıştıksa bilhassa bu idari kanunlarla millete idareye hakk-ı iştirakini, mahalli salahiyetinin derecesini, ne gibi umurun mahallerinde katiyen rüyet olunacağını tayin eylemeli ve binnetice mesalih-i âdiye ve daimesinde her günâ kuyûd ve suubetten kurtarılmak temin etmeliyiz.

Bir nahiye kanunun mülkün her tarafında tatbik birçok vesait ve istihzarata, zaman muhtaç olduğu bedihidir. Fakat vilayet şuralarının bissuhule teşkilini mani ortada hiçbir sebeb-i ciddi yoktur, ve memleketimizde lehülhamd vilayet meclislerinde mesalih-i umumiyeyi rüyete muktedir olacak zevat mahallerinden bulunabilecektir. Binaenaleyh memurîn-i mevcûde-i hâzıranın muavenetine derhal tatbikata geçilmesine mani yoktur.

Bu meclis-i milli, yegâne istinadgâhı olan âmâl ve irade-i milliyeye idare umurunda en güzel bir vasıta-i tecelli olacak ve halkı tarik-i hakimiyetinde terbiye ve terakkiye götürecek vilayet şuralarını teşkil etmeden, teşekkülünü görmeden mümkünse hiçbir yere dağılmamalıdır. Bu inkılâb-ı azîm, milletimizin hayat-ı idareiyesinde itikadımca en nâfi, en asri, en kavi bir vasıta-i terakki olacaktır.

Akvamı sevkeden siyaset değil, hayat-ı hususiyedir. Mülkü tanzim ve ihya eden vesait-i siyasiye ve kanuniye değil, kuvâ-yı mahalliyenin inkişaf mesaisidir. Ancak bu suretledir ki kuvâ-yı umumiye-i millet, memur cemaati elinden çıkarak halkın bir kısmının iştirakiyle yürüyecek, maiyetini kuvâ-yı umumiyeye temellükte arayan, rekabet-i mevkiiyeye müstead, bir memur makinesi yerine refah-ı mahalli ile alakadar halk, mesai-i umumiyesini tedvire yetişecektir.

İdarenin esasına ait ıslahat meyanında şayan-ı arz diğer bir noktada nüfus-i mevcûdenin hasıla-i mesaisine nisbetle pek masraflı ve ağır olan teşkilat-ı hâzıradır.

Memleketimizde say, makine ve kuvve-i muhrike ile derhal yükseltilemedikçe bütün hasılat-ı hakikiye-i iktisadiyeyi yiyip bitiren ve umrana para bırakmayan bilumum teşkilatın "mülki ve askeri" velev muvakkat mümkün bir hadde tadil ve tenkisi fikrimce gayr-i kabil-i ictinab bir zarurettir.

B. Usul-i muameledeki ıslahata gelince, muhakkaktır ki tarz-ı muamele yeni zihniyetlere, milletin azami suhulete mazhariyeti lazimesine göre ıslah edilmelidir.

İdare-i hâzıranın en büyük mahzuru salahiyetsizlik ve inzibatsızlık noktala-

rında toplanır, daima birbirinden emir almaya muhtaç ve adem-i salahiyet üzerine müstenid bir tevzi'-i kuvâ esası dairesinde bu makine binnetice yazıcı, yorucu, bıktırıcıdır. İstidaya, pul, eşkâle merbuttur. Halkı vasıtalarla kabul eder.

Tedahül makamat hasebiyle işler sürüncede kalır ve ihkak-ı hak fiilen takip olunamayacak şekillerde bağlanır. Gerçi res-i idarede bir takım zevat bulunur, işleri anlarlar, fakat halledemezler.

Şüphesiz nevahi ve vilâyât kanunları bu salahiyetlerin mahalli kısmını halledecektir. Fakat bunların her taraftan tatbikine kadar emr-i idarede mümkinülicrâ ıslahat derhal yapılmalıdır.

Bir merkezin muhtelif devairi arasındaki beyhude havalelerin, bir makamdan alınan beyhude muciblerin hedefi, devair-i masalih-i mütedahilesinin şifahi müzakerelerle ve divanlarda halli, keza devair muamelatından müşteki olanların aynı divanlarda müracaatları hal ve tesviyesi, müracaatın ve usul-i iştikânın basitleştirilmesi, idare kuyûdunda baştan başa intizam ve inzibat temini mümkinülicrâ ve lazım gibi görünen şeylerdendir.

C. Vesaitteki ıslahat, ruh-ı ıslahattır.

Şüphesizdir ki kanunlar, kaideler birer yazıdır. Evvelbeevvel bunları tatbik edecek insanlar seciyeleri, ruhları, kabiliyetleri ne kadar muhiti anlamaya ve hakperest yürümeye müsait bir hale getirilmiş veya gelmiş ise idare o kadar yüksek, o kadar hakgûdur.

Binaenaleyh herşeyden evvel idare makinasını ellerine teslim edeceğimiz zevatın kabiliyet ve kıymetine atf-ı ehemmiyet eylemek, ona göre bahş-ı salahiyet eylemek, azil ve nasbları ve tebdilleri ve maişetleriyle âtileri hakkında bir intizam-ı mesleki ve kanuni vücuda getirmek lazımdır. Maalesef asırlarca bir hayat-ı idare geçiren memleketimizde sınıf-ı memurîn namına vâcibülittibâ' müeyyed esaslar ortada görülmekte, muamelâta hakim olan şeyin takdir-i hususiden, keyf ve iltimasdan ibaret olabilmesi pek mümkün görülmektedir.

Bu tarzda idare hayatına rabt-ı mukarrerât etmek elim ve memurîn-i idareden bir şey beklemek daha elimdir... Bugünkü hayat-ı idare, adeta merkezin kuvve-i idareyesi, kuvve-i gayr-i müfidesi elinde cansız bir alettir. Ne kâfi hakk-ı müdafaası, ne hakk-ı bekası vardır. Bu hususta mevcut usullerden daha müstahsen yollar bulmak vâcibdir ve ehillerine müteretttibdir.

İkincisi zabıtanın ıslahıdır. Bu sınıfın esaslı bir tensik ve tasfiye görmesi, teşkilâtını tevsi değil mekteplerini tezyid ederek tekmil efradının iyi bir terbiyeye mazhariyeti, bilhassa küçük zabitanın ve efradının maaş ve muhassesatlarının tezyidi, zabıta âmirlerinin idareye geçebilmesine temin edecek vechile malumat ve terbiye-i idariyenin mekteplerine ve nizamlarına idhali ile rüesâ-yı memurîn-i mülkiye emrine tevdii, elhasıl jandarma sınıfının hukuk-ı ahaliyi tecavüzden masun tutacak bir kuvvet halinde bulundurulması ve kuvve-i müslehanın halkla temasının azalması esas ittihaz olunarak devair-i devlete ait hedemât ve vezaifin bu devaire merbut memurîn-i icraiye ile temini şayan-ı kayd u nazardır.

Tamamen ihtisasa taalluk eden bu bahislerin emr-i tesis ve tatbikinde kati bir plan kurmak ve onu bütün katiyetiyle tatbik edebilmek ve bu hususta dünyanın neresinde olursa olsun ihtisas ve iktidar ehillerinin tecrübe ve müşahadelerinden istifade etmek vâcibedir zannederim.

Herbiri ayrı ayrı birer bahse zemin bu nukatı burada keserek milletin emniyet-i içtimaiye ve siyasiye ihtiyacına geçiyorum. (Sayı 6, 25 Ocak 1923).

VI

Fertlerin Devletlere Karşı Emniyeti

Bir idare teşkil eden insanların, kendileri ile idare arasında teşkilat-ı esasiyelerini mübeyyin bir hüccet-i emanet yazarlar ki uzviyet-i devleti tesis ve takrir eden bu kanun-ı esasidir.

Milletin hayat-ı müşterekesini idareye hadim olacak bu esasat, milletin ruhundan, zihniyetten, hayat-ı içtimaiyesinin icâbâtından doğan ahkâmı ihtiva etmeli, yabancı ve suni istikametlerden müberrâ kalmalıdır ki payidar olabilsin.

Makinesi uygunsuz, tarz-ı inşası muvazenesiz bir gemi ile seyr ü sefer nasıl emniyetli olmazsa bir milletin hakiki temayülât ve ihtiyacatını ve mutekidâtını, ahval-i içtimaiye ve siyasiyesini nazar-ı dikkate almayan kanun-ı esasiler mevcudiyet için o nisbette hakiki tehlike olur. Tıpkı vücuda uymuş bir elbise nasıl insan yürürken kusurlarını gösterirse kanun-ı esasis şerita-i içtimaiyesine uymayan memleketin siyasi hayatı, içtimai hüviyet mümessil-i sadıkı olmaz. Kavânîni haka uymaz. İdaresi keyfi olur. Ahlakı fesada yürür.

Memleketlerde asıl olan idare değ halktır. Ve halkın ahval-i içtimaiye ve ruhiyesi idare-i devletin mebanisi o ması tabiidir. Bu nokta-i nazardandır ki milletlerin kanun-ı esasileri o memleketteki vatandaşların vahdetini telife kadir bir mevlûd-i içtimai olmalıdır, milletlerin gerek mazisi, gerek hayat ve ananât-ı milliyeleriyle kabil-i tevfik olmayan nazariyat-ı siyasiye ve kavânîn kerhen ve cebren tatbik edilmek istense bile milletlerin itamadsızlıkla uzun müddet idare olunamayacağın ve içtimai ve siyasi buhranların baş göstereceği tarihen, tecrübeten, ilmen sabittir.

İşte emniyet-i siyasiye, milletleri bu kavânîn-i esasiyelerinin istikrarına ve hasbelicab tekâmül ve ıslahının icâbât-ı hakikiye-i içtimaiyeye müstenid bulunmasına müteallik olan emniyet meselesidir.

93 Kanun-ı Esasimiz merhum Saic Halim Paşa hazretlerinin ifade-i belîgaları vechile hükümdarın istibdâdına ve nüfûzuna bir kuvve-i mütekabile temni için münevveran memurînin bir tedbiri idi. Hükümdarın istibdadına karş zahirde millete izafa ve isnad edile hukuki hakikatte bilvekâle memurîn kullanacak idi. Netice ne oldu? Ne hükümdar, ne millet vazifesini bildi ve müceddidler yalnız bırakılıp öldürtüldü. Ve en sıkı bir istibdad otuz sene memleketin seciyesini tahrip ve terakkisini tatil ve tevkif etti.

Vakta ki 324'te ecnebi tazyikatı, iktisadi muzayaka, anasır-ı gayr-i müslime ihtilalleri tesiratı, Reval Mülakatşayiatı üzerine Rumeli'de kıyam oldu Binnetice hukuku Meclis-i Mebusan tamamen eline geçirdi. Bu defa da her tarafta intizamsızlık ve isyan çıktı Ve Kanun-ı Esasi'de, ıslahat-ı makuleye lüzumu ileri sürüldü ve fakat yapılmadan meclis dağıldı. İhtirasat ve rekabet-i şahsiye 328'de meşum Balkan Harbi'ne bizi sürükledi.

Kuvve-i siyasiyeye karşı adem-i hcs nûdî ve lakaydî o mertebede id

harpteki fedakârlık derecesi buna misal olabilir. Görülüyor ki bir millet idare-i siyasiyesinden memnun olmazsa revâbıt-ı ittihadiyesi zayıflar ve maazallah fena neticelere düşer.

O zamandan beri hâlâ devam eden Harb-ı Umumi Kanun-ı Esasi üzerinde esaslı bir tedkik-i siyasiye, fırsat ve imkân vermedi. Osmanlı toprağı üzerinde bir Osmanlı milleti vücuda getirmeye, her türlü ihtirasat-ı hariciye ırk ve lisan ve din mesailinden mütevellid ihtirasat-ı dahiliye mani oldu ve camiada istirkab hissinden başka birşey görünmez oldu.

Mütarekeden sonra vatanımızın yer yer düşmanlar istilasına naksanüluhdâ uğranılması millette intibah-ı umumi uyandırdı. Muhtelif mahallerde kongrelerle tebarüz ve teyid eden mukavemet-i meşrua hissi, milleti kendiliğinden topladı. Payitaht düşman işgali altında bulunmasına rağmen millet kendi kendini idare ve rüesâsından gördüğü suimuameleye karşı mukavemeti idame ile toprağını ve hürriyetini kurtardı.

Şu milli kıyam ile millet, hakimiyetini esasına müstenid bir idareye isbatı ehliyet etmiş ve yalnız bu idarenin tarz-ı tatbiki meselesi günün en nazik, en şayan-ı dikkat noktası bulunmuştur.

Eski Kanun-ı Esasi, milletin bugünkü ruh ve ihtiyacıyla kabil-i tevfik olmayacak bazı nukatı havidir şu devre-i teessüs ve ihtilal zarfında yeni idarenin vücuda getirdiği Teşkilât-ı Esasiye Kanunu da memleketi uzun zaman idareye kâfi olacak ahkâmı câmi surette ikmâl edilememiştir.

Binaenaleyh milletin ve memleketin hakiki ihtiyaçlarını, bugünkü vaziyetin fevkaladeliğinden hariçte kalmış bir meclis-i müessisânın kemâl-i sükûnetle düşünerek tekâmül-i hâzıra-i millet ile mütenâsib esâsât-ı sâbite-i idariye ortaya koyması itikadımca en muvafık bir çaredir.

Bir taraftan millete lafzen en yüksek hukuk bahşolunurken diğer taraftan bunları istimale imkân bırakmayacak eski salahiyetsizliklerin veya sakat kanunların haliyle bırakılması, ve siyasette söz millete gösterilip, idarede hiçbir kuvvet henüz ellerine verilmemiş olması ve seviye-i içtimaiyenin terakkisine ve terfihine hadim esasat-ı iktisadiye ve terbiyeviyeye atf-ı ehemmiyet olunmayarak kuvâ-yı maddiye-i devletin mesarif-i gayr-i semere ile itlafı yolları ortadan kaldırılmalı. Hasılı memlekette hürriyet ve mesai devresi beklenirken istibdâd ve tahakküm sultası bırakılmalıdır.

İşte idare ferman-ı millisinin ruhunda bu istibdad ve tahakküme bahş-ı iskân etmemek için milletin esas teşkilâtına ait olan kanununa katiyen emniyet edebilmesi ve bu kanunun da emniyet olunur bir şekil ve mahiyette bulunması en bedihi, en tabii hukuk ve levâzımdandır.

Burada Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun mevzu ve mahiyeti ve Kanun-ı Esasi ile mukayesesi ve her ikisindeki ruh ve lübb-i hakikatin teşrihi maksûd değildir. Bunu daha sonraları lüzuma göre tedkik edeceğiz.

Yalnız ferdlerin vücud ve ruh-ı devlete olan alakasını takviye emrinde kavaid ve esâsât-ı umumiyeden olan birkaç noktaya celb-i dikkat etmek isteriz. Bunlardan:

1- Kavânîn-i esasiyede zulmet ve mübhemiyet bulunmamalı, binnetice millette şekl-i idareden şüphe ve tereddüde dâi esbâb kalmamalıdır.

2- Kavânîn-i esasiye herhangi bir istical ile sık sık ve serian tagayyüre maruz ve müstead halde bırakılmamalıdır.

3- Kavânîn-i esasiye milletin müessesât-ı içtimaiyesinin mevlûdu, zihniyetinin mahsulü olmalı.

Hulasa hissiyât ve ihtiyâcât-ı milliyeyi tatmin edebilmeli, ihtirasata, teşevvüşata mahal bırakmamalıdır.

Şüphesiz ki en basit bir mukavele-i içtimaiye bile her türlü tefsir ve tevile masdar olmayacak bir mahiyet ve vuzuh ister. Milletlerin hüccet-i içtimaiyesinde bu lüzum ve zaruret mutlaktır. Enfadır.

Birçok tedkikat ve münakaşat neticesi vücuda gelen ve milletin ekseriyet-i azîmesinin reyine iktiran eden veya icabına göre ârâ-yı millete vaz' edilen esasatın nizam-ı içtimaiyi halelden vikaye için sık sık müstead-i tagayyür olmaması lüzumu bedihidir. Aks-i halde hangi erbâb-ı zekâ ve dirâyetin resanet ve basiret-i içtimaiyeden emniyeti kalır?

Hukuk-ı içtimaiye ve esasiye-i devlete herhangi bir yed-i tagallübün veya bir zümre-i müstebidenin uzanamaması için milletler türlü çarelere müracaat etmişlerdir. Öyle devirler vardır ki bazı milletler her türlü nüfûz ve iktidara malik birer meclisle idare olunmuşlardır. Fakat zaman geçtikçe bir meclisle hallolunan umurdaki emniyetle iki meclisle idare olunan umurdaki emniyeti mukayese etmişler. İhtiyaçlarının süratte mi emniyette mi olduğunu takdir etmişler ve tedkikat-ı teşriiyede metanet ve resaneti sürat kadar ve belki daha ziyade mühim görerek teşkili tedabire (ikinci meclislere) müracaat eylemişlerdir.

Kanun-ı Esasi tebeddülü mesailinde bunu da kâfi görmemişler, memleketin esasat-ı idariyesinde bir tebeddüle lüzum olup olmadığını sevk-i hissiyâtla ve ihtirasatla halletmiş olmaktan uzak kalmak için millete mühlet-i kâfiye bırakmayı kabul etmişlerdir. Ezcümle Fransa Meclis-i Mebusanında Kanun-ı Esasi'ye müteallik tadilat da mebusan ve âyânın bir madde hakkında sülüsân-ı ekseriyeti tecelli ettiği takdirde aynı maddeyi ikinci meclis-i müessisan mahiyetinde toplanarak yalnız o maddeye münhasır bir tadili tedkik ve halletmesi sureti tesbit edilmiştir.

Zannediyorum ki devre-i ihtilali idare sadedinde vücuda gelen bir kanun, mahiyât-ı şekliye ve tedkikiyesinden sarf-ı nazarla ihtiyâcât-ı daimeyi kâfil olmak için böyle esaslı bir tedkike muhtaçtır.

Nihayet üçüncü noktada devlet idaresinde zihniyet-i âmmenin teşevvüşten vikayesini ihtirasatın uyandırılmamasını, res-i idarede sükûn ve istikrar teminini, ahkâm-ı umumiyesinde de milli benliğin ortadan zayi değil, bilakis her türlü hususatla müntabı' olmasını temindedir.

Nihayet bütün bu esasatın muhafazası hususunda kuvve-i icraiye üzerinde aleddevam murakabe-i milliyenin kavi nâfiz olması zarureti de vardır.

İşte milletin ruhunda devlet camiasına karşı ilka-yı emniyet için takibini ve ifasına mecbur olduğunu kaviyen itikad ettiğim nukat mücmelen yazılmıştır. Bu mesailin herbiri üzerinde sıra geldikçe ayrıca görüşmek üzere halkın terfihi ve terbiyesi emrine müteallik maddeleri de birer makalede hulasa ve silsile-i mütalaayı itmam edeceğiz. (Sayı 8, 28 Ocak 1923).

EMEK TARİHİNDEN SAYFALAR

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

İttihat ve Terakki'den Seçmeler

Amele Sendikaları 2

Amele sendikalarına dair yazdığımız birinci makalede sendikaların tarihçesiyle vezâifinden bahs etmiştik. Bu ikinci makalede memleketimizde sendika teşkili emrinde vukû' bulan teşebbüsat-ı cedideyi ve bu babda nasıl bir tarz-ı hareket takibi lazım geldiğini izah edeceğiz.

Hürriyet ilan edilir edilmez ticarethanelerde, fabrikalarda, şimendüferlerde, tramvaylarda ve sair müessesat-ı nafiada bulunan amelelerin ilk işleri patronlarına karşı mutalebât dermeyan etmek ve bu talepleri kabul ve is'âf edilmeyince tatil-i eşgal eylemek olmuştur. Böyle körü körüne yapılan grevlerin mehazir ve mazarrâtını diğer makalelerde izah ettiğimiz için bunları burada tekrar etmeği zait görüyoruz. Amele sınıfı bugün bir mecburiyet-i katiyye karşısında bulunuyor ki, o da aralarında heyet-i ittihâdiye vücuda getirmektir. Kanun-ı Esasi'nin madde-i mahsusası mucibince efrad ve teba-i Osmaniye ziraat, san'ât ve ticaret için aralarında her nevi heyetler, şirketler teşkiline mezundurlar.

Bu madde-i esasiye istinaden ticari bir maksatla teşekkül edecek şirketlerin tabi olacakları kavaid ve şeraiti ta'yin eyleyen hususi kanunlar mevcuttur. Fakat bundan otuzüç sene evvel tanzim olunan ilk Kanun-ı Esasi'mizin esna-i tertibinde sanayi şimdikinden daha pek geri, daha pek dûn bir halde bulunduğundan amelelerin hukuku bittabii mevzu-i bahs olamazdı. Rub'-ı asrı mütecaviz bir zamandan beri idare-i sabıkanın seyyiâtı dolayısıyla sanayi-i azime, memleketimizde neşv ü nema bulamamışsa da bilhassa şimendüfercilik, tütüncülük gibi sanatlarda kayıtlı amele istihdam olunmaya başlamıştır. Karib bir istikbalde bu amele yuvalarının mikdarı daha pek fazla bir nisbette artacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh Meclis-i Mebûsan'ın ilk devre-i ictimaında nazar-ı dikkat ve mütalaaya alınacak mevaddan biri de amele sendikalarının teşekkülatına dair bir kanun tertibi olması kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Bu kanun layihasının esna-i müzakeresinde ameleleri bu yolda ictima ve ittihâda sevk eden her türlü esbab ve ahval-i iktisadiye ve ictimaiye bittabii müzakere ve tedkik olunacaktır. İhtimal ki o zaman umum sendikalar şahsiyet-i kanuniyeyi haiz birer heyet gibi de telakki edilecektir.

Mamafih kanuna intizâr etmeyerek de ameleler şimdiden aralarında bu yolda heyetler teşkil edebilirler ve bu suretle istikbal için hazırlanırlar, zaten memlekette amele sendikaları kanunun müdahalesinden evvel teşekkül etmiştir. Bugün bizde muntazam sendikalar yapılması her halde şimdiki müşevveşiyetin devamından çok faidelidir. Evvelki makalede izah ettiğimiz vechile münferiden ve ekseriya akılsız ve mantıksız olarak hareket eden amelelerin yerine onların namına teşebbüste bulunacak makûl ve mantıki bir heyet-i idare kâim olur. Bu heyet, amelelerin maddi, manevi ihtiyacatını nazar-ı dikkate alır.

Sendikalar sayesinde bilahare amelelere mahsus kooperatif şirketleri, tasarruf sandıkları, ihtiyat sermayeleri vücuda getirildikten başka terbiye-i dimağiye, ahlakiye ve siyasilerine hizmet edecek gece mektepleri, konferans salonları, kütüphaneler de küşad olunur. Sendikalar ameleleri gayrmuhik grevler yapmaktan men ederler, tatil-i eşgale en müsait binaenaleyh muvaffakiyet için en muvafık za-

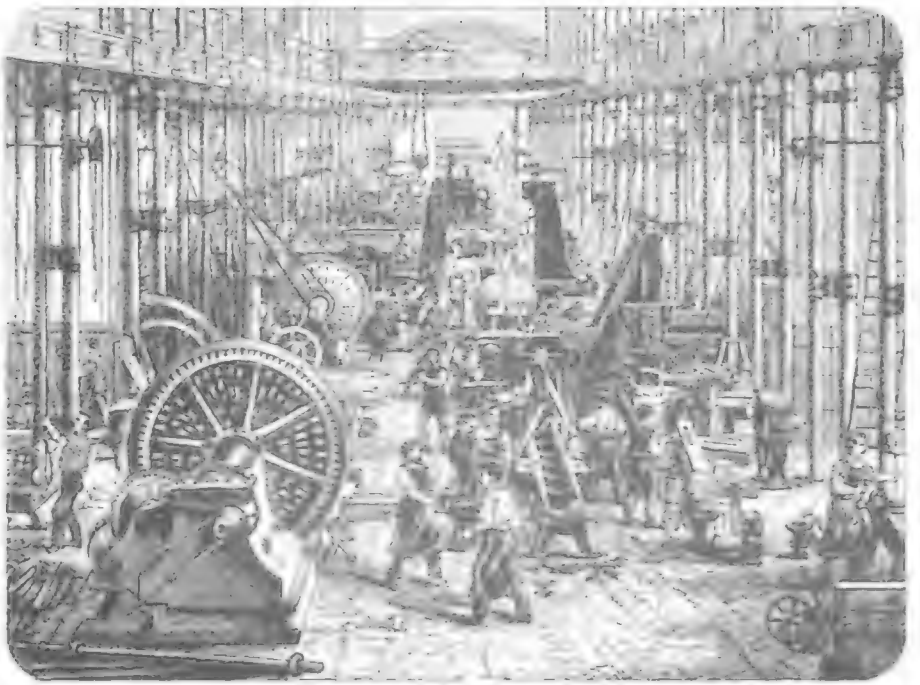

Sendikal örgütlenmenin ilk yıllarında Avrupa'da işçiler.

manda hükm eylerler. Bugün bazı misallerini gördüğümüz bi-lüzum, na-bevakt grevler vukû' bulmaz.

İşte bu fenâlığa binaen amelelerimiz hayat-ı ictimaiyelerini muntazam bir hale koymak için mutlaka sendikalar teşkil eylemeye teşebbüs etmelidir. Avrupa'nın sanayi-i mümâsilerinin her birinde mevcut sendikaların usullerini nizamnamelerini öğrenerek bize kabil-i tatbik olan cihetleri iktibas eylemelidirler. Ancak o zaman bir usül ve intizam tahtında olarak hem harbe, hem de sulhe karşı hazırlanmış olurlar.

Şimdilik bu teşekkül edecek sendikaların merâkiz dahilinde olmak lüzumunu ihtara bilmem ki hacet var mıdır? Bu gibi teşebbüsat bizde henüz hal-i tufûliyette bulunduğu için amelelerin her türlü harekâtının dahilden alacakları emir üzerine vukû' bulması icab eder. Civar hükümetlerden birinde teşekkül edecek bir sendikaya bizim amelelerimizin bugünden iştirâk etmeleri, cehaletleri kendilerini taht-ı tabiyette bulunduracağı cihetle katiyyen tecviz olunamaz. Amelelerimiz kendilerine her ne taraftan olursa olsun vaki olacak bu yolda müracaatı red etmelidirler.

Bir de sendikalar için her türlü sosyalist âmâlinden feragat ve ictinâb eylemek vücûb-ı kat'i tahtındadır. Hayatlarını ancak bu suretle muhafaza edebilirler. Son günlerde vukû' bulan ve yekdiğerini süratle takib eden grev hadisatı Avrupa tüccarlarında hatta Avrupa ekâbirinde bizde yalnız sosyalizm değil anarşizm bile neşv ü nemaya başladığı fikrini tevlid eylemiştir. Bu fikrin tamamen yanlış olduğunda şüphe yoksa da bu yanlışlığı isbat etmek ve önümüze açılan zemin-i müsaitde ancak iyi tohumlar yetişmesini temin eylemek iktiza ediyor. Bugün bizde yalnız avam sınıfının vüsatlı bir tuğyanı var. Bu tuğyanın müsebbibi ne sosyalizm, ne de anarşizm hissiyatıdır. Cehalette Avrupa amelelerinin dûnunda olan yerli amelemiz henüz bu gibi hissiyat ile perverde olmuş değillerdir. Onları ayaklandıran idare-i sabıkanın küçük nisbette olarak hemen her şube-i iktisadiyeye sirayet eden istibdadıdır. Bugün daha ziyade okumuş bir iki başın kumandası altında vukû' bulan bu harekâtı iyi idare etmek için sendikadan başka bir çare mutasavver değildir.

Binaenaleyh her san'at için –tüccar müstahdemininden en adi sınıf ameleye kadar– amele heyetleri teşkiline muavenet etmek, o heyetleri zamanın, mevkiin nezaketini takdir eden kimselerin riyasetine vaz' etmeye çalışmak memleketimizin mesail-i ictimaiyesi[yle] alakadar olanlar için bir vazifedir.

Bu suretle teşekkül edecek sendikaların ittihâd-ı anâsır nokta-i nazarından büyük bir muavenet ve himmetleri sebk edebilecektir. Aynı san'atta müstahdem olup muhtelif ırklara, mezheplere mensup olan ameleler ittihâd-ı menafi saikasıyla birleşince bu ictimalarda yekdiğer[in]e karşı fazla bir hiss-i muhabbet duyacakları, hepsinin milliyet-i Osmaniye hissiyatıyla daha ziyade mütehassıs olacakları tabiidir. İhtilafatın en mühimi anâsırî anlaşmazlık olduğundan sendikalar bu müessirin hükm-i nüfuzlarını da tahfif edebilir.

İşte bunun içindir ki her san'at amelesinin sulhperver, intizamkâr, makul, terakkici sendikalar teşkil etmelerini arzu ediyoruz. Bu makâsıd-ı meşrûa ile teşekkül edecek amele heyetlerinin patronlar tarafından hüsn-i nazarla telakki edileceğinde hatta onların muavenetlerine mazhar olacaklarında hiç şüphe edemeyiz. Zira say' ü âmel ile sermaye arasında vücûdu zaruri olan i'tilâf ve ittihâd bu sayede daha ziyade temin edilmiş olacaktır.

No: 17, 31 Ağustos 1324 / 13 Eylül 1908, Pazar, s. 4.

Netayic-i İnkilâb

Grevler, amele ve patron grevleri bir hâl-i muhakkak-ı intizâm-şikenânenin bir tezahürü gibi olup hükümet-i meşrûtanın ne gibi müşkilata marûz olacağını gösterir. Bunlar imparatorluğun inkılâb-ı mes'ûde[si]nin bir fidyesi gibidir.

No: 18, 2 Eylül 1324 / 15 Eylül 1908, Salı, s. 2.

Tatil-i Eşgal

İstanbul-Dedeağaç şimendüfer amelesinin tatil-i eşgal etmesi hasebiyle burada bulunan misafirlerimiz avdet edemiyorlardı. Grevin ne kadar devam edeceği bilinemediğinden misafirlerin bir kısmı, bilhassa Tophane Mızıkası efradıyla zabitanı dün İtalya vapuruyla azimet etmişlerdi.

Dün akşam grevin hitam bulduğuna dair gelen bir haber Mösyö Deloz tarafından tebliğ edildi. Binaenaleyh tren bu akşam yahut yarın sabah hareket edecektir.

No: 21, 9 Eylül 1324 / 22 Eylül 1908, Salı, s. 3.

"Kanun Layihası"

Ticaret Nazırı Noradunkiyan Efendi Nezaret'ce grevler hakkında bir kanun layihası tertib ettiriyor.

No: 23, 14 Eylül 1324 / 27Eylül 1908, Pazar, s. 3.

Tramvay Grevi

Tramvay Kumpanyası evvelce ittihâz olunan karar hilafında olarak müstahdeminin yevmiyelerini tezyîd etmekten istinkâf eylemiş olduğu cihetle amele yeniden greve karar vererek iki saat kadar tatil-i eşgal etmiş ise de Vilayet Polis Müdürü Azmi Beyefendi'nin tavassut-ı insaniyetkâranesi üzerine iki gün daha şeriat-i hazıra dairesinde işlemeye razı olmuşlardır. Azmi Beyefendi bu iki gün zarfında amele ile kumpanyanın aralarını bulacağını vaad eylemiş ve amelece de ifâdâtı kabul olunmuştur.

No: 28, 25 Eylül 1324 / 8 Eylül 1908, Perşembe, s. 4.

Grev Nizamnamesi

Nafia Nezareti canibinden grevler ve suret-i tesviyeleri hakkında kaleme alınan kanun layıhası Babıali'ye takdim ve Şûra-i Devlet'ce mevki-i tezekküre vaz' olunmuştur.

Meselenin ehemmiyetine nazaran Nafıa Nezareti'nin bu babdaki himmet-i müsâraatkâranesi şayeste-i takdirdir. Sendikalar hakkında bir kanun layihası tertib edilmesine muntazırız.

No: 28, 25 Eylül 1324 / 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.

"Bahriye Nazırı'nı Tâciz"

Bahriye'nin aşağı tabakasından e[l]li altmış kişi maaş mutâlebesiyle Bahriye Nazırı'nı tacîz etmişlerse de süngü ile def' olunmuşlardır. Bu gece tearûzuna bir netice-i kat'iyye verilmek üzere teşebbüsat-ı lazıme[de]bulunulmuştur.

No: 30, 30 Eylül 1324 / 13 Emin 1908, Salı, s. 3

Nemse Vapuru

Limanımıza gelen Nemse vapuru hamulesini Museviler Bayramı olmak münasebetiyle limanda çalışan Kıpt[i] ameleler boşaltmaktan imtinâ' ettikleri gibi dün Musevi ameleler aynı tarik-i hareketi takib ettiler. Her ne kadar Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin hamalları teşvik etmiş olduğuna dair bir şaiya çıkmışsa da bunun asıl ve esası yoktur. Cemiyet'in kimseyi teşvike tenezzül etmeyeceği ve ba-husûs bu gibi mesâile müdahaleden ictinâb eyleyecekleri pek tabii bir keyfiyettir.

No: 30, 30 Eylül 1324 / 13 Ekim 1908, Salı, s. 3

1910'lu yıllarda Selânik'te tramvay.

Kitap Müzayedeleri

Librairie de Péra'nın kendi piyasa, gelenek ve alıcısını kendi yarattığı müzayedelerden onyedincisi 28 Mayıs 1995 Pazar günü 12.00-16.00 arasında Pera Palas Oteli'nde "Uğur'un yokluğunda"* gerçekleştirildi.

13'ü tarihsiz, diğerleri 1522-1965 yılları arasında basılmış, yazılmış ya da yapılmış 158 sıra numarası altında 236 parça kitap, levha, harita, gravür v.b. her zaman olduğu gibi kıdemli sahaf ve münâdî İbrahim Manav yönetiminde satışa sunuldu. Kataloğu önceden hazırlanıp ilgilere ulaştırılan müzayedeyle ilgili izlenimlerimiz şöyle:

Alıcı ve izleyici sayısı daha önceki müzayedelere oranla fazla yoğun olmasa da zaman zaman heyecan ve hararet yükselten çekişmeler de görüldü. Alıcıların oldukça seçmeci bir tavırla ilgi gösterdiği kitaplardan bazıları açılış fiyatıyla satılırken bazıları alıcı bulamadı. Özellikle, Türk kitap tarihi kadar müzayedelerin de gözde parçası olan, eksiksiz ve çok temiz örneklerine çok ender rastlanan Edhem Paşa'nın L'Architecture Ottomane (1873) adlı dev-âsâ eseri (açılışı 195 milyon); Antakya şehrini 17. yüzyılın ilk yarısındaki haliyle tasvir eden gravür [18. yy] (açılışı 5.5 milyon); Don Simplicciano'nun La Sagra lega contro la potenza Ottomana (1690-1700) adlı 2 ciltlik eseri (açılışı 35 milyon); Cornelius de Bruyn'un Reizen door de Vermaardste Deelen van Klienasia... (1698) adlı Yakındoğu Seyahatnamesi'nin ilk baskısı (açılışı 175 milyon); 1900 tarihli el yapımı "Kâğıthane Haritası" (açılışı 18.5 milyon); Claudius Ptolemaei'nin meşhur Geographiae adlı çalışması ile matematikçi Antonio Magino'nun yorum ve açıklamalarını içeren 1597 tarihli çok nadir eser (açılışı 250 milyon) satılamayan parçalardan birkaçıydı.

Müzayedede Jost Amman'ın Trachten Buch [Giysiler Kitabı] (1572) 66 milyona; James Dallaway'in Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and the Troad (1797) adlı eseri 34 milyona; Sultan V. Mehmed Reşad'a ait "Arabacılar Sinagogu'nun İnşaat Fermanı" 75 milyona; Hammer'in meşhur "Osmanlı İmparatorluğu Tarihi"nin 18 ciltlik Fransızca ilk basımı ile bu çeviriyi gerçekleştiren J.J. Hellert tarafından hazırlanan büyük boy "Atlas" 120 milyona; L. J. H. Leunclau tarafından kaleme alınan Historiare Musulmanae... (1591) adlı erken dönem Osmanlı tarihi için önemli bir kaynak olan eser 46 milyona; Mehmed Şerif'in hazırladığı "Yassıada Haritası" (1865) 22 milyona; Augustanus Orteli-

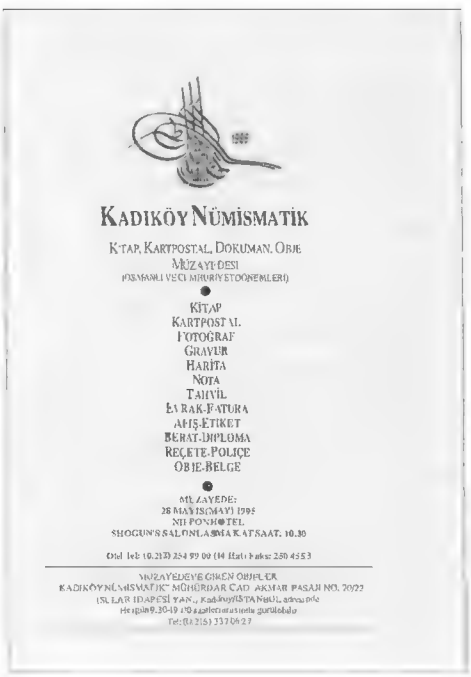

* Beklenmedik bir kaza sonucu kitaplardan ve dostlarından birkaç hafta ayrı kalan sevgili Uğur Güraçar'a geçmiş olsun diyoruz.

us'un Chronologia oder historische... (1615) adlı kronolojik eseri 105 milyona; Salamon Schweigger'in Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem (1608) adlı Türk tarihi bakımından önemli bir kaynak eseri 110 milyona; Thomas Walsh'in Journal of the late campaign in Egypt... (1803) adlı eseri 51 milyona alıcı buldu.

Librairie de Péra'nın son müzayedesinde birkaç önemli Osmanlıca eser de vardı. Hasan Şuurî'nin Müteferrika baskısı "Ferhang-i Şuurî" diye şöhret kazanan Farsça-Türkçe Sözlüğü alıcı bulamazken; Sarı Abdullah'ın tasavvuf tarihi bakımından çok önemli olan Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i Ve'l-Meâd adlı eseri; Darenderî Hayret Efendi'nin "İnşa-yı Hayret Efendi" diye tanınan Bulak baskısı nadir kitabı, İsmail Beliğ'in "Bursa Tarihi" diye de anılan meşhur eseri; Mahmud Celâleddin Paşa'nın 3 ciltlik Mir'at-ı Hakikat'i; Mehmed bin Mehmed'in Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr adlı eseri ya açılış fiyatına ya da bunun biraz üstüne satılabildi. Bu da Osmanlıca eserlerin henüz ateşli koleksiyonerlerle tanışmadığı anlamına geliyor...

Diğer Müzayedeler

İstanbul'da katalogları kitapseverlerce ilgi ile karşılanan üç müzayede daha vardı: Moda'da yıllardır sahaflık yapan Nilgün Özdemir'in, eşi Kemal Özdemir'le birlikte düzenlediği "Nâdir Kitaplar Yazılı Müzayedesi"ne son katılımın tarihi 29 Nisan 1995'ti. Özdemirlerin mektupla arttırmaya dayanan, alışılmamış, ancak kendi içinde güven ve tutarlılık temeline dayalı bu etkinliği gelişerek devam edeceğe benziyor.

Kadıköy Nümismatik'in oldukça sık aralıklarla düzenlediği "Kitap, Kartpostal, Doküman, Obje Müzayedesi" 28 Mayıs 1995'te Nippon Hotel'de gerçekleştirildi. Müzayedeye sunulan 300'den fazla kitap için oldukça yoğun ilgi gösterildiği, alıcılar arasında tehlikeli sayılabilecek çekişmelerin yaşandığı dahi bize gelen haberler arasında.

Beyoğlu Sahhafları Aslı Han Grubu'nca düzenlenen, "Türkiye'nin İlk Grup Müzayedesi" 300'ün üzerinde eserle 11 Haziran 1995 günü Aslı Han'da düzenlendi. Kitap Kurtları için hazırlanan Çekişme Kataloğu'nda ilgi çekici eserlere yer verildiği görüldü. Her biri kendine özgü alıcı ve ilgi potansiyeline sahip kitap müzayedeleri ve Kadıköy, Beyoğlu ve Bayezit'teki sahaf dükkânları İstanbul'un kültür dünyasına değişik renk ve lezzet katmaya devam ediyor...

M. SABRİ KOZ

KONGRE KONFERANS

Orta Asya'dan Diloğlanları'na

ORHAN KOLOĞLU

Üniversiteler yaz tatiline hazırlanırken tarih toplantıları da sıklaştı. Biz bunlardan tam ya da kısmen izlediğimiz, hatta sadece yapıldığını işittiklerimizi ilgilenenlerin bildiri kitaplarını alarak yararlanmalarını sağlamak amacıyla aktarıyoruz.

Son yılların ilgi odağını Sosyalist Blokun mirası oluşturuyor. Özgürlüklerini kazanan toplumların geleceğini tahmin edebilmek için geçmişinden başlayan projeksiyonlar yapmak yolunda Tika, Bilkent Üniversitesi ve başlarında Kemal Karpat'ın bulunduğu Amerikalı katılımcılar Mayıs sonunda Ankara'da "Bağımsızlıktan Sonra Orta Asya ve Kafkaslar - Geçmiş ve Gelecek" toplantısını yaptılar. Kaliteli Rus uzmanların da katıldığı toplantının, tarihçiler kadar sosyolog, ekonomist ve siyaset bilimcileri de ilgilendirecek bir nitelik taşıdığı anlaşılıyor.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi de benzer bir konuyu daha çok tarihi açıdan işledi: 29-31 Mayıs'taki Seminer'in konusu "Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası" idi. Türkiye'nin en eski ve en köklü üniversitesinin araştırma merkezi, maddi olanaksızlıklara rağmen Prof. Mübahat Kütükoğlu'nun çabasıyla faaliyetlerini sürdürüyor. Ercüment Kuran, İlber Ortaylı, Mahir Aydın gibi konuşmacıların kapsamlı bildirilerinin yanı sıra Muzaffer Ürekli, Mustafa Budak, Gülfettin Çelik gibi genç araştırmacıların ilginç sonuçları vardı. Mehmet Saray ile Büşra Ersanlı Behar'dan ise günümüzdeki oluşumları dinledik.

İstanbul Üniversitesi'ninkiyle aynı günlerde Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen "İstanbul ve Doğu Dilleri" kollokyumu vardı. Programı hakkında dergimizin geçen sayısında geniş bilgi verildiği için ayrıntısına girmeyeceğiz. Yıldız Sarayı Tiyatrosu'nda

yapılması toplantılara bir ayrı renk verdi. Böylece Fransız elçiliği salonlarındaki muhteşem sergi denkleştirilmiş oldu. Fransızlar tarafından katılım en üst düzeydeydi. Aralarından en büyük Oriyantalistlerin çıktığı "Fransız Diloğlanları" konusu, kendisinin dışındaki hatta karşıtlarına bilimsel bakışın nasıl olması ve örgütlenmesi gerektiğini göstermesi bakımından ibret vericidir. Türkiye ve bütün İslâm dünyasının bu büyük eksiğini anlamaya yarayacağı için ben, bildirileri içerecek kitabı sabırsızlıkla bekliyorum.

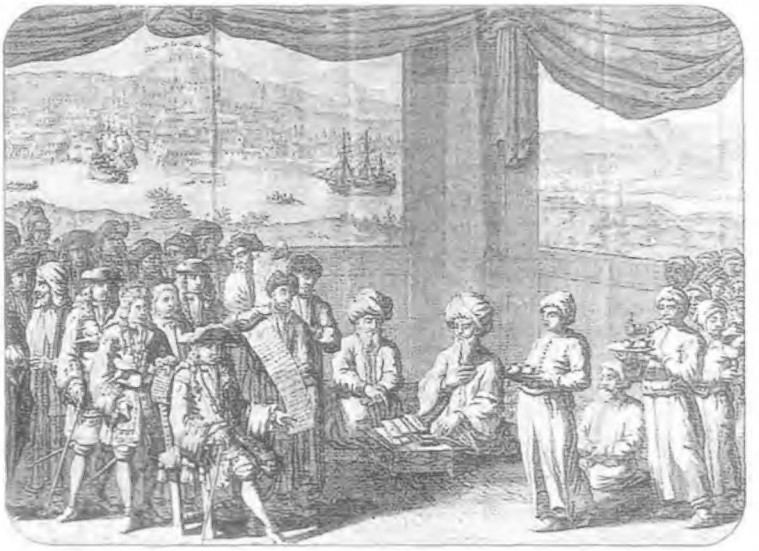

İzmir Konsolosu'nun Kadının huzuruna kabulü.

"Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu Tarih Vakfı"nın İkinci Uluslararası Kongresi'nin temasını oluşturdu. Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen toplantının tarihçiler kadar sosyolog ve diğer sosyal bilimcileri bir araya getirmesi konusunda Halil Berktay'ın özen gösterdiği anlaşılıyor. Balkanlar, Batı dünyası ve Azerbaycan ile Orta Asya'yı içeren geniş bir katılım yelpazesi vardı. Özellikle Yunanlıların kalabalık şekilde bulunuşu ve kendi ülkelerindeki yaklaşıma eleştirel bakıştan kaçınmamaları ilginçti. Bundan 'kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla' dersini çıkarmak da mümkündür. Konu kavramları içerdiği için özetlenmiş sonuçlar ya da tartışmalar bana yeterli gelmedi. Sanırım bildirileri ilgiyle okunacak bir kitap ortaya çıkacaktır. 'Öteki'ni anlamaya çalışmazsak, yani bir Oriyantalist mantığına sahip olmazsak, 21. yüzyıl dünyasında başarılı olabileceğimizi söylemek mümkün değildir.

Üç toplantının tartışmalarında ve kulis sohbetlerinde, "emperyalizm", "sömürü" ve "sömürgeci" gibi kavramlara yeni içerikler bulunmaya yönelindiği dikkatimi çekti. Marx'la belirginleşip Lenin'le yerine oturan ama onların dışındakilerin de belli ölçülerde benimsedikleri bu kavramların "Liberalizmde Küreselleşme" gayretine koşut olarak değerlendirildiği görülüyor. Belki de Fukuyama'nın *'Tarihin Sonu'* anlayışına uygun düşecek bir çaba var. Galatasaray Üniversitesi'ndeki öğrencilerim, Mehmet Altan'ın orada "Atatürk antiemperyalist değildi" konulu bir konuşma yaptığını söylediler. Daha sonra *Sabah* gazetesinde de aynı temayı işleyen iki yazısını okudum. Bana göre bu iktisat profesörü, doğrudan asıl kaynaklara inemediği için, başkalarından alıntılarla siyasi bir akıma (YDH) gerekçe hazırlamaya çalışıyor. Neden sayın babasının 1950'li 60'lı yıllar yazılarına başvurmadığı insanı düşündürüyor. Bu fırsatla milliyetçilerin bir kesimiyle dinciler de, İslâmın ve Osmanlı yönetiminin bazı ılımlı yanlarına dayanarak ikisinin de sömürücü ve emperyalist sayılamayacağı tezini yoğun şekilde işlemeye başladılar. Dilipak'ın "Emperyalizm, ilahlık ve rab'lik taşlamaktır" yolundaki sözleri bu yaklaşımın bir örneği.

Amiral de Bauffremont'un 28 Eylül 1766'da İzmir'e varışı.

Sakıp Sabancı'nın "Biz üreticiyiz, bunlar yiyicidir" diyerek büyük sermaye dışındakileri parazit sayarken, emekçiyi dikkate almaması acaba bir 'sürçü lisan' mı, yoksa bu yeni eğilimin bir işareti mi?'

Öyle anlaşılıyor ki, önümüzdeki dönemin ana temalarından biri de bu olanaktır. Dolayısıyla 'tematik toplantı' düşünenler için iyi bir konu olabilir. Zira emperyalizmi, sömürüyü, sömürgeciliği tam belirlemeden 'Öteki'ni yani bütün dünyayı anlamaya olanak yoktur.

KİTABİYAT

Tanzimat Döneminde Bürokrasi

İLBER ORTAYLI

Bir tez çalışması olup erken Tanzimat döneminin idari reformları, kanunlar, tedbirler ve bunların etkileri üzerinde duruyor. Kitabın teorik olmaya çalışan girişinde kalabalık bir yorumlar nakli/bir şark pazar tezgâhı halinde; ancak bir yön açık: yazar dönemle ilgili literatürü çok dikkatli ve geniş biçimde taramış ve yazarın şu hükmü de isabetli; "Osmanlı reformlarının yani dünün dünyasını bugünün ideolojik gözlükleriyle değerlendirilip, ex-post kritik (yani araba devrildikten sonraki hüküm) vermek sahanın başlıca problemidir" diyor (s.3).

19. yüzyıl bürokrasisinin gelişmesi bahsinde yazar; sahanın eserlerinden çok ikinci el siyaset bilimcilerine başvuruyor, ben bunu yeterli bir görüş bulmuyorum. Çağdaş kroniklere başvursa daha iyi ipuçları bulurdu. Özellikle çağdaş elçilik raporları da bu tip bir aydınlatmaya yardımcı olabilir. Bununla beraber Tanzimat bürokrasisi üzerinde çok yararlı ve geniş kaynaklara dayanan değerlendirmeler yapılmaktadır.

II. ve III. bölümler olan; taşra idaresi (Territorial verwaltung) ve jandarma, bu çalışmanın en düzgün katkı getiren ve yararlı bölümüdür. Üstelik jandarma diye ele aldığı asayiş bölümünde polisle ve pasaport nizamıyla ilgili bu bilgilerin kitabın yayın tarihine kadar pek ele alınmayan, bulunmayan bilgi ve yorumlar olduğunu belirtmek gerekir. (Kitabın basımı sırasında A.Ü. S.B.F.'den Hasan Yılmaz'ın "Pasaport Nizamı ve Tarihi" ile ilgili bir doktora tezi kabul edilmişti.) İlk kısımda taşra eşrafından (die Stellung derotabeln) söz ederken, Charles Texier'in seyahatnamesi, Yücel Özkaya, Özcan Mert gibi kaynaklar kullanılmalıydı. Mamafih Scheben bu konuda Tanzimat'ın ilânındaki en önemli sorunun gerekli yönlerine işaret etmiş ve bir panorama çizilmiş.

Thomas Scheben

Verwaltungsreformen der Frühen Tanzimatzeit Gesetze, Massnahmen, Ausvirkungen

Europaeische Hochschul schriften, Peter Lang Frankfurt a. M: 434 sh: 1991

Yazarın zabıta, itfaiye gibi konularda Osmanlı idare tarihinin eksik kalmış yönlerine katkı sayılabilecek yararları olduğunu belirtmek gerekir. Nihayet ilgili mevzuatın Almanca çevirisi (Tanzimat Fermanından başlayarak, Ceza Kanunnamesi, eyalet idaresi ve meclislerle ilgili talimatlar, zabtiye neferatı hakkında talimat) Tanzimat devri boyunca imparatorlukla valilerin tayin ve görev (*Takvim-i Vekâyi* salname gibi kaynaklar kullanarak) süresini her vilayet için veren uzun listeler ve nihayet Tanzimat dönemi bürokratlarının biyografileri bu eserin takdir edilecek yazı ve uzun çalışmayla hazırlandıkları açıktır ve bu ekler kitabı bir müracaat kitabı haline de getirmektedir. Yazarın dilini iyi kullandığını, akıcı sade bir Almancası olduğunu da başka Alman yazarlarla mukayese ederek, zikretmek gerekir.

Scheben'in çalışması elde edilmesi kolay olmayan kitap baskılarındandır. Bu çalışmanın Türkçeye çevirisi yararlı olacaktır ve Tanzimat dönemi idari tarihi hakkında aydınlatıcı yararlı bir çalışmadır.

Paşalar Şehri İstanbul

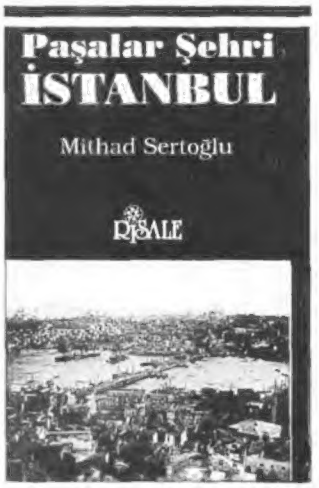

Paşalar Şehri İstanbul
Mithat Sertoğlu

İstanbul 1991, Risale Yayınları, 296 sayfa

Risale Yayınları'nın İstanbul'da 1991'de yayınladığı bu eser, Mithat Sertoğlu* tarafından kaleme alınmıştır. Eser iki bölümden meydana gelmiş olup 296 sayfadan ibarettir. Kitabın kapağını İstanbul'un ve Boğaz'ın eski görüntüsüne ait bir fotoğraf oluşturmuş o zamanın mütevaziliği ve güzelliği sergilenmiştir. Kitaba böyle bir isim verilmesinin sebebi, kitapta yer alan Paşalar'ın isimlerini ilk bölümde alfabetik bir liste halinde verilmesidir. Ayrıca, bu paşaların genel olarak hangi devirlere tekabül ettikleri önsözde belirtilmektedir (ss. 5-6). Ellibeş Paşa hakkında, I. bölümde sıra takip edilerek kısaca bilgiler verilmiştir (ss. 9-71). Bu Paşalar, sadrazam, vezir, defterdar, kaptan-ı derya, cumhurbaşkanı gibi görevlerde bulunmuşlar, gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse yeni devlette önemli mevkiler işgal etmişlerdir.

II. bölümde, adı geçen şahıslar hakkında daha teferruatlı bilgiler verilmiştir. Alfabetik sıra takib edildiğinden ilk paşa olarak Alemdar Mustafa Paşa alınmış, kısaca hayatından bahsedilmiştir. Burada daha çok ayanlık yaptığı dönemden ve III. Selim'in tahttan indirilmesi olayı, onun ardından da tekrar tahta çıkarma çabalarından bahsedilmiştir. Alemdar'ın ölümüne, III. Selim uğrunda yaptığı çabalar sonucunda yeniçerinin karşı gelmesi sebep olmuştur (ss. 72-91). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olan M. Kemal hakkında da genel hatlarıyla Sivas Kongresi'ne kadar olan dönem verilmiştir (ss. 97-100).

II. Beyazıd devrinde sadrazam olan Atik Ali Paşa'dan, Anadolu'da çıkan Şahkulu İsyanı'ndan ve bu isyanın bastırılmasından bahsedilmiştir (ss. 101-105). Kendisine Charles-Quint tarafından Kanuni'nin hizmetinden ayrılarak kendi emrine girmesi şartıyla Kuzey Afrika hükümdarlığı teklif edilmesine rağmen çok kesin ve sert bir red cevabı veren Büyük Türk ve İslâm Mücahidi Barboros Hayrettin Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri özellikle Andreo Dorya'yı büyük bir yenilgiye uğrattığı Preveze Deniz Zaferi anlatılmaktadır (ss. 106-111).

Osmanlı Devleti'nin son savaşlarında ve Kurtuluş Savaşları'nda önemli vazifeler yapmış olan Mareşal Fevzi Çakmak, iyi bir asker, siyaset ve fikir adamıdır. Bütün meslek ve siyaset hayatı boyunca son derece dürüst, ahlaklı ve faziletli bir insan olarak tanınmış, Türk Milleti tarafından çok sevilmiştir. Derin milli kültürü, İslâm dinine samimi bağlılığı vardı. Fevzi Çakmak'ın hayatı hakkında, kısa ama öz bilgilere rastlanmaktadır (ss. 123-125).

Osmanlı Devleti'nde yükselebilmek için bir asillik sözkonusu değildi. Bilgisi, becerisi sayesinde herkes sadrazam dahi olabilirdi. İşte İranlı olmasına rağmen Emirguneoğlu Tahmasbkulu Han'da Yusuf Paşa adını almıştır. Bu Paşa, IV. Murad devrinde, Bağdat Seferi'nde bulunmuştur. Bu bölümde IV. Murat'ın Irak Seferi'ne ayrıntılı olarak yer verilmiştir (ss. 126-139).

Milletimizin daima iftihar edeceği büyük kahraman, büyük asker ve büyük vatansever Gazi Osman Paşa'nın hayatı, faaliyetleri ve özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Osman Paşa'nın destani kahramanlıklar gösterdiği Plevne Savaşı anlatılmaktadır (ss. 153-166).

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında askeri vazifede, daha sonra da Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında başarılar kazanmış olan değerli komutanların hayatları ve faaliyetleri yeralmaktadır (ss. 200-206). Kitapta, bu yedi paşa haricinde 48 paşa hakkında da bilgiler verilmiştir. Hepsinden bahsedemediğimiz paşaların isimleri şunlardır:

Abraham Paşa, Arifi Paşa, Ayas Mehmet Paşa, Cağaloğlu (Ciğalzade Yusuf Sinan Paşa), Cezeri Mehmed Paşa, Esad Paşa, Ferhat Paşa, Gedik Ahmet Paşa, Halıcıoğlu Mehmed Paşa, Hasan Hüsnü Paşa, Hasan Paşa, Hoca Sinaneddin Yusuf Paşa, İsmet İnönü, İshak Paşa, İskender Paşa, Kasım Paşa, Güzelce, Kazım Karabekir Paşa, Kemal Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Koca Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa, Mahmut Paşa, Murad Paşa, Nişancı Boyalı Mehmed Paşa, Nuri Paşa, Paşabahçe, Paşalimanı, Piri Mehmed Paşa, Rasim Paşa, Rum (Rumi) Mehmed Paşa, Rüstem Paşa, Sinan "Sinaneddin Yusuf" Paşa, Zühtü Paşa.

(*) Mithat Sertoğlu (1913, -), Dedesi Saraybosna eşrafından ilmiye sınıfı mensubu Murad Hulusi Bey, babası tüccardan Selami Sertoğlu'dur. 1941'de İÜEF Türkoloji-Arap ve Fars Filolojisi-Felsefe Tarihi disiplinlerini tamamlayarak mezun oldu. Tahsili sırasında 1933'den sonra **Hergün, Vakit, Haber** Gazeteleri'nde musahhih ve muhabir olarak çalıştı. Gedik Paşa Ortaokulu'nda öğretmenlik yaptı (1937-41). 1944'de B.A.G.M.'ne memur olarak girdi. 1960'da Genel Müdür oldu. 1961-73 arası İÜEF Tarih bölümünde ders okuttu. 1973'de emekliye ayrıldı. Aynı yıl **Hayat Tarih** Mecmuası'na girdi, yayımını üstlendi. 1986 B.O.A.G.M.'nde sözleşmeli olarak görev aldı. Burada uzman olarak yetiştirilecek elemanlara palegrafya, diplomatik, Osmanlı Devleti teşkilatı, Osmanlıca dersleri verdi. "Mithat Sertoğlu", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. Devirler, İsimler, Eserler, Terimler,** VIII., Dergah Yayınları, İstanbul 1990, ss. 525-526.

KİTAP DAĞARCIĞI

İ. Ü. Edebiyat Fakültesi'nden İki Dergi

Son on yıldır hemen her yıl düzenlediği seminerler ile Türkiye'de tarihçiliğin gelişimine ilişkin değerli yapıtlar ortaya koyan İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan *Tarih Enstitüsü Dergisi*'nin 14. sayısı bir önceki sayıdan yedi yıl sonra yayınlandı.*

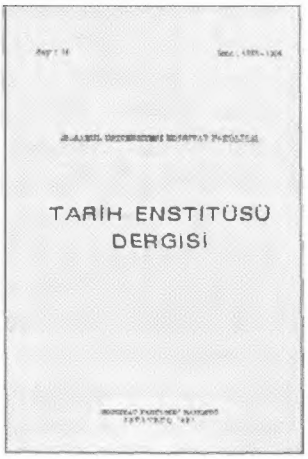

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi

Sayı: 14, Sene 1988-1994, İstanbul 1994, 214 sayfa.

Tarih Enstitüsü Dergisi

Derginin bu sayısında yer alan yazarlar ve makaleleri şunlardır: Ali Ahmetbeyoğlu "Bulgar Hakanlar Listesi" (s. 1-8), Mehmet İpşirli "Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Bir Eser: Kavanin-i Osmani ve Rabıta-i Asitane" (s. 9-35), Fikret Sarıcaoğlu "Üç Amasya Tarihçisi ve Eserleri" (s. 37-50), Filiz Çalışkan "Osmanlı Diplomatikasında Mali Tarihin Kullanılışı" (s. 51-57), İdris Bostan "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)" (s. 59-86), Feridun M. Emecen "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümey" (s. 87-120), Gülden Sarıyıldız "II. Abdülhamid'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane" (s. 121-145), Alexandre Bennigsen "Marksizm veya Panislamizm Temmuz 1918, Sivil Savaşın Başlangıcında Milliyetçi Tatar Komünistleri ve Rus Bolşevikleri" (s. 147-160), Ali Arslan "Cumhuriyet Dönemi İstanbul Darülfünunu'nda öğretim üyesi olmanın Şartları ve İlmi Yetersizlik Dolayısıyla Görevden Alınma" (s. 161-171).

Kitabiyat sayfalarında ise Yavuz Cezar'ın *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)* ve Suraiya Faroqhi'nin *Herrscher über Mekka. Die Geschichte der Pilgerfahrt* adlı yapıtlarına ilişkin tanıtım yazıları bulunmaktadır.

Derginin ilk on üç sayısını kapsayan bir bibliyografya da bu sayıda yer almaktadır.

Tarih Dergisi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü'nün 1949 yılından beri yayın organı olarak yayınlanan *Tarih Dergisi*'nin son sayısı, bir önceki sayıdan tam on yıl sonra yayınlandı.

Derginin bu sayısı Tarih bölümü eski öğretim üyelerinden ve Marmara Üniversitesi eski rektörü Prof. Dr. Halkı Dursun Yıldız'a hatıra sayı olarak hazırlanmış. Dergideki yazarlar ve makaleleri şunlardır: Ramazan Şeşen "Türkiye'deki Yazma koleksiyonları ve bunların kataloglarının Neşredilmesi" (s.1-34), Ali Ahmetbeyoğlu "Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri" (s. 35-54), Mehmet Çayırdağ "Niksar-Tokat-Gümenek ve Kayseri-Palas'ta Üç Kitabe" (s. 55-64), Işın Demirkent "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri" (s. 65-78), Ahmed Ağırakça "Ebu Bekr Muhammed İbn Raik ve Emiru'l-Ümeralığı" (s. 79-122), Zerrin Günal Öden "Bizans İmparatorluğu'nun Türkler'e Karşı Alan ve Katalanlar ile İttifakı" (s. 123-129), Feridun K. Emecen "Ali'nin Ayn'ı: XVII.Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Katib Rumuzları" (s. 131-149), Ali Arslan "Surnazen Mustafa Paşa (?-1657)" (s. 151-165), Mücteba İlgürel "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 İlk Rus İstilası" (s. 167-176), İdris Bostan "Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)" (s. 177-192), Mehmet Saray "Başlangıçtan Petro'ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış" (s. 193-222), Cezmi Eraslan "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti: (1876-1915)" (s. 223-251), Erdoğan merçil "Samani Devleti'nde Türkler'in Rolü" (s. 253-266), Fahamettin Başar "Kadı Beyzavi'nin Tarihe Dair Eseri Nizamü't-Tevarih'in Türkçe Tercümesi Hakkında" (s. 267-279), Mehmet Saray "Orta Asya Türk Tarihi Hakkında İki Seminer" (s. 281-301), Aleksis G. K. Savvidis "Selçuklu Sultanı Alp Arslan ve Bizans" (s. 303-313). Dergide son olarak Henry Laurens'in *Les origines intellectuelles de l'expedition d'Egypte. L'Orientalisme islamisant en France (1698-1798)* adlı yapıtına ilişkin Edhem Eldem'in tanıtım yazısı bulunmaktadır.

Murat KORALTÜRK

* Bu seminerler yayın tarihlerine göre şunlardır: Ahmed Cevdet Paşa Semineri, İstanbul 1986. Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri, İstanbul 1988. Tarih Boyunca İstanbul Semineri, İstanbul 1989. Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, İstanbu 1990. Tarih ve Sosyoloji Semineri, İstanbul 1991. Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri. İstanbul 1994.